

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΛΕΞΑΝΤΩΝΑΚΗ

**Η ΣΧΕΣΗ ΣΩΜΑΤΟΣ - ΨΥΧΗΣ
ΣΤΟ ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ**

Μεταπτυχιακή εργασία στο
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Φιλοσοφία : *ΓΝΩΣΗ, ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*
Τμήμα ΦΚΣ, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Επιβλέπων: ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ Μάιος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
<i>Κεφάλαιο 1</i> :ΣΩΜΑΤΟΣ-ΨΥΧΗΣ – ΥΛΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗΣ	9
ΠΡΩΤΗ ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ	
<i>Κεφάλαιο 2</i> : ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ή ΨΥΧΙΚΕΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΜΨΥΧΟΥ	48
<i>Κεφάλαιο 3</i> : Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΨΥΧΗ ΚΑΙ Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα πλαίσια της μεταπτυχιακής μου εργασίας επιχειρώ την ανάδειξη της σχέσης σώματος και ψυχής όπως πραγματεύεται στο *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλη.

Επέλεξα το *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλη διότι θεωρώ ότι είναι προτρεπτικό προς τη φιλοσοφία και την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης. Επίσης μέσα από τον προβληματισμό για τη σχέση του σώματος ψυχής μπορεί κάποιος να διακρίνει τα ανθρώπινα όρια ζωής και θανάτου, τα όρια της γνώσης, δημιουργίας και ευδαιμονίας καθώς και τη σχέση του ανθρώπου με τα υπόλοιπα έμψυχα της φύσης. Η σχέση σώματος ψυχής, είναι θέμα συζήτησης που επιδέχεται έως σήμερα αρκετές διαφωνίες διότι αναπόφευκτα σχετίζεται με τη μεταφυσική. Μία σύγχρονη οπτική της σχέσης σώματος ψυχής εστιάζει στο πρόβλημα της σχέσης νου¹ και σώματος όπου εμπλέκονται στο διάλογο σε μεγάλο βαθμό και οι θετικές επιστήμες, όπως η βιολογία και η φυσική.

Η έννοια της ψυχής στον Αριστοτέλη αναφέρεται στο σύνολο των ψυχικών ικανοτήτων του έμψυχου δυνάμει των οποίων μπορεί να ζει στο βαθμό που του επιτρέπει η ίδια του η ψυχή. Υπάρχουν τρία είδη ψυχής η Θρεπτική, η Ζωική και η Λογική. Η Θρεπτική ανήκει στα φυτά, η Ζωική στα ζώα και η Λογική στον άνθρωπο. Υπάρχει ανάμεσά τους μία ιεραρχία με ανώτερο είδος τη Λογική ψυχή η οποία ανήκει στον άνθρωπο. Το προηγούμενο στάδιο αυτής της ιεραρχίας ποτέ δε χάνεται αλλά πάντα το προηγούμενο υπάρχει στο επόμενο. Το ανθρώπινο είδος ψυχής δηλαδή εκτός από τη Λογική διαθέτει και τη θρεπτική και τη ζωική ικανότητα της ψυχής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η ανθρώπινη ψυχή να διακρίνεται σε δύο βασικά μέρη, το άλογο και το λογικό. Το άλογο μέρος αντιστοιχεί στην θρεπτική και τη ζωική ικανότητα ενώ το λογικό μέρος στην ικανότητα του ανθρώπου να σκέπτεται. Το λογικό και το άλογο μέρος της ανθρώπινης ψυχής συνυπάρχει όπως ακριβώς συνυπάρχει το κοίλο με το κυρτό σε ένα σχήμα.²

Οι δυνάμεις της ψυχής από τις οποίες πηγάζουν οι ικανότητες του έμψυχου είναι το θρεπτικόν, το αισθητικόν, το ορεκτικόν, το κινητικόν και το νοητικόν. Τα φυτά διαθέτουν μόνο την θρεπτική δύναμη και την θρεπτική ικανότητα της ψυχής. Τα ζώα διαθέτουν και την θρεπτική ικανότητα των φυτών αλλά και την αισθητική, ορεκτική και κινητική ικανότητα. Τέλος ο άνθρωπος διαθέτει όλες τις προηγούμενες δυνάμεις και ψυχικές ικανότητες και επιπλέον την δύναμη του νοείν που τον τοποθετεί στην ανώτερη βαθμίδα της

¹ Frede, M., "On Aristotle's conception of the soul", 94 στο M. Nussbaum-A. Rorty (εκδ), *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992.

² *Ηθικά Νικομάχεια* 1102a27-1102b2

ιεραρχίας των έμψυχων. Η νοητική ικανότητα υπάρχει στον άνθρωπο έμφυτη και δια της μάθησής και της άσκησης αφυπνίζεται και δυνάμει αυτής της ικανότητας αποκτά την δυνατότητα να διάγει ευδαίμονα ζωή και με αυτό τον τρόπο εκπληρώνει και πραγματώνει τον σκοπό της ύπαρξής του.

Οι ψυχικές ικανότητες του έμψυχου της θρέψης, της αίσθησης και της νόησης για να πραγματοποιούν θα πρέπει να υπάρχουν τα αντίστοιχα σε αυτές σωματικά όργανα που μπορούν να πραγματώσουν αυτές τις ικανότητες έτσι ώστε να υπάρχει η ενέργεια του τρέφεσθαι, του αισθάνεσθαι και του νοείν. Η ψυχική ικανότητα για να πραγματοποιηθεί έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την ύπαρξη του κατάλληλου αντικειμένου που σχετίζεται με αυτήν, το θρεπτικό αντικείμενο ή το αισθητό ή το νοητό.

Το πρώτο θέμα που ερευνά ο Αριστοτέλης στο *Περί Ψυχής* είναι το τι η είναι ψυχή για όλα τα έμψυχα όντα. Ο προσδιορισμός της έννοιας και της ουσίας της ψυχής προσδιορίζεται καλύτερα, εάν αναδειχθεί η σχέση της με το σώμα διότι το σώμα είναι όργανο της ψυχής και πραγματώνει τα της ψυχής, δυνάμει των ικανοτήτων της ψυχής. Ο Αριστοτέλης δίνει προτεραιότητα στη σχέση της ψυχής με το σώμα εκ του ορισμού που δίνει για την ψυχή:

«Ει δὴ τι κοινόν ἐπὶ πάσης ψυχῆς δεῖ λέγειν, εἴη ἀν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ οργανικοῦ»³

Όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην ψυχή αναφέρεται στον τρόπο οργάνωσης του έμψυχου δυνάμει του οποίου πραγματώνονται οι φυσικές λειτουργίες του έμψυχου. Ο άνθρωπος επειδή διαθέτει την έλλογη ικανότητα, την ικανότητα της νόησης, η οποία είναι μία από τις ικανότητες της ψυχής θεωρείται τελειότερο έμψυχο από τα φυτά και τα ζώα, ενώ τα φυτά και τα ζώα είναι ατελή. Επομένως η αφηρημένη έννοια της ψυχής για να γίνει πιο συγκεκριμένη μπορεί να προσδιοριστεί ως ικανότητα της θρέψης του έμψυχου, ως ικανότητα αίσθησης του έμψυχου, ως ικανότητα της κίνησης του έμψυχου, ως ικανότητα της νόησης και ικανότητα της μάθησης. Το έμψυχο για να είναι έμψυχο και ζωντανό φυσικό σώμα πρέπει να έχει συνοχή και ενότητα σώματος και ψυχής. Αυτό σημαίνει ότι οι ψυχικές ικανότητες, της θρέψης, της αίσθησης, της κίνησης, της νόησης, της μάθησης γίνονται δυνατότητες του έμψυχου διότι πραγματώνονται δυνάμει των σωματικών οργάνων του έμψυχου δηλαδή δυνάμει του σώματός του. Η θρεπτική λειτουργία για παράδειγμα του έμψυχου, η οποία είναι η βασική προϋπόθεση της ζωής αποδεικνύει την ενότητα σώματος και ψυχής. Η λειτουργία της θρέψης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς σώμα. Επίσης η λειτουργία της

³ *Περί Ψυχής* 412b5

θρέψης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ικανότητα της θρέψης ή οποία είναι ικανότητα της ψυχής. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι δεν χρειάζεται να εξετάζουμε εάν είναι ένα η ψυχή με το σώμα όπως δεν χρειάζεται να εξετάζουμε εάν είναι ένα το κερί με το εντύπωμα του και όπως δεν χρειάζεται να εξετάζουμε εάν είναι ένα η ύλη κάθε πράγματος με εκείνο του οποίου είναι ύλη. Επομένως το σώμα και η ψυχή ενός έμψυχου αποτελεί αναμφίβολα μία ενότητα. Η σχέση σώματος και ψυχής ενός έμψυχου είναι ακριβώς η ίδια με τη σχέση ανάμεσα στο κερί και στο αποτύπωμά του. Η αισθητική ικανότητα της ψυχής είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς τα όργανα της αίσθησης που είναι μέρος του σώματος, ενώ τα όργανα της αίσθησης δεν έχουν καμία αξία και χρησιμότητα, εάν δεν υπάρχει η ψυχική ικανότητα της αίσθησης. Η αισθητική ικανότητα της ψυχής και τα όργανα της αίσθησης δεν έχουν καμία αξία, εάν δεν υπάρχει το αισθητό αντικείμενο. Ζωντανό έμψυχο σώμα είναι εκείνο το οποίο έχει ενότητα σώματος ψυχής και διαθέτει ψυχικές ικανότητες που αντιστοιχούν σε σωματικές δυνατότητες. Το έμψυχο όν, για παράδειγμα, έχει την ικανότητα της όρασης δυνάμει της ψυχής του και διαθέτει το αντίστοιχο σωματικό όργανο, το μάτι το οποίο μπορεί να δεχτεί το αντικείμενο της αίσθησης, χωρίς την ύλη του.

Η ανάδειξη της σχέσης σώματος ψυχής επιτρέπει να δούμε της ψυχικές ικανότητες των έμψυχων, όταν αυτές πραγματώνονται μέσα από τις δυνατότητες του σώματος. Ο άνθρωπος, όντως τελειότερη οντότητα από τα υπόλοιπα έμψυχα, διαθέτει περισσότερες ψυχικές ικανότητες και τελειότερες σωματικές δυνάμεις από αυτά, με αποτέλεσμα συχνά να βιώνει σύγκρουση, αν για παράδειγμα θα πρέπει να πραγματοποιήσει την αισθητική του ικανότητα ή την νοητική του ικανότητα.. Βιώνει δηλαδή σύγκρουση ανάμεσα στην επιθυμία του να ικανοποιήσει την αισθητική του απόλαυση και ανάμεσα στην επιθυμία του να υπακούσει στα όσα του υπαγορεύει η έλλογη του φύση.⁴ Ο άνθρωπος βιώνει αυτή τη σύγκρουση μέσα από τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο σώμα του και την ψυχή του. Αυτό συμβαίνει διότι η αισθητική ικανότητα της ψυχής του επιθυμεί την απόλαυση ενώ η νοητική ικανότητα της ψυχής επιθυμεί την διανοητική ηδονή.

«Επει δ' ορέξεις γίνονται εναντία αλλήλαις, τούτο δε συμβαίνει, όταν ο λόγος και αι επιθυμιαί εναντία ώσι, γίνεται δ' εν τοις χρόνου αίσθησιν έχουσιν (ο μὲν γάρ νους δια το μέλλον ανθέλκειν κελεύει, η δ' επιθυμία δια το ήδη φαίνεται γάρ το ήδη ηδύ και απλώς ηδύ και αγαθόν απλώς διά το μη οράν το μέλλον»⁵

⁴ Sorabji R., *Body and Soul in Aristotle*, 57, στο , *Articles on Aristotle*, London, 1979

⁵ *Περί Ψυχής* 433b

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι, επειδή το έμψυχο είναι μία αδιαχώριστη ενότητα σώματος και ψυχής βιώνει τις ψυχικές και σωματικές του λειτουργίες επίσης ως μία αδιαχώριστη ενότητα. Αυτό σημαίνει ότι οι ψυχικές ικανότητες ενός έμψυχου επηρεάζουν τις δυνατότητες των σωματικών οργάνων του ίδιου έμψυχου και αντίστροφα οι δυνατότητες των σωματικών οργάνων ασκούν με τη σειρά τους στο βαθμό που είναι εφικτό επίδραση στις ψυχικές ικανότητες.

«Ο δε νους έοικεν εγγίνεσθαι ουσία τις ούσα, και ου φθείρεσθαι. Μάλιστα γάρ εφθείρετ' αν υπό της εν τω γήρα αμαυρώσεως, νυν δε ίσως όπερ επί των αισθητηρίων συμβαίνει ει γαρ λάβοι ο πρεσβύτης όμμα τοιονδί, βλέποι αν ώσπερ και ο νέος. Ωστε το γήρας ού τω την ψυχήν τι πεπονθέναι, αλλ' εν ω, καθάπερ εν μέθοις και νόσοις.»⁶

Αυτό επίσης σημαίνει ότι μία καλή φυσική κατάσταση και σωματική υγεία του έμψυχου το οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στον υπέρτατο δυνατό βαθμό αξιοποίησης των ψυχικών ικανοτήτων του και μέσω της πραγμάτωσής αυτών των ικανοτήτων το έμψυχο θα εμπνέεται και θα δημιουργεί, πρακτική η οποία παρέχει την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία είναι το υπέρτατο αγαθό της ανθρώπινης ζωής και θα πρέπει να αποτελεί τον πραγματικό στόχο ζωής. Εάν δεν υπάρχει καλή φυσική κατάσταση και σωματική υγεία το έμψυχο θα οδηγηθεί με την ίδια μαθηματική ακρίβεια στον ελάχιστο δυνατό βαθμό αξιοποίησης των ψυχικών ικανοτήτων του με αποτέλεσμα το έμψυχο να μαραζώνει και ψυχικά και σωματικά, να μην έχει δυνατότητα έμπνευσης και δημιουργίας και να στερείται την ευδαιμονία του.

Τα πάθη του σώματος είναι και πάθη της ψυχής διότι ότι συμβαίνει στο σώμα επηρεάζει την ψυχή, την ωθεί σε συμπεριφορά ανάλογη με το πάθος του σώματος και οτιδήποτε επιδρά στην ψυχή ασκεί ταυτόχρονα επίδραση και στο σώμα. Επομένως η ευδαιμονία του έμψυχου και η αρμονική αλληλεπίδραση ανάμεσα στις σωματικές δυνατότητες και τις ψυχικές ικανότητες επιτυγχάνεται με μία ισορροπία στην οποία συμβάλλει εξίσου η υγεία του σώματος και η υγεία της ψυχής. Επομένως συχνά διαπιστώνουμε σύγκρουση ανάμεσα σε εκείνα που επιθυμεί το σώμα και σε εκείνα που επιθυμεί η νοητική ψυχή. Το σώμα επιθυμεί για παράδειγμα την ικανοποίηση της απόλαυσης και της ηδονής στο επίπεδο της θρέψης και της αίσθησης, ενώ αντίθετα η νοητική ικανότητα της ψυχής καθώς νοεί αποτρέπει το έμψυχο να ικανοποιήσει την θρεπτική και αισθητική του επιθυμία αποβλέποντας σε κάτι άλλο ανώτερο από αυτά το οποίο πρόκειται λόγω επιδίωξης

⁶ Περὶ Ψυχῆ 408b18-24

και μεθόδευσης να έρθει. Αυτή η σύγκρουση είναι συνέπεια της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή δυνάμει της οποίας το έμψυχο μπορεί να ζει, να πράττει και να δημιουργεί. Η ευδαιμονία του έμψυχου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αξιοποίηση των μέγιστων ικανοτήτων της ψυχής και των μέγιστων δυνατοτήτων των σωματικών οργάνων τα οποία βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις ικανότητες της ψυχής. Η μουσική συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην αρμονική συνύπαρξη σώματος ψυχής με αποτέλεσμα να ενισχύεται η δυνατότητα εκπαίδευσης με την μέγιστη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του σώματος και των ικανοτήτων της ψυχής του έμψυχου.

«Φαμέν δ' ου μιας ένεκεν ωφελείας τη μουσική χρήσθαι δειν αλλά και πλειόνων χάριν (και γάρ παιδείας ένεκεν και καθάρσεως- τι δε λέγομεν την κάθαρσιν, νυν μέν απλώς, πάλιν δ' εν τοις περί ποιητικής ερούμεν σαφέστερον- τρίτον δε προς διαγωγήν, προς άνεσίν τε και προς την της συντονίας ανάπαυσιν.»⁷

«Ημίν δε δήλον εκ των ειρημένων ότι εστίν η ευδαιμονία των τιμίον και τελείων. Έουκε δ' ούτως έχειν και διά το είναι αρχή ταύτης γάρ χάριν τα λοιπά πάντα πάντες πράττομεν, την αρχήν δε και το αίτιον των αγαθών τίμιον τι και θεϊον τίθεμεν»⁸

Η πραγματεία του «Περί Ψυχής» συγχρόνως με την αναζήτηση της μεθόδου διερεύνησής της αναζητά την μέθοδο μέσω της οποίας μπορεί να κατακτηθεί η γνώση. Αυτό ισχύει διότι ο άνθρωπος σκέφτεται, ζει, αισθάνεται, δημιουργεί γνωρίζει και ερευνά δυνάμει των ικανοτήτων της ψυχής του. Όλες όμως αυτές τις δραστηριότητες ο άνθρωπος δεν τις βιώνει μόνο μέσω της ψυχής του αλλά και μέσω των δυνατοτήτων του σώματός του. Ο άνθρωπος υλοποιεί τα όσα μπορεί να εμπνευστεί και να σκεφτεί μέσα από τις δυνατότητες του σώματος. Ο πρώτος στόχος της συνεργασίας ανάμεσα στις ψυχικές ικανότητες και τις σωματικές δυνατότητες είναι η επιβίωση του έμψυχου, ο δεύτερος στόχος είναι η επικοινωνία με τα άλλα έμψυχα και ο τρίτος στόχος ο οποίος είναι εφικτός μόνο για τον άνθρωπο είναι η κατάκτηση της ευδαιμονίας του και κατάκτηση της γνώσης με την αφύπνιση νοητικών ικανοτήτων του. Μέσα από την αρμονική συνύπαρξη όλων αυτών των

⁷ Πολιτικά Ε'1341b-1342a1

⁸ Ηθικά Νικομάχεια 1101b36-1102a1

ψυχικών ικανοτήτων και σωματικών δυνατοτήτων μπορεί ο άνθρωπος να φτάσει στο μέγιστο δυνατό των δυνατοτήτων του, να προσεγγίσει τη γνώση, να δημιουργήσει, να εμπνευστεί και να επιτύχει το σκοπό για τον οποίο έχει έρθει στη ζωή. Μέσα από τη δημιουργία ο άνθρωπος κερδίζει την απόλυτη ευδαιμονία και ικανοποίησή του.

Πρακτικά οι επιστήμες διαχωρίζονται ανά κλάδους έτσι ώστε να επιτύχουν το ανώτερο δυνατό αποτέλεσμα για χάρη της γνώσης τους και της επιστήμης. Μέσα από την πραγματεία του «*Περί Ψυχής*» αυτό ανατρέπεται. Όπως περίπλοκη και σύνθετη είναι η σχέση σώματος και ψυχής στις δυνατότητες των έμψυχων έτσι σύνθετα και περίπλοκα θα πρέπει να συνεργάζονται οι επιστήμες για να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα στην έρευνα και τη γνώση. Η φιλοσοφία έχει κεντρικό λόγο στο διάλογο των επιστημών που επιβάλλεται να γίνεται για χάρη της έρευνας και την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μου θα αναζητήσω τη σχέση ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή στα όρια της πρώτης και δεύτερης εντελέχειας με οδηγό τον ορισμό της ψυχής όπως διατυπώνεται από τον Αριστοτέλη. Πρώτη εντελέχεια είναι η ψυχή ή οι ψυχικές ικανότητες του έμψυχου εν δυνάμει να πραγματοποιηθούν όταν συντρέξουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις και δεύτερη εντελέχεια είναι η πραγμάτωση αυτών των ψυχικών ικανοτήτων δια των σωματικών δυνατοτήτων του έμψυχου που επίσης υπάρχουν εν δυνάμει της ψυχής του. Ανάμεσα στην εν δυνάμει πραγμάτωση και στην ενεργεία πραγμάτωση μιας ικανότητας διαπιστώνουμε ένα είδος κίνησης και αλλαγής που πηγάζει από την κινητική αρχή την ενέργεια της ψυχής και προκαλεί πάθος στην ύλη με αποτέλεσμα να προκύπτει η πραγμάτωση μιας ψυχικής ικανότητας πάνω στο σώμα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναφερθώ στις ψυχικές ικανότητες ή τις δυνάμεις των έμψυχων όπως αποτελούν μία ενότητα και η προηγούμενη ψυχική ικανότητα ενυπάρχει στην επόμενη. Οι ανώτερες μορφές πραγμάτωσης της ζωής ενέχονται πάνω στις κατώτερες μορφές πραγμάτωσης της ζωής όπως ακριβώς βρίσκονται σε συνοχή τα γεωμετρικά σχήματα, όπου για παράδειγμα η δυνατότητα ύπαρξης του τριγώνου υπάρχει μέσα στο τετράγωνο.

Αυτή η ενότητα των δυνάμεων της ψυχής αντικατοπτρίζεται και στα όργανα του σώματος που επίσης αποτελούν μία ενότητα η οποία βρίσκεται σε συνοχή.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθώ στην αισθητική και την ψυχική ικανότητα της αίσθησης εστιάζοντας στη σχέση ανάμεσα στην αισθητική ικανότητα της ψυχής και στα όργανα της αίσθησης. Η αισθητική ικανότητα της αίσθησης είναι βασική προϋπόθεση για την αναζήτηση της γνώσης αλλά εάν υπάρχει μόνο αυτή δεν αρκεί, απαιτείται η νοητική ικανότητα και η κριτική ικανότητα.

Κεφάλαιο 1 Η ΣΧΕΣΗ ΣΩΜΑΤΟΣ - ΨΥΧΗΣ – ΥΛΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗΣ ΠΡΩΤΗ ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ

Στην έρευνα της σχέσης σώματος ψυχής το κεντρικό ερώτημα που αναδύεται είναι πως προκύπτει η συνεργασία ανάμεσα στο σώμα και τη ψυχή με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα οργανωμένο ζωντανό φυσικό σώμα. Ή διαφορετικά πώς δύναται η συνύπαρξη ανάμεσα στη ψυχή και την ύλη του σώματος στο αρχικό στάδιο του σπέρματος ή του σπόρου ώστε να προκύπτει η ζωή ενός φυσικού οργανωμένου έμψυχου σώματος. Η διερεύνηση της σχέσης σώματος και ψυχής είναι ένα από τα πιο δύσκολα⁹ φιλοσοφικά προβλήματα και επιδέχεται αρκετή συζήτηση χωρίς ωστόσο να φαίνεται εφικτή μία συμφωνία για μία αντικειμενικά αποδεκτή λύση του. Η επίλυση του προβλήματος της σχέσης σώματος ψυχής απαιτεί καθολική γνώση, μετάβαση και εποπτεία στο μεταφυσικό πεδίο, γεγονός που είναι ανέφικτο για παρατηρητές που αποτελούν μέρος του φυσικού κόσμου τον οποίο αποκλειστικά και μόνο μπορούν να παρατηρούν. Θεωρώ όμως ότι το καλύτερο σε αυτή την περίπτωση είναι να διατυπώνεται φιλοσοφικός στοχασμός και προβληματισμός. Η λύση του προβλήματος της σχέσης σώματος ψυχής ισοδυναμεί με την απάντηση σε ερωτήματα, όπως πώς δημιουργήθηκε η ζωή, πώς διαιώνεται η ζωή και το τί είναι ζωή. Ο Αριστοτέλης στο *Περί Ψυχής* δεν εξετάζει μόνο την ανθρώπινη ψυχή σε σχέση με το ανθρώπινο σώμα αλλά την ψυχή όλων των ειδών των έμψυχων είτε πρόκειται για έντομα, είτε για φυτά, είτε για ζώα σε σχέση με το δικό τους σώμα. Επίσης στο πέμπτο κεφάλαιο του τρίτου βιβλίου κάνει λόγο για την θεϊκή ψυχή¹⁰, τον αθάνατο ενεργητικό νου, ο οποίος δεν ανήκει σε κανενός είδους σώμα και για το λόγο αυτό είναι αθάνατος. Τα όσα διέπουν τη σχέση σώματος και ψυχής δεν ισχύουν για τον ενεργητικό νου διότι δεν υπάρχει σώμα που να αντιστοιχεί σε αυτόν. Το επίπεδο της ζωής ή η ποιότητα ζωής κάθε έμψυχου εξαρτάται από την ποιότητα της ψυχής του ή τις δυνατότητες της ψυχής του. Επειδή, όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, η ψυχή είναι η αρχική αιτία της ζωής, η διερεύνηση του τι πραγματικά είναι η ψυχή αποτελεί παράλληλα και αναζήτηση της γνώσης.

« Των καλών και τιμίων την είδησιν υπολαμβάνοντες, μάλλον δ' ετέραν ετέρας ή κατ' ακρίβειαν ή τω βελτιόνων τε και θαυμασιωτέρων είναι, δι' αμφοτέρα ταύτα την περί της ψυχής ιστορίαν ευλόγως αν εν πρώτοις τιθείμεν. Δοκεί δε και προς αλήθειαν άπασαν η γνώσις αυτής μεγάλα

⁹ *Περί Ψυχής* 402a10-11

¹⁰ .F. Brentano *Nous Poietikos*, 314, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992.

συμβάλλεσθαι, μάλιστα δε προς την φύσιν έστι γάρ οιον αρχήν των ζώων.»¹¹

Όμως πριν αναζητήσουμε τη σχέση σώματος ψυχής να προσδιορίσουμε την έννοια της ψυχής. Είναι πολύ δύσκολο να διακρίνουμε τί ανήκει στο σώμα και τί ανήκει στη ψυχή, διότι οι δυνατότητες του σώματος πηγάζουν από την ψυχή του. Για παράδειγμα, στο κάθε ψυχικό πάθος, όπως μίσος, αγάπη, θάρρος, επιθυμία, αντιστοιχεί και το αντίστοιχο σωματικό πάθος –αντίδραση μέσω του οποίου αντανακλάται η αντίστοιχη διάθεση της ψυχής. Επομένως τα πάθη της ψυχής είναι και πάθη του σώματος.

«Εοικε δε και τα της ψυχής πάθη πάντα είναι μετά σώματος, θυμός, πραότης, φόβος, έλεος, θάρσος, έτι χαρά και το φιλείν τε και μισείν άμα γάρ τούτοις πάσχει τι το σώμα.»¹²

Ο Αριστοτέλης εκφράζει την πεποίθηση ότι αυτό που ανήκει αποκλειστικά και μόνο στην ψυχή είναι η νόηση, αλλά όσον αφορά τη νόηση υπάρχει μία δυσκολία διότι υπάρχει κίνδυνος η νόηση¹³ να συγχέεται με τη φαντασία και θα πρέπει να εξακριβώνεται κάθε φορά τι είναι πραγματικά αληθινό. Η αλήθεια θα πρέπει να προκύπτει ως συμπέρασμα ενός ορθού λογικού συλλογισμού ενώ το φανταστικό γεγονός είναι αποτέλεσμα μίας πλάνης ή μίας λανθασμένης πεποίθησης. Η φαντασία πιθανότατα προκύπτει, όταν στη νοητική λειτουργία παρεμβαίνει και το σώμα δυνάμει της αισθήσεως, με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται η αλήθεια, ενώ η νοητική λειτουργία είναι έργο αποκλειστικά και μόνο του μέρους εκείνου της ψυχής που ονομάζεται νοητική ψυχή.

«Ει ουν μηθέν μεν άλλο έχοι ή τα ειρημένα η φαντασία, τούτο δ' έστι το λεχθέν, η φαντασία αν είη κίνησης υπό της αισθήσεως της κατ' ενέργειαν γιγνομένη. Επει δ' η όψις μάλιστα αίσθησίς εστι, και το όνομα από του φάους είληφεν, ότι άνευ φωτός ουκ έστιν ιδείν.»¹⁴

Επομένως σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, εάν στην ανθρώπινη νοητική λειτουργία μετέχει και το σώμα μαζί με την ψυχή τότε η ανθρώπινη νόηση αποτελεί ένα είδος φαντασίας. Ο

¹¹ *Περί Ψυχής* 402a1-7

¹² *Περί Ψυχής* 403a16-19

¹³ *Περί Ψυχής* 403a8

¹⁴ *Περί Ψυχής* 428b30-429a2

άνθρωπος ίσως λόγω της ενεργής συμμετοχής του σώματος του με τα πάθη και τις αισθήσεις του να είναι δέσμιος της φαντασίας¹⁵ και να μην μπορεί να νοήσει πραγματικά για να βρεθεί στην βάση της αλήθειας και συνεχώς να προσπαθεί να ξεφύγει από την πλάνη επιστρατεύοντας και αξιοποιώντας την νοητική του ικανότητα. Με άλλα λόγια ο άνθρωπος επιχειρεί να κατακτήσει τη γνώση και την αλήθεια αλλά αυτή η προσπάθειά του δεν φέρνει το επιθυμητό αποτέλεσμα διότι δεν μπορεί να νοήσει απαλλαγμένος από τα σωματικά του πάθη.

«Μάλιστα δ' έοικεν ίδιον το νοείν ει δε εστί και τούτο φαντασία τις ή μη άνευ φαντασίας, ουκ ενδεχοιτ' αν ουδέ τούτ' άνευ σώματος είναι»¹⁶

Ο ορισμός της ψυχής όπως διατυπώνεται από τον Αριστοτέλη θα είναι η πυξίδα της δικής μου αναζήτησης για την κατανόηση της σχέσης σώματος – ψυχής στα έμψυχα όντα.

«Ει δη τι κοινόν επί πάσης ψυχής δει λέγειν, ειη αν εντελέχεια η πρώτη σώματος φυσικού οργανικού»¹⁷, και «Αναγκαίον άρα την ψυχήν ουσίαν είναι ως είδος σώματος φυσικού δυνάμει ζωήν έχοντος»¹⁸.

Μία προσεκτική ανάγνωση του ορισμού αυτού του Αριστοτέλη και της πραγματείας «Περί Ψυχής» μας επιτρέπει να διακρίνουμε τη λέξη κλειδί που, εάν καταφέρουμε να διατυπώσουμε με ακρίβεια το περιεχόμενο του νοήματός της ίσως βρεθούμε πιο κοντά στον στόχο ώστε να προσδιορίσουμε τη σχέση σώματος- ψυχής. Αυτή η λέξη είναι η «εντελέχεια». Η λέξη «εντελέχεια» είναι σύνθετη (-εν- τέλος- έχω-) και περικλείει στο νόημά της την τάση προς πραγμάτωση του τελικού και προδιαγεγραμμένου σκοπού. Στο κείμενο του Αριστοτέλη γίνεται διάκριση ανάμεσα στην α' εντελέχεια και β' εντελέχεια. Η πρώτη εντελέχεια είναι η ψυχή του έμψυχου ή οι κεκτημένες ικανότητες της ψυχής του, οι οποίες οργανώνουν τη ζωή του καθώς βρίσκονται σε μία εν δυνάμει κατάσταση να πραγματωθούν. Η δεύτερη εντελέχεια είναι η ενεργοποίηση των εν δυνάμει ικανοτήτων του έμψυχου όπως πραγματώνονται δυνάμει των ικανοτήτων της ψυχής του και των δυνατοτήτων του σώματος του.

Η ψυχή του έμψυχου είναι η αρχική αιτία της ύπαρξή του, επομένως το σώμα εξαρτάται από την ψυχή. Παράλληλα όμως διαπιστώνεται μία σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο σώμα

¹⁵ Frede Dorothea, *The Cognitive Role of Phantasia*, 281, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη, 1992

¹⁶ *Περί Ψυχής* 403a8-10

¹⁷ *Περί Ψυχής* 412b4-5

¹⁸ *Περί Ψυχής* 412a19-21

και την ψυχή διότι το σώμα αντλεί από την ψυχή για να είναι αυτό που είναι και η ψυχή αντλεί από τις δυνατότητες του σώματος για να πραγματώνει στο χώρο τις ικανότητες της ψυχής του. Επομένως η πιο κατάλληλη λέξη για να αποδοθεί η αμοιβαία εξάρτηση σώματος και ψυχής και η επιρροή της ψυχής πάνω στο σώμα είναι η λέξη υλομορφική¹⁹. Η υλομορφική σχέση υπάρχει στα έμψυχα δυνάμει της ψυχής τους.

«Ἐστι δε ἡ ψυχὴ τοῦ ζώντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή.»²⁰

Το σώμα χωρίς την συμμετοχή της ψυχής δεν μπορεί να πραγματώσει καμία ψυχική λειτουργία για παράδειγμα τη δυνατότητα της αναπαραγωγής, της θρέψης ή της κίνησης ή της αίσθησης ή της μάθησης αλλά παράλληλα αυτές οι ψυχικές λειτουργίες πραγματώνονται μόνο μέσω των δυνατοτήτων των οργάνων του σώματος. Επομένως οι δυνατότητες των εμψύχων πηγάζουν από τις δυνάμεις της ψυχής αλλά για να πραγματοποιηθούν στο χώρο απαιτείται η μεσολάβηση των σωματικών δυνατοτήτων, οι οποίες επίσης υπάρχουν και λειτουργούν χάριν και δυνάμει των δυνάμεων της ψυχής. Η ενότητα των διαφορετικών μερών του σώματος οφείλονται στην ψυχή του αλλά και η ενότητα ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή ενός έμψυχου οφείλεται στην ίδια την ψυχή.

«Τι οὖν δὴ ποτε συνέχει τὴν ψυχὴν, εἰ μεριστὴ πέφυκεν; Οὐ γάρ δὴ τὸ γε σῶμα δοκεῖ γάρ τουναντίον μάλλον ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα συνέχειν ἐξελθούσης γοῦν διαπνέεται καὶ σήπεται.»²¹

Ο τελικός σκοπός, η τελική μορφή που δύναται να πάρει ένα οποιοδήποτε έμψυχο ον ενυπάρχει ως δυνατότητα στην πρώτη εντελέχεια του δηλαδή στην ψυχή του. Η κατανόηση του νοητικού περιεχομένου της έννοιας πρώτης εντελέχειας, η οποία αποτελεί την ψυχή του έμψυχου ισοδυναμεί με την κατάκτηση της γνώσης, όσον αφορά τις δυνατότητες ζωής των έμψυχων. Επομένως η κατανόηση της έννοιας «πρώτη εντελέχεια» των έμψυχων όντων ισοδυναμεί με την θεωρητική γνώση των επιστημών, της βιολογίας, της ιατρικής, της βοτανολογίας και της κτηνιατρικής.²²

¹⁹ Stanford Encyclopedia of Philosophy, *Aristotle's Psychology*, 3-4 (15-03-09)

²⁰ *Περὶ Ψυχῆς* 415b8

²¹ *Περὶ Ψυχῆς* 411b6-9

²² Lloyd G.E.R., *Aristotle's Psychology and Zoology*, 148, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη.

Η πρώτη εντελέχεια όπως προσδιορίζεται στον ορισμό του Αριστοτέλη μπορεί να γίνει κατανοητή, αφαιρετικά και μόνο θεωρητικά διότι είναι αδύνατο για παράδειγμα από το σπόρο ή το σπέρμα να γίνει διαχωρισμός της ψυχής του σπόρου από το σώμα του σπόρου.

« Τά δε εν αφαιρέσει λεγόμενα νοεί ώσπερ αν εί το σιμόν, ή μεν σιμόν, ου κχωρισμένως, η δε κοίλον, ει τις ενοεί ενεργεία, ανευ της σαρκός αν ενόει εν η το κοίλον»²³.

Επομένως εμείς με την νοητική ικανότητα η οποία είναι μία από τις ικανότητες της ψυχής μας επιχειρούμε να διακρίνουμε την πρώτη εντελέχεια από την δεύτερη αλλά πραγματικά αυτός ο διαχωρισμός δεν υφίσταται. Η πρώτη εντελέχεια θα μπορούσε να περιγραφεί απλά ως ενεργοποίηση των ικανοτήτων του έμψυχου με δυνατότητα πραγμάτωσης τους. Οι ικανότητες αυτές, εάν πραγματοποιηθούν, θα υλοποιηθεί με ακρίβεια το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, η δεύτερη εντελέχειά του και ο σκοπός για τον οποίο το έμψυχο υπάρχει. Η δεύτερη εντελέχεια είναι η πραγμάτωση αυτών των δυνατοτήτων. Στην πρώτη «εντελέχεια» υπάρχει σε ετοιμότητα ένας ολόκληρος μηχανισμός πραγμάτωσης, ο οποίος είναι έτοιμος να υλοποιηθεί, όταν συντρέξουν οι προϋποθέσεις αυτής της πραγμάτωσης. Στην δεύτερη εντελέχεια κινητοποιούνται και βρίσκονται σε ενέργεια όλες οι δυνατότητες, οι οποίες βρίσκονταν εν δυνάμει να πραγματοποιηθούν. Το δεύτερο στάδιο της εντελέχειας πραγματώνεται με τη μετάβαση από το δυνάμει δυνατό στο εν ενεργεία πραγματικό.

Το μυστήριο της ζωής είναι πως το 'δυνάμει' που χαρακτηρίζει την ψυχή γίνεται πραγματικό. Άραγε μπορεί να ερμηνευτεί επιστημονικά η μετάβαση από την πρώτη εντελέχεια στη δεύτερη δεδομένου ότι η δημιουργία της ζωής όπως πραγματώνεται μέσα από τη συνεργασία σώματος και ψυχής στα όρια της δεύτερης εντελέχειας είναι γεγονός αξιοθαύμαστο και άξιο απορίας.²⁴ Άραγε πώς η ψυχή ενεργοποιεί τις δυνατότητες των οργάνων του σώματος για να επιτευχθεί η ζωή των έμψυχων; Γιατί εάν δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε την κινητική αρχή που υποκινεί την συνεργασία της ψυχής με το σώμα τότε θα πρέπει να δεχτούμε αξιωματικά την ύπαρξή της και να την αποδώσουμε στην Θεϊκή δύναμη. Η δεύτερη εντελέχεια αντιστοιχεί στα παραδείγματα ή στα αντικείμενα εξέτασης της βιολογίας, της ιατρικής, της βοτανολογίας και της κτηνιατρικής τα οποία είναι οι άνθρωποι, τα ζώα και τα φυτά. Ο Αριστοτέλης σύμφωνα με τον αναφερόμενο ορισμό ταυτίζει την ψυχή με την πρώτη εντελέχεια. Απαιτείται να διακρίνουμε και να

²³ *Περί Ψυχής* 431b12-15

²⁴ Menn S, *Aristotle's Definition of Soul and the De anima*, στο Oxford Studies in ancient philosophy, 2002, 139

προσδιορίσουμε τα όρια της πρώτης εντελέχειας από τα όρια της δεύτερης εντελέχειας με τη χρήση παραδειγμάτων έτσι ώστε η διάκριση αυτή να γίνει περισσότερο κατανοητή. Η ψυχή σύμφωνα με τον ορισμό του Αριστοτέλη είναι η πρώτη εντελέχεια, ενώ η δεύτερη εντελέχεια είναι το σώμα και η ψυχή μαζί έτσι, όπως μπορεί να συνεργεί και να συνυπάρχει στα έμψυχα όντα. Ο Αριστοτέλης για να δώσει περιεχόμενο στην έννοια της α΄ και β΄ εντελέχειας παραθέτει το παράδειγμα της επιστημονικής γνώσης²⁵. Η επιστημονική γνώση ως κεκτημένη γνώση από την οποία ο επιστήμονας αντλεί ικανότητες αντιστοιχεί στην πρώτη εντελέχεια.. Οι επιστήμονες δεν αρκεί να είναι γνώστες της επιστήμης τους αλλά να παρατηρούν ερευνητικά τα αντικείμενα του ερευνητικού πεδίου τους όπως είναι οι άνθρωποι για την ιατρική, τα ζώα για την κτηνιατρική και τα φυτά για την βοτανολογία. Επομένως η ενεργοποίηση μιας εν δυνάμει κατάστασης αντιστοιχεί στη β΄ εντελέχεια, ενώ α΄ εντελέχεια είναι η δυνατότητα μίας ψυχικής ικανότητας να ενεργοποιηθεί και να πραγματοποιηθεί. Παρατηρούμε μετάβαση από την εν δυνάμει πραγμάτωση στην εν ενεργεία πραγμάτωση και με αυτό τον τρόπο η επιστήμη εφαρμόζεται πρακτικά και αποδεικνύεται έμπρακτα ο σκοπός της ύπαρξής της.

«Επεὶ δε ὡ ζώμεν καὶ αἰσθανόμεθα διχῶς λέγεται, καθάπερ ὡ ἐπιστάμεθα (λέγομεν δε το μεν ἐπιστήμην το δε ψυχή, ἐκατέρω γάρ τούτων φαμέν ἐπίσταμεθα), ομοίως δε καὶ ὡ υγιαίνομεν το μεν υγιεία το δε μορίω τινί του σώματος ἢ καὶ ὅλω, τούτων δ' ἡ μεν ἐπιστήμη τε καὶ υγιεία μορφή καὶ εἶδος τι καὶ λόγος καὶ οἰὸν ἐνέργεια του δεκτικού, ἡ μεν του ἐπιστημονικού, ἡ δε του υγιαστικού (δοκεῖ γάρ ἐν των πάσχοντι καὶ διατιθεμένω ἡ των ποιητικῶν)»²⁶

Ανάλογα οι δυνατότητες πραγματώσεις της ψυχῆς πάνω στο σώμα δεν είναι πάντα σε ενέργεια αλλά συχνά υπολανθάνουν και εκδηλώνονται μόνο μετά από ορισμένες προϋποθέσεις και υπό κατάλληλες συνθήκες. Κάθε δύναμη της ψυχῆς ἢ ψυχική ἐνέργεια πραγματώνεται στο σώμα και γίνεται ορατή και αισθητή στο φυσικό περιβάλλον αφού περάσει από την εν δυνάμει κατάσταση στην ενεργεία κατάσταση. Στη εν δυνάμει κατάσταση αντιστοιχεί η α΄ εντελέχεια και στην ενεργεία κατάσταση αντιστοιχεί η β΄ εντελέχεια. Υπάρχει μία κυκλική κίνηση μέσω της οποίας περνάμε από το εν δυνάμει στο εν ενεργεία και παρά την φθορά του εν ενεργεία σαν μέσα από τις στάχτες αυτής της φθοράς

²⁵ *Περὶ ψυχῆς*, 412^a10-11

²⁶ *Περὶ Ψυχῆς* 414a5-12

γεννιέται το εν δυνάμει και συνεχίζεται ο κύκλος επ' άπειρο²⁷ χωρίς να διακρίνεται το πραγματικό τέλος αυτής της κίνησης. Η συνέχεια στη ζωή των έμψυχων και η συμμετοχή τους στο αιώνιο και το θείο αν και είναι θνητά εξασφαλίζεται με τη διαδικασία της αναπαραγωγής και της γέννησης των απογόνων τους διότι είναι αδύνατο το ένα και το αυτό έμψυχο να μετέχει στο αιώνιο και το Θείο διότι είναι θνητό.

«Επί ουν κοινωνείν αδυνατεί του αεί και του Θείου τη συνεχεία, δια το μηδέν ενδέχεσθαι των φθαρτών ταυτό και εν αριθμω διαμένειν, η δύναται μετέχειν έκαστον, κοινωνεί ταύτη, το μεν μάλλον το δε ήττον και διαμένει ουκ αυτό αλλά οίον αυτό, αριθμώ μεν ουχ εν, είδει δε έν.»²⁸

Ένα καλό παράδειγμα αυτού του κύκλου είναι η φθορά που επιδέχεται η φύση και μαρασμός μετά από την ωρίμανση για παράδειγμα των φυτών, όταν το εν δυνάμει δυνατό έχει περάσει στο εν ενεργεία ή διαφορετικά η πρώτη εντελέχεια έχει γίνει δεύτερη εντελέχεια. Οι δυνατότητες της ψυχής ενός φυτού να ακμάσει και να ανθίσει γίνονται πραγματικότητα δηλαδή ο καρπός του σιταριού βλαστάνει και γίνεται φυτώριο του σιταριού. Έπειτα, αφού ο καρπός του σιταριού βλαστήσει και γίνει φυτό θα δώσει με τη σειρά του τους καρπούς που έχουν τη δυνατότητα να γίνουν φυτό και έτσι με αυτό τον τρόπο συνεχίζεται η διαίωσιση του είδους του σιταριού διότι το φυτό του σιταριού, όταν φτάνει στην ωριμότητά του υπόκειται μοιραία στη φθορά και ξεραίνεται, χάνει τη ζωή του, τη δυνατότητα δηλαδή να αναπνέει, να τρέφεται και να ανθίζει ή τη δυνατότητα του να βλαστάνει στους αγρούς.

Επομένως, συνοψίζοντας, η ψυχή του έμψυχου είναι οι ικανότητες του έμψυχου. Αυτές οι ικανότητες επειδή έχουν την δυνατότητα να ενεργοποιηθούν και να πραγματοποιούν αποτελούν την πρώτη εντελέχεια. Οι ψυχικές ικανότητες δυνάμει του ανθρώπινου νου αφαιρετικά μπορούν να νοηθούν αποκομμένες από το ανθρώπινο σώμα το οποίο παρέχει τη δυνατότητα πραγμάτωσης αυτών των ικανοτήτων. Η δεύτερη εντελέχεια αντιστοιχεί στην ενεργοποίηση των ψυχικών ικανοτήτων και στην πραγμάτωσή τους μέσα από τις σωματικές δυνατότητες ενός έμψυχου. Από τη λειτουργική συνύπαρξη του σώματος και της ψυχής προκύπτει η ζωή των έμψυχων όντων. Η ποιότητα της δεύτερης εντελέχειας δίνει την ποιότητα της ζωής του έμψυχου. Ζωή²⁹ είναι η δυνατότητα που έχει το έμψυχο χάριν της ψυχής του να τρέφεται, να αυξάνεται να ακμάζει να φθείρεται και να πεθαίνει και για τα

²⁷ Φυσικής ακροάσεως 206a10-206b

²⁸ Περί Ψυχής 415 b3-7

²⁹ Περί ψυχής 412a13-14

φυτά να ξεραίνεται. Άρα πρακτικά χάρη στη σχέση σώματος ψυχής ένα έμψυχο έχει τη δυνατότητα ζωής.

Η δεύτερη εντελέχεια (δηλαδή το σώμα που πραγματώνει την εν δυνάμει κατάσταση της ψυχής) για να γίνει αντιληπτή απαιτούνται οι αισθήσεις μας. Κατόπιν επιστρατεύεται η νόηση μας για να διακρίνουμε αφαιρετικά τη θεωρία από την πράξη και την ψυχή από το έμψυχο ή την πρώτη εντελέχεια από την δεύτερη εντελέχεια ή τις ικανότητες της ψυχής από την πραγμάτωση αυτών των ικανοτήτων.

Τα έμψυχα σώματα που έχουν ζωή βρίσκονται στην διαδικασία πραγμάτωσης των δυνατοτήτων τους και χαρακτηρίζονται από τη δεύτερη εντελέχεια, διότι οι ψυχικές τους ικανότητες και δυνάμεις πραγματώνονται μέσω του σώματος, οι οποίες είναι προγραμματισμένες εκ φύσεως να πραγματοποιηθούν, καθόσον είναι ικανότητες της ψυχής και αποτελούν την πρώτη εντελέχεια. Εάν η ψυχή πάψει να ενεργεί ως πρώτη εντελέχεια πάνω στο σώμα τότε το σώμα χάνει κάθε επαφή με τη ζωή. Όταν το έμψυχο χάσει τη ζωή του αυτό σημαίνει ότι η ψυχή του δεν οργανώνεται πλέον σε μία λειτουργική ενότητα με το σώμα του με αποτέλεσμα να αποσυντίθεται το σώμα και το έμψυχο να παύει να είναι έμψυχο. Άρα η ψυχή ως ενέργεια οργανώνει το σώμα και το καθιστά λειτουργικό και ζωντανό. Το έμψυχο γίνεται άψυχο, όταν η ψυχή αδυνατεί να συντηρήσει και να διατηρήσει οργανωμένο το σώμα. Το έμψυχο χάνει τη ζωή του, όταν η ψυχή ως αρχική αιτία της ύπαρξης του έμψυχου ή πρώτη εντελέχεια αδυνατεί να επιδρά ενεργά στο σώμα ώστε να προκύπτει σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή. Η παρατήρηση της μετάβασης των έμψυχων που παρατηρούμε από τη ζωή στο θάνατο, μας δίνει τη δυνατότητα να απομονώσουμε θεωρητικά τη ψυχή από το σώμα.

Ο διαχωρισμός της ψυχής από το σώμα στα έμψυχα γίνεται θεωρητικά, ώστε να καταλάβουμε καλύτερα την υλομορφική ανάλυση των ζωντανών οργανισμών ενώ πραγματικά και πρακτικά δεν υφίσταται τέτοιος διαχωρισμός.³⁰ Ο διαχωρισμός της πρώτης εντελέχειας από τη δεύτερη ισοδυναμεί με το θάνατο του εμψύχου διότι χάνει την αρχική αιτία ζωής ή στερείται την ψυχή του και τις ψυχικές ικανότητες του για να πραγματώσει τη ζωή που μπορεί να πραγματώσει δυνάμει αυτών. Η α' εντελέχεια, η εν δυνάμει δυνατότητα της ψυχής να πραγματοποιηθεί και συγχρόνως να πραγματώσει μία ποιότητα ζωής πάνω σε ένα σώμα είναι η οργανωτική αρχή από την οποία πηγάζει η οργάνωση της ύλης του σώματος. Για ερευνητικούς λόγους και για να αποκτήσουμε επιστημονική γνώση επιχειρούμε να διακρίνουμε και να διαχωρίσουμε το αρχικό αίτιο, την πρώτη εντελέχεια ή την ψυχή η οποία

³⁰ *Ηθικά Νικομάχεια*, 1102a27-32

διαμορφώνει και οργανώνει την ύλη με αποτέλεσμα να προκύπτει ο λειτουργικά οργανωμένος και ζωντανός έμψυχος οργανισμός.

Η έννοια της «εντελέχειας» γίνεται περισσότερο κατανοητή, όπως την χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στο παράδειγμα του ύπνου και της εγρήγορσης.³¹ Ο ύπνος και η εγρήγορση είναι δύο μεταβατικές καταστάσεις του οργανισμού. Ένας ζωντανός οργανισμός έχει ανάγκη για να μπορέσει να συνεχίσει να επιβιώνει και να διατηρεί την υγεία του να περνάει από την εγρήγορση στον ύπνο και από τον ύπνο στην εγρήγορση. Ο ύπνος αντιστοιχεί στην πρώτη «εντελέχεια» γιατί η γνώση που έχει εκείνος που κοιμάται λανθάνει κατά την διάρκεια του ύπνου. Η γνώση στην ψυχή εκείνου που κοιμάται είναι γνώση εν δυνάμει και όχι γνώση εν ενεργεία. Η γνώση διατηρείται κατά την διάρκεια του ύπνου αλλά στο θεωρητικό της μόνο επίπεδο και δεν βρίσκει καμία εφαρμογή σε πρακτικό επίπεδο γιατί είναι υπό λανθάνουσα μορφή στην νοητική ψυχή εκείνου που κοιμάται. Η γνώση σε αυτή την περίπτωση είναι εν δυνάμει να πραγματοποιηθεί, όταν το υποκείμενο στο οποίο υπάρχει βρεθεί στην κατάσταση εγρήγορσης, ώστε να εφαρμόσει στην πράξη τα όσα γνωρίζει. Η εγρήγορση αντιστοιχεί στη δεύτερη μορφή «εντελέχειας» γιατί στη δεύτερη αυτή περίπτωση η γνώση που υπάρχει στη νοητική ψυχή του υποκειμένου μεταβαίνει από το θεωρητικό στο πρακτικό επίπεδο, όπου πράξη και θεωρία συνυπάρχουν.

Ας υποθέσουμε ότι κάποιος γνωρίζει τη τέχνη της ζωγραφικής. Η γνώση της ζωγραφικής τέχνης στον χρόνο τον οποίο δεν ζωγραφίζει δεν αξιοποιείται αλλά βρίσκεται σε μία εν δυνάμει κατάσταση να αξιοποιηθεί και να ζωγραφίσει. Όταν αξιοποιεί την τέχνη της ζωγραφικής δηλαδή ζωγραφίζει τότε σε αυτή την περίπτωση η γνώση της ζωγραφικής του δοκιμάζεται και εφαρμόζεται στην πράξη με αποτέλεσμα να δημιουργείται ο ζωγραφισμένος πίνακας, δηλαδή να πραγματώνεται η ψυχική ικανότητα του ζωγράφου, δηλαδή η γνώση της τέχνης της ζωγραφικής. Η δεύτερη εντελέχεια είναι η ενεργοποίηση των ικανοτήτων και δυνατοτήτων του ζωγράφου στο χρόνο εκείνο που χρειάστηκε για να υλοποιηθεί δείγμα της τέχνης του ζωγράφου δηλαδή ο συγκεκριμένος πίνακας. Η τέχνη που ο ζωγράφος ισχυριζόταν θεωρητικά ότι γνώριζε, αποδείχτηκε πραγματικά ότι την γνωρίζει διότι κατάφερε να την αποδώσει πάνω στο χαρτί. Η πρώτη εντελέχεια είναι η τέχνη της ζωγραφικής στη γνώση εκείνου που γνωρίζει και η εν δυνάμει ικανότητά του να ζωγραφίσει και η δεύτερη εντελέχεια είναι η ενεργοποίηση της ικανότητάς του αυτής που πηγάζει από τη γνώση του της τέχνης της ζωγραφικής και των σωματικών δεξιοτήτων του ζωγράφου ώστε να ζωγραφίσει. Για την ενεργοποίηση της πρώτης εντελέχειας και για την

³¹ *Περί ψυχής* 412^a24-26

μετάβαση στη δεύτερη εντελέχεια απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η γνώση της τέχνης της ζωγραφικής καθώς και οι σωματικές δεξιότητες του ζωγράφου. Βασική προϋπόθεση επίσης για τη μετάβαση στην δεύτερη εντελέχεια είναι η ύπαρξη της κατάλληλης ύλης για να μορφοποιηθεί από τα χέρια του ζωγράφου και τη δύναμη της γνώσης του ζωγράφου από την οποία αντλείται η ικανότητα της μορφοποίησής της ύλης. Χωρίς την κατάλληλη ύλη για μορφοποίηση σύμφωνα με την τέχνη της ζωγραφικής δεν μπορεί να υπάρξει η πραγμάτωση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων του ζωγράφου και η δεύτερη εντελέχεια της ζωγραφικής του τέχνης.

Ο Αριστοτέλης ορίζει την ψυχή ως πρώτη εντελέχεια ενός φυσικού οργανωμένου σώματος που έχει τη δυνατότητα να ζει.³² Ο διαχωρισμός του σώματος από την ψυχή σε ένα ζωντανό οργανισμό όσο είναι εν ζωή δεν είναι εφικτός παρά μόνο λογικά και θεωρητικά γιατί η ψυχή και το σώμα βρίσκονται σε οντολογική αμοιβαία εξάρτηση. Πρακτικά ο χωρισμός της ψυχής από το σώμα είναι αδύνατος στο χώρο. Η ζωή όπως βιώνεται από τα έμψυχα όντα είτε πρόκειται για απλούς οργανισμούς όπως είναι τα φυτά ή για πιο περίπλοκους όπως είναι ο άνθρωπος παρουσιάζει κοινές πραγματώσεις, όπως είναι η κίνηση, η αύξηση και φθορά. Η θρέψη, για παράδειγμα που αποτελεί μία κοινή σωματική και ψυχική λειτουργία για όλα τα έμψυχα πραγματώνεται μέσα από σωματικά όργανα των έμψυχων όντων που ενώ είναι διαφορετικά παρουσιάζουν αναλογίες και εξυπηρετούν τον ίδιο σκοπό.

«Όργανα δε και τα των φυτών μέρη, αλλά παντελώς απλά οίον το φύλλον περικαρπίου σκέπασμα, το δε περικάρπιον καρπού οι δε ρίζαι τω στόματι ανάλογον άμφω γάρ έλκει την τροφή.»³³

Ανάμεσα σε όμοια είδη παρατηρούνται όμοια σωματικά όργανα και σε διαφορετικά είδη παρατηρούνται διαφορετικά σωματικά όργανα τα οποία παρά τη διαφορετικότητά τους υπάρχουν για να εξυπηρετήσουν τους ίδιους σκοπούς των έμψυχών για παράδειγμα το σκοπό της θρέψης. Ο Αριστοτέλης τονίζει τα κοινά χαρακτηριστικά των οργανωμένων ζωντανών οργανισμών που υπάρχουν πέρα από άλλες ουσιαστικές διαφορές που μπορεί να παρουσιάζουν. Μια απλή μορφή ζωντανού οργανωμένου όντος είναι το φυτό, το οποίο παρουσιάζει αναλογίες με τα ζώα διότι οι ρίζες για τα φυτά είναι ότι είναι το στόμα για τα ζώα. Τα ζώα λαμβάνουν την τροφή για τη θρέψη τους από το στόμα ενώ τα φυτά

³² *Περί ψυχής* 412^a28-29, 412b4-5

³³ *Περί Ψυχής* 412b1-4

λαμβάνουν την τροφή τους από τις ρίζες τους.³⁴ «Εντελέχεια» λοιπόν πρώτη για όλους τους ζωντανούς οργανισμούς είναι η ψυχή έτσι ασώματη όπως μπορούμε μέσω της νόησης να την αντιληφθούμε. Η πρώτη «εντελέχεια» λειτουργεί και ως πρωταρχική αιτία της ύπαρξης της δεύτερης εντελέχειας διότι το έμψυχο αντλεί την δυνατότητά της ύπαρξής του καθώς και την ποιότητα της ζωής του από την πρώτη εντελέχεια, την εν δυνάμει δυνατότητα πραγμάτωσης των ικανοτήτων της ψυχής του. Η ψυχή οργανώνει λειτουργικά το σώμα καθώς ενεργοποιεί τις δυνατότητες που υπάρχουν στα διάφορα όργανα του σώματος με τελικό σκοπό την πραγμάτωση αυτών των δυνατοτήτων, ώστε το έμβιο ον να πραγματώνει τη ζωή του σε όλα τα δυνατά και εφικτά επίπεδα. Η ψυχή δίνει συνοχή στο σώμα και οι δυνάμεις της ψυχής βρίσκουν πραγμάτωση μέσα από τις δυνατότητες του σώματος.

Επομένως, συνοψίζοντας, στην πραγμάτωση της δεύτερης «εντελέχειας» το σώμα και η ψυχή, η ύλη και η μορφή σχηματίζουν μια υλομορφική αδιαχώριστη ενότητα³⁵. Η ψυχή οργανώνει λειτουργικά το σώμα, εάν όμως η ψυχή πάψει να οργανώνει το σώμα τότε το σώμα χάνει την ψυχή του και γίνεται ένα άψυχο σώμα. Στην δεύτερη «εντελέχεια» πραγματώνεται ο υλομορφισμός του όντος με την ενεργοποίηση μίας συνεργασίας ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή. Το σώμα και η ψυχή του σπέρματος ή του σπόρου είναι ένα όπως ακριβώς είναι ένα το κερί με το εντύπωμά του. Το εντύπωμα πάνω στο κερί γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις. Το σχήμα όσο υπάρχει θεωρητικά και δεν πραγματώνεται στην ύλη για να μορφοποιήσει την ακατέργαστη μάζα της δεν είναι ορατό και αισθητό από τις αισθήσεις. Μπορεί να υπάρχει η μορφή νοητά ή φανταστικά στο θεωρητικό επίπεδο αλλά δεν υπάρχει πραγματικά όταν δεν μετουσιώνεται στην ύλη. Η ύλη χωρίς την συμμετοχή της ψυχής θα ήταν μία ακατέργαστη και ανοργάνωτη μάζα. Η λειτουργικά οργανωμένη ενότητα ανάμεσα στην ύλη και τη μορφή, ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή δίνει νόημα στην ύλη και φυσική υπόσταση στην ψυχή.

Ένα καλό παράδειγμα, για να γίνει κατανοητή η ενιαία και αμοιβαία εξάρτηση του σώματος και της ψυχής, της ύλης και της μορφής είναι το παράδειγμα του κεριού που ήδη ανέφερα. Το κερί λόγω της εύπλαστης φύσης του μπορεί να πάρει οποιοδήποτε σχήμα, γίνεται οποιαδήποτε μορφή. Αφού όμως σχηματοποιηθεί σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο σχήμα δεν διαχωρίζεται στη συνέχεια η ύλη του κεριού από το εντύπωμα που έχει δεχτεί. Κερί και εντύπωμα έχουν γίνει ένα όπως ένα είναι το σώμα και η ψυχή στα έμψυχα.

³⁴ *Περί Ψυχής* 412b3

³⁵ *Περί Ψυχής* 412b5-9

«Διό και ου δει ζητείν ει εν η ψυχή και το σώμα, ώσπερ ουδέ τον κηρόν και το σχήμα, ουδ' όλως την εκάστου ύλην και το ού η ύλη το γάρ εν και το είναι επει πλεοναχώς λέγεται το κυρίως η εντελέχειά εστιν». ³⁶

Το κερι γίνεται αισθητό από τις αισθήσεις. Το είδωλο που αντικατοπτρίζει το κερι μέσω της αίσθησης της όρασης οφείλει το σχήμα του στη μορφή-φόρμα που μορφοποίησε το κερι. Το κερι που έχει μορφοποιηθεί σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο εντύπωμα δεν διαχωρίζεται από το εντύπωμα αυτό γιατί πλέον κερι και εντύπωμα έχουν γίνει ένα. Το κερι απέκτησε σχήμα και το σχήμα του κεριού, δηλαδή η σχέση του κεριού με το σχήμα του, μπορεί να χαρακτηριστεί ως υλομορφική. Η «εντελέχεια» η πρώτη, ή η ψυχή, αποτελεί την μορφή, η οποία μόνο θεωρητικά χωρίζεται από την ύλη και μόνο ο νους μπορεί να την αντιληφθεί λόγω της ικανότητάς του να αντιλαμβάνεται και να νοεί τις μορφές χωριστά από την ύλη.

«Απαθές άρα δει είναι, δεκτικόν δε του είδους και δυνάμει τοιούτον αλλά μη τούτο, και ομοίως έχουν, ώσπερ το αισθητικόν προς τα αισθητά, ούτω τον νουν προς τα νοητά». ³⁷

Η εντελέχεια» η δεύτερη είναι η οργάνωση της ύλης με τη συμμετοχή της μορφής, δηλαδή η δεύτερη εντελέχεια του κεριού είναι η μορφοποιημένη ύλη του κεριού. Επομένως όπως δεν μπορούμε να διακρίνουμε το κερι από το εντύπωμά του έτσι ακριβώς δεν μπορούμε να διακρίνουμε το σώμα από την ψυχή αλλά και γενικότερα την οποιαδήποτε ύλη η οποία είναι ύλη κάποιας συγκεκριμένης μορφής. ³⁸

Η ψυχή είναι η ουσία ως μορφή ³⁹. Η ποιότητα του σώματος του έμψυχου εξαρτάται από την ποιότητα της ψυχής του. Ένα σώμα είναι τέτοιο ακριβώς που του επιτρέπει η μορφή του να είναι δηλαδή η ψυχή του. Η ψυχή ενός σώματος είναι εκείνη που διαμορφώνει τις δυνατότητες του σώματος. Η μορφή της ψυχής καθρεφτίζεται μέσα από τα χαρακτηριστικά του σώματος μεταξύ των οποίων υπάρχει αντιστοιχία και αμοιβαία αρμονία. Όταν το σώμα φτάσει στον ανώτατο βαθμό ανάπτυξής του και της εξέλιξής του, έχει αγγίξει τον τελικό σκοπό της ύπαρξής του βρίσκεται σε εντελέχεια και σε απόλυτη ταύτιση με τα μέρη της ψυχής που μεριμνούσαν και καθοδηγούσαν την εξέλιξη για να

³⁶ *Περί Ψυχής* 412b5-9

³⁷ *Περί Ψυχής* ζ429a15-18

³⁸ *Περί Ψυχής* 412b6-9

³⁹ *Περί Ψυχής* 412b10-12

επιτευχθεί η «εντελέχεια» της ψυχής στις υλικές δυνατότητες του σώματος. Στο τελικό στάδιο της σωματικής ανάπτυξης και τελειοποίησης του και λόγω της αρμονικής οργάνωσης του σώματος από την ψυχή μπορούμε να αντιληφθούμε την παρουσία της ψυχής μέσα στο υλικό σώμα. Η σχέση σώματος ψυχής είναι μία αμοιβαία εξαρτημένη σχέση ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή όπου το σώμα γίνεται έμψυχη ύλη και η ψυχή γίνεται ένυλη ψυχή. Η ψυχή μετέχει στην δύναμη της ύλης⁴⁰ και η ύλη στην ενέργεια της ψυχής. Τα έμψυχα όντα έχουν δύναμη λόγω του σώματος και ενέργεια λόγω της ψυχής.

Η ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΕΙ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ , ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΖΩΗ ΣΤΑ ΕΜΨΥΧΑ Η ΟΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ ΑΤΕΛΗΣ ΚΑΙ ΤΕΙΝΕΙ ΝΑ ΦΤΑΣΕΙ ΤΗΝ ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ

Η μετάβαση από την πρώτη εντελέχεια στην δεύτερη εντελέχεια μπορεί να ερμηνευτεί σύμφωνα με τον Αριστοτέλη μόνο ως αποτέλεσμα της κίνησης και της αλλαγής που κινητοποιείται από την κινητική αρχή μέσω της οποίας προκαλείται η μεταβολή ή η αλλοίωση του σώματος ώστε εν τέλει το σώμα να αντικατοπτρίζει την ίδια του την ψυχή δηλαδή την εντελέχειά του.

«Ἐτι τίνι οἱ ἀριθμοὶ ἐν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα καὶ ὅλως τὸ εἶδος καὶ τὸ πρᾶγμα, οὐδὲν λέγει οὐδεὶς οὐδ' ἐνδέχεται εἰπεῖν, εἴαν μὴ ὡς ἡμεῖς εἶπη, ὡς τὸ κινεῖν ποιεῖ»⁴¹

Η μετάβαση από την πρώτη εντελέχεια στην δεύτερη εντελέχεια ή διαφορετικά η παρέμβαση της ψυχής στο έμψυχο σώμα πιστεύω πραγματώνεται και γίνεται αισθητή λόγω της ύπαρξης της σχέσης ανάμεσα στην ενέργεια και το πάθος διότι αναγκαστικά, όπου υπάρχει ενέργεια υπάρχει πάθος και όπου υπάρχει πάθος υπάρχει ενέργεια.

«Εἰ οὖν, ὅταν ἄμα ἡ τὸ ποιητικόν καὶ τὸ παθητικόν, αἰὶ τὸ μὲν ποιεῖ τὸ δε πάσχει, ἀδύνατον μὴ μεταβάλλειν.»⁴²

⁴⁰ *Περὶ Ψυχῆς* 412a11-12

⁴¹ *Μετά τα Φυσικά* Λ1075b40-43

⁴² *Μικρά Φυσικά* 465b

Το πάθος στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι οι αλλαγές που δέχεται το σώμα λόγω της επίδρασης της ενέργειας της ψυχής. Επειδή όμως τα πάθη του σώματος είναι και πάθη της ψυχής η ψυχή δέχεται τη δική της ενέργεια παθητικά εξίσου με το σώμα λόγω της υλομορφικής σχέσης ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή που διέπει τα έμψυχα. Επομένως η σχέση σώματος ψυχής μπορεί να αναλυθεί και να κατανοηθεί στα όρια της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο πάθος και την ενέργεια. Η ενέργεια της ψυχής πραγματώνεται στην ύλη του σώματος καθώς η ύλη του σώματος δέχεται παθητικά και αντανακλά την ενέργεια της ψυχής. Το σώμα δηλαδή παθαίνει λόγω της ενέργειας της ψυχής και η ενέργεια της ψυχής δεν γίνεται αισθητή χωρίς την ύπαρξη της ύλης του σώματος η οποία είναι ακριβώς τέτοια ώστε να μπορεί να δεχτεί την ενέργεια της ψυχής. Στα έμψυχα όντα η ενέργεια έχει ανάγκη την ύλη για να αποκτήσει υπόσταση στο χώρο και η ύλη έχει ανάγκη την ενέργεια για να αποκτήσει νόημα, οργάνωση και εν τέλει σκοπό ύπαρξης διότι ένα σώμα οργανώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί ένα συγκεκριμένο σκοπό. Έμψυχο σώμα ή η ένυλη ψυχή υπάρχει, όταν προκύπτει μία ενότητα, όπου η ενέργεια γίνεται αισθητή μέσα από το πάθος της ύλης ή την οργάνωση των μερών και των οργάνων του σώματος του έμψυχου. Η ύλη οργανώνεται παθητικά λόγω της ενέργειας της ψυχής που ασκείται πάνω σε αυτή. Ο Αριστοτέλης ερμηνεύει απλοϊκά τη σχέση ύλης και μορφής στο παράδειγμα του κεριού, όπου η εύπλαστη ύλη του κεριού δέχεται παθητικά οποιαδήποτε οργάνωση της ύλης του με την οποία δύναται να πάρει συγκεκριμένη μορφή. Η ενέργεια της μορφής του κεριού ασκείται σε μία συγκεκριμένη μάζα κεριού και όταν η μάζα του κεριού αποκτήσει σχήμα η αδιαχώριστη ενότητα σχήματος και κεριού ισοδυναμεί με μία αδιαχώριστη ενότητα ανάμεσα στην ενέργεια που μορφοποίησε το κέρι και ανάμεσα στο πάθος της ύλης του κεριού που απέκτησε σχήμα λόγω αυτής της ενέργειας.

Επομένως η σχέση σώματος και ψυχής μπορεί να κατανοηθεί και να αναλυθεί στα όρια της δεύτερης εντελέχειας διότι στην πρώτη εντελέχεια δεν υπάρχει σώμα υπάρχει μόνο ψυχή ικανή να πραγματώσει, ενώ στην δεύτερη εντελέχεια υπάρχει και σώμα και ψυχή όπου το σώμα πραγματώνει δυνάμει των ικανοτήτων της ψυχής του. Πώς έγινε η ενεργοποίηση και η πραγμάτωση των ικανοτήτων της ψυχής το πέρασμα από την πρώτη εντελέχεια στη δεύτερη εντελέχεια στην οποία πραγμάτωση συμβάλει και το σώμα δεδομένου ότι η ψυχή είναι ακίνητη;

«Ότι μὲν οὖν οὐχ οἰὸν τε κινεῖσθαι τὴν ψυχὴν, φανερόν ἐκ τούτων»⁴³

Ἡ ἰκανότητα τῆς ψυχῆς ἐνεργοποιεῖται καὶ παράλληλα κινητοποιεῖ τὰ κατάλληλα ὄργανα τοῦ σώματος μέσω των οποίων ἀσκεῖται πάνω σὲν κατάλληλη ὕλη ποὺ μπορεῖ νὰ δεχτεῖ τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς παθητικά καθὼς ἡ ψυχὴ ὡς πρώτη ἐντελέχεια καὶ ἐνέργεια προκαλεῖ σὲν ὕλη τὸ πάθος, τὴν κίνηση καὶ τὴν ἀλλαγὴ⁴⁴. Ἐπομένως ἡ μετάβαση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν πρώτη ἐντελέχεια σὲν δευτέρη γίνεται καθὼς ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ἀσκεῖται σὲν κάποια συγκεκριμένη ὕλη, ἡ οποία τὴν δέχεται παθητικά με ἀποτέλεσμα ἐκεῖνη νὰ μορφοποιεῖται νὰ κινητοποιεῖται καὶ νὰ ἀλλάζει σύμφωνα με τὴς ἐντολές τῆς ἐνέργειας τῆς ψυχῆς. Ἐπομένως ἡ δευτέρη ἐντελέχεια προκύπτει μέσω τῆς κίνησης τῆς ὕλης, μέσω τῆς οποίας πραγματοποιοῦνται οἱ ἀλλαγές τοῦ γίνεσθαι σὲν φυσικό κόσμο.

«Πρώτον μὲν οὖν ὡς τοῦ αὐτοῦ ὄντος τοῦ πάσχειν καὶ τοῦ κινεῖσθαι καὶ τοῦ ἐνεργεῖν λέγωμεν καὶ γὰρ ἔστιν ἡ κίνησις ἐνέργεια τις, ἀτελής μὲντοι, καθάπερ ἐν ἐτέροις εἴρηται. Πάντα δε πάσχει καὶ κινεῖται ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ καὶ ἐνέργεια ὄντος. Διὸ ἔστι μὲν ὡς ὑπὸ τοῦ ὁμοίου πάσχει, ἔστι δε ὡς ὑπὸ τοῦ ἀνομοίου, καθάπερ εἶπομεν, πάσχει μὲν τὸ ἀνόμοιον, πεπονηθὸς δ' ὁμοιον ἐστιν.»⁴⁵

«δοκεῖ γὰρ ἐν τῶν πάσχοντι καὶ διατιθεμένῳ ἡ τῶν ποιητικῶν ὑπάρχειν ἐνέργεια.»⁴⁶

Οἱ ἀλλαγές πάνω σὲν ὕλη προκαλοῦνται μέσω τῆς ἐνέργειας τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ μέσω τοῦ σώματος πάνω σὲν κατάλληλη σωματικὴ ὕλη προκαλεῖ τὴν κίνηση καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ὕλης χωρὶς ὡστόσο ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ νὰ κινεῖται.⁴⁷ Ἡ ψυχὴ ἢ ἡ πρώτη ἐντελέχεια ὁμως δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι κινεῖται διότι σὲν χρόνο σὲν ὁποῖο προκύπτουν οἱ ἀλλαγές καὶ ἡ κίνηση τῆς σωματικῆς ὕλης, τὸ πάθος τῆς σωματικῆς ὕλης καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ποὺ ἀσκεῖται πάνω σὲν ὕλη ἀποτελοῦν μῖα ἀδιαχώριστη ἐνότητα, τὴν δευτέρη ἐντελέχεια, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει με τὴν ἐνότητα σὲν παράδειγμα τοῦ κερῖοῦ ὅπου ὕλη καὶ σχῆμα δεν διαχωρίζονται. Ἐπομένως ἡ ἴδια ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς δεν κινεῖται ἀλλὰ κινεῖται ἡ ὕλη καθὼς παθητικά δέχεται τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς καὶ ἀλλάζει ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐνέργεια καὶ πάθος

⁴³ *Περὶ ψυχῆς* 408b31

⁴⁴ *Μετὰ τὰ φυσικά* Λ1075b40-45

⁴⁵ *Περὶ Ψυχῆς* 417a14-21

⁴⁶ *Περὶ Ψυχῆς* 414a11-12

⁴⁷ Witt C., *Dialectic, Motion, and Perception*, 171-172, σὲν *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη, 1992

μέσα στην δίνη της αλλαγής δεν διακρίνονται, δίνεται η εντύπωση στα όρια της δεύτερης εντελέχειας ότι η ψυχή κινείται μαζί με το σώμα. Η ύλη καθώς αλλάζει δέχεται την ενέργεια της ψυχής και με αυτό τον τρόπο μπορεί να πραγματώσει όλες τις δυνάμεις.

Άρα η σχέση σώματος και ψυχής ερμηνεύεται και κατανοείται μέσα από τη σχέση της ενέργειας και του πάθους, όπου η ενέργεια αντλείται από την ψυχή ενώ το σώμα γίνεται παθητικός αποδέκτης αυτής της ενέργειας παθαίνει δηλαδή και διαμορφώνεται από αυτή την ενέργεια. Το μεγαλύτερο μέρος της ψυχής πάσχει μαζί με το σώμα και γίνεται παθητικός δέκτης της ενέργειας διότι κάθε σωματικό όργανο βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση και άμεση επικοινωνία και ενότητα με το μέρος της ψυχής το οποίο κατά τη διάρκεια της ζωής και της κίνησης του γίνεσθαι του φυσικού κόσμου το συντηρεί. Το σώμα είναι παθητικός δέκτης της ψυχικής ενέργειας.

Η θεωρητική επιστημονική γνώση για παράδειγμα ερμηνεύει τα αίτια του πάθους της ύλης του σώματος τα οποία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ίδια η ενέργεια της ψυχής που διαμορφώνει το σώμα. Επομένως σε μεγάλο βαθμό η θεωρητική επιστημονική γνώση που αντιστοιχεί στη βιολογία, την ιατρική, την ζωολογία και τη βοτανολογία φωτίζει τα αίτια ή με άλλα λόγια την ενέργεια της ψυχής που διαμορφώνει το σώμα και τις υλομορφικές λειτουργίες κάθε έμψυχου.

«Το δ' αυτό εστιν η κατ' ενέργειαν επιστήμη τω πράγματι.»⁴⁸

Η ψυχή θεωρείται από τον Αριστοτέλη ως πρώτη αιτία ύπαρξης του έμψυχου. Επιστημονική όμως γνώση για τη σχέση σώματος και ψυχής προκύπτει, όταν μπορεί να τεκμηριωθεί με μαθηματική απόδειξη η πρώτη αιτία ή ενέργεια εκείνη της ψυχής η οποία ευθύνεται για την σωματική οργάνωση του έμψυχου και για τις ψυχοσωματικές του λειτουργίες. Δεν ξέρω, εάν ποτέ θα είναι εφικτό να εισχωρήσει ο ανθρώπινος νους με επιστημονική προσέγγιση και απόδειξη αυτής της πρώτης αιτίας που αναμφίβολα υπάρχει διότι η ψυχή όταν επιδρά στο σώμα γεννιέται ένας φυσικός ζωντανός οργανισμός και αποτελεί την ένδειξη και συγχρόνως το παράδειγμα αυτής της ψυχοσωματικής ενότητας. Επομένως η διερεύνηση της σχέσης σώματος και ψυχής στην πραγματεία του Αριστοτέλη «Περί Ψυχής» ισοδυναμεί με την αναζήτηση της πρώτης αιτίας δημιουργίας της ζωής. Η αποκάλυψη αυτής της πρώτης αιτίας ισοδυναμεί με γνώση.

⁴⁸ *Περί Ψυχής* 431a1

Παρά την υλομορφική ενότητα των όντων στην εμπειρική φυσική πραγματικότητα υπάρχει χρονική προτεραιότητα⁴⁹ της μορφής της ψυχής σε σχέση με την ύλη του σώματος. Η προτεραιότητα αυτή διακρίνεται στον ορισμό της ψυχής που διατυπώνεται από τον Αριστοτέλη. Η ψυχή είναι η εντελέχεια η πρώτη φυσικού σώματος οργανωμένου.⁵⁰ Η υλομορφική ενότητα των ζωντανών οργανισμών, κατανοείται ως συνεργασία σώματος ψυχής με αποτέλεσμα να προκύπτει ζωή και δημιουργία, τα έργα δηλαδή της ψυχής τα οποία πραγματώνονται από τα όργανα του σώματος της με ενέργεια της ψυχής. Η δύναμη της υλομορφικής αδιαχώριστης ενότητας των ζωντανών οργανισμών πιθανότατα οδήγησε τους πρώτους φυσικούς φιλοσόφους στη διαπίστωση ότι οι αρχές όλων των πραγμάτων είναι αυτές που έχουν υλική μορφή.⁵¹ Η μοναδική δυνατότητα που έχουμε για να γνωρίσουμε την ψυχή είναι μέσα από τη μελέτη και την καταγραφή των έργων⁵² της. Το κάθε μέρος του οργανωμένου σώματος είναι στη προκαθορισμένη θέση λόγω της ενέργειας της ψυχής του με σκοπό να επιτελεί τον ρόλο για τον οποίο υπάρχει. Κάθε σωματικό μέλος είναι οργανικά συνδεδεμένο με τα υπόλοιπα μέρη του σώματος και με αυτό τον τρόπο διατηρείται στη ζωή καθώς επιβιώνει στην ολότητά του το οργανωμένο σώμα και διατηρεί τον βαθμό ποιότητας της δικής του ζωής. Το δάκτυλο για παράδειγμα από ένα χέρι ενός πτώματος δεν είναι δυνατόν να διατηρήσει τις δυνατότητες που είχε, όταν ήταν λειτουργικά οργανωμένο και ενωμένο με τα υπόλοιπα μέρη του σώματος, ενώ το σώμα παρέμενε ζωντανό και οργανωμένο λόγω της ενέργειας της ψυχής του. Στην περίπτωση του πτώματος η ενέργεια της ψυχής παύει λόγω κάποιου παράγοντα φυσικού ή βίαιου να ασκείται πάνω στο σώμα με συνέπεια το σώμα να μη δύναται να δέχεται παθητικά την ενέργεια της ψυχής και για το λόγο αυτό το έμψυχο χάνει τη ζωή του. Στην περίπτωση του πτώματος το δάκτυλο διατηρεί μόνο το όνομα του δακτύλου.⁵³ Αντιλαμβανόμαστε από το παράδειγμα του Αριστοτέλη ότι η σχέση σώματος και ψυχή αποκτά ενδιαφέρον μόνο όταν το σώμα είναι οργανωμένο και ζωντανό. Η διατήρηση της οργάνωσης και της ζωής ενός έμψυχου όντος διατηρείται μέσα από την εξασφάλιση της έρρυθμης και ομαλής λειτουργίας δύο βασικών ζωτικών οργάνων του ανθρώπινου οργανισμού της καρδιάς και του εγκεφάλου.⁵⁴ Ο Αριστοτέλης ήταν γνώστης της ζωτικής⁵⁵ σημασίας της καρδιάς και του εγκεφάλου για την διατήρηση της ανθρώπινης ζωής. Η καρδιά και ο εγκέφαλος είναι σωματικά όργανα τα οποία συμβάλουν στην πραγμάτωση

⁴⁹ *Μετά τα φυσικά* Z1035b14-15, 20-24

⁵⁰ *Περί ψυχής* 412b4-5

⁵¹ *Μετά τα φυσικά* A983b

⁵² *Μετά τα φυσικά* Z1035b18-20

⁵³ *Μετά τα φυσικά* Z1035b26-28

⁵⁴ *Μετά τα φυσικά* Z1035b28-30

⁵⁵ *Μικρά Φυσικά* 469a

των έργων της ψυχής και του σώματος, της δημιουργίας και της ζωής σε όλες τις μορφές.

Η μορφή υπάρχει στην ύλη. Αυτό το αμάλγαμα δίνει τη δυνατότητα στη μορφή να είναι αντικείμενο παρατήρησης από τα αισθητήρια όργανα, τις αισθήσεις. Έπειτα η νόηση συγκεντρώνει τα δεδομένα των αισθήσεων τα επεξεργάζεται και κατηγοριοποιεί.

Η ψυχή ενσωματωμένη στη δική της σάρκα και οστά δίνει την δυνατότητα στο σώμα μέσω της ενέργειας που ασκεί πάνω στο σώμα να ακολουθήσει συγκεκριμένα στάδια αλλαγής και κίνησής έτσι ώστε να πραγματώσει τις δυνατότητες που υπαγορεύει η ψυχή ως ενέργεια. Το σπέρμα και ο καρπός αποτελούνται από ύλη και μορφή, συμμετέχουν δηλαδή στη ζωή με σώμα και ψυχή. Το σώμα τους είναι στο αρχικό στάδιο ανάπτυξής και έχει μέσα του την δυνατότητα⁵⁶ της ανάπτυξης και της εξέλιξης να γίνει τέτοιο σώμα όπως επιτρέπει η πρώτη «εντελέχεια» της ψυχής που ενυπάρχει μέσα τους. Το πέρασμα του χρόνου και η θρέψη δυνάμει της θεραπευτικής ψυχής τους θα οδηγήσουν το σπέρμα και τον καρπό στο τελικό στάδιο της ανάπτυξής τους δηλαδή στην τελειοποίηση τους, την αρτιότητά τους την δεύτερη εντελέχεια.

«Ἔστι δε οὐ το ἀποβεβληκός τὴν ψυχὴν τὸ δυνάμει οὐ ὥστε ζῆν, ἀλλὰ τὸ ἔχον τὸ δε σπέρμα καὶ ὁ καρπὸς τὸ δυνάμει τοιονδί σώμα».⁵⁷

Η τελειοποίησή και η ωρίμανση μίας έμψυχης οντότητας σημαίνει συγχρόνως δημιουργία μίας ψυχοσωματικής οντότητας ικανής να αναπαράγει και εκείνη με τη σειρά της απογόνους του είδους της. Η αναπαραγωγή είναι μία δύναμη της ψυχής ή μία μορφή ενέργειας της ψυχής η οποία ανήκει σύμφωνα με τον Αριστοτέλη στην θεραπευτική ψυχή και παράγει έμψυχα όντα όμοια της. Ο νέος λοιπόν άνθρωπος που γεννιέται είναι όμοιος ως προς το είδος των ανθρώπων από τους οποίους γεννιέται αλλά είναι διαφορετικός ως οντότητα ψυχοσωματική διότι είναι ένας ως προς τον αριθμό και διατηρεί την δική του αυθυπαρξία διότι συμμετέχει με το δικό του έμψυχο σώμα στο γίνεσθαι της εμπειρικής και φυσικής πραγματικότητας. Η ιδιαιτερότητα του έμψυχου σώματος θα τερματιστεί με τον θάνατο της οντότητας αυτής, ενώ η ομοιότητα του ως προς το είδος του θα συνεχιστεί μέσα από τους απογόνους του.

Οι δυνατότητες πραγμάτωσης που μπορεί να έχει η ζωή στο πρώτο στάδιο της υπαρξής της στο στάδιο του σπέρματος ή του σπόρου υπάρχουν δυνάμει της συγκεκριμένης ψυχής που αντιστοιχεί στο εκάστοτε σπέρμα ή σπόρο. Η ψυχή

⁵⁶ *Περί Ψυχής* 412b26-27

⁵⁷ *Περί Ψυχής* 412b25-27

διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του σπόρου ή του σπέρματος και η ίδια η ψυχή θα μετέχει ενεργά στα διάφορα στάδια της εξέλιξής του. Αν η ψυχή ήταν διαφορετική διαφορετικά θα ήταν και τα στάδια της εξέλιξής τους καθώς και τα χαρακτηριστικά τους. Οι ικανότητες ενός έμψυχου αντλούνται από τις ψυχικές του ικανότητες. Αυτή η δυνατότητα εξέλιξης και διαίωνιση της ζωής είναι η μαγεία της φύσης. Ψυχή είναι η μορφή οργάνωσης της ύλης και είναι τέτοια ακριβώς ώστε να εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς, να επιτελεί δηλαδή συγκεκριμένες λειτουργίες. Ψυχή είναι ο τρόπος με τον οποίο δομούνται τα άτομα και το σχήμα των ατόμων των κυττάρων σε ένα σώμα. Κάθε φορά που προκύπτει διαφορετική δόμηση και διαφορετική διάταξη των ατόμων στο χώρο προκύπτει και διαφορετικό σώμα γιατί η ψυχή του δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η οργάνωση των ατόμων είναι διαφορετικός.

Ο Αριστοτέλης παραθέτει επίσης ένα άλλο παράδειγμα για να δείξει τη στενή σχέση και εξάρτηση ανάμεσα στην ύλη και τη μορφή ή το σώμα και τη ψυχή ενός οργανισμού που έχει ζωή. Απομονώνει θεωρητικά από το σύνολο ενός ζωντανού οργανισμού ένα μέρος και το αναλύει σαν να ήταν από μόνο του ένας ολόκληρος οργανισμός, ανεξάρτητος από το υπόλοιπο μέρος. Το παράδειγμα λειτουργεί εντελώς υποθετικά ως επιχείρημα που επιβεβαιώνει τον ορισμό της ψυχής που έχει αναφέρει και έχει ισχύ για όλα τα φυσικά όντα -η ψυχή είναι εντελέχεια πρώτη ενός σώματος φυσικού και οργανωμένου.⁵⁸

«Ει γάρ ην ο οφθαλμός ζών ψυχή αν ην αυτού η όψις αυτή γάρ ουσία οφθαλμού η κατά λόγον»⁵⁹

Σύμφωνα λοιπόν με τον ορισμό της ψυχής, εάν το μάτι ήταν ζωντανός οργανισμός τότε η όρασή του θα ήταν η ψυχή του και η πρώτη εντελέχειά του. Η όραση λοιπόν είναι η μορφή, η ψυχή και η πρώτη εντελέχεια του ματιού γιατί η όραση είναι η ουσία⁶⁰ ή ο σκοπός και συγχρόνως η αιτία ύπαρξης του ματιού. Το μάτι είναι με τέτοιο τρόπο δομημένο, ώστε να πραγματώνει την όραση. Η όραση, η ψυχή του ματιού και πρώτη «εντελέχεια» ενσωματώθηκε την κατάλληλη ύλη μορφοποιώντας την με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζει το μάτι και μέσω της ύλης του ματιού να μπορεί να δει κάποιος στον οποίο ανήκει αυτό το μάτι. Η ύλη του ματιού έχει ζωή δηλαδή μπορεί να δει, όταν βρεθεί ένα αντικείμενο σε απόσταση τέτοια, ώστε να γίνει ορατό, εφόσον υπάρχει φως ανάμεσα

⁵⁸ *Περί Ψυχής* 412b5

⁵⁹ *Περί Ψυχής* 412b17-20

⁶⁰ *Περί Ψυχής* 412b18-20

στο μάτι και το ορατό αντικείμενο. Το ενεργό μάτι βλέπει λόγω και μέσω της υλομορφικότητάς του. Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι είναι απαραίτητη η ύπαρξη της ύλης του ματιού για να συνεχίσει να είναι μάτι. Εάν για κάποιο λόγο το μάτι στερηθεί την ύλη του δεν θα είναι πια μάτι γιατί στερείται την δυναμικότητα της ύλης μέσω της οποίας πραγματώνεται η πρώτη «εντελέχεια» της όρασης (της ψυχής του ματιού). Η ικανότητα της όρασης της ψυχής του ματιού με την δυνατότητα της ύλης (τον οφθαλμό) αλλά και την παρουσία του ορατού αντικειμένου συμβάλει στην πραγμάτωση της δεύτερης «εντελέχειας». Εάν λοιπόν για κάποιο λόγο πάψει να υπάρχει η δομική και λειτουργική οργάνωση του ματιού τότε παύει να είναι μάτι και παραμένει μάτι μόνο ως προς το όνομα. Ένα τέτοιο μάτι δεν διαφέρει καθόλου από ένα λίθινο μάτι ή ένα ζωγραφισμένο μάτι πάνω στο χαρτί γιατί το υλικό του λίθινου ή ζωγραφισμένου ματιού δεν έχει την δύναμη που έχει η ύλη ενός ζωντανού οφθαλμού που είναι με τέτοιο τρόπο δομημένη δυνάμει της ψυχής του ώστε να επιτελεί την λειτουργία της όρασης. Ένα ψεύτικο μάτι δεν διαθέτει την πρώτη εντελέχεια, την ψυχή του ματιού, δεν έχει δηλαδή την ικανότητα της όρασης και αφού δεν έχει την ικανότητα της όρασης δεν διαθέτει και την κατάλληλη ύλη για να πραγματοποιηθεί η ικανότητα της όρασης. Ένα ζωγραφισμένο ή λίθινο μάτι μιμείται της αναλογίες ενός φυσικού οφθαλμού αλλά δεν έχει την υλική σύσταση του ματιού για να δει. Δεν βλέπει γιατί δεν είναι φυσικό οργανωμένο σώμα και δεν επιδρά πάνω του η ενέργεια της ψυχής του δηλαδή η όραση, δεν έχει την υλομορφική ενότητα του οφθαλμού. Η ψυχή του οφθαλμού δίνει ζωή στο μάτι και τη δυνατότητα να βλέπει. Η στέρηση της ψυχής του ταυτόχρονα σημαίνει τη στέρηση της ζωής με συνέπεια η ύλη που σχηματίζει το μάτι να αποσυνδέεται από την δύναμη που το καθιστούσε ικανό να δει. Η ψυχή του ματιού δηλαδή η όραση του ματιού ενυπάρχει στην ύλη του ματιού. Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι η υλομορφική σχέση που παρατηρείται ανάμεσα στο μάτι και την όραση είναι αναλογικά ίδια με την υλομορφική σχέση ανάμεσα στο σύνολο των οργάνων του σώματος και του συνόλου των αισθήσεων.

«Δει δη λαβείν το επί μέρους εφ' όλου του ζώντος σώματος ανάλογον γαρ έχει ως το μέρος προς το μέρος, ούτως η όλη αίσθησις προς το όλον σώμα το αισθητικόν, η τοιούτον»⁶¹

⁶¹ *Περί Ψυχής* 412b22-25

Το σύνολο των αισθήσεων είναι η ψυχή ή μέρος της ψυχής του φυσικού σώματος και τα όργανα των αισθήσεων είναι η ύλη δηλαδή το σώμα. Η σχέση της αισθητικής ψυχής και των αισθητήριων οργάνων είναι μία σχέση σώματος ψυχής ή μια σχέση ύλης και μορφής, όπου τα αισθητήρια όργανα αντιστοιχούν στο κερί και η αισθητική ψυχή αντιστοιχεί στο εντύπωμα που δέχτηκε το κερί. Εάν καταστραφεί η ύλη του σώματος συγχρόνως καταστρέφεται και η θνητή ψυχή του. Εάν λιώσει το κερί χάνεται συγχρόνως και το σχήμα του. Η ψυχή ενωμένη με το σώμα οικειοποιείται τις δυνατότητες του σώματος των οποίων η ύπαρξη οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην ύπαρξη της ενέργειας της ψυχής. Θάνατος του έμψυχου σημαίνει ότι η ενέργεια της ψυχής παύει να ασκείται πάνω στο σώμα με συνέπεια το σώμα να μην δέχεται παθητικά αυτή την ενέργεια μέσω της οποίας πραγματώνει τις αλλαγές του το σώμα καθώς κινείται μέσα στα χωρικά και τα χρονικά όρια της φύσης.

Παράλληλα υπάρχει το αθάνατο μέρος της ψυχής το οποίο δεν βρίσκεται σε καμία εξάρτηση με το σώμα. Το αθάνατο μέρος της ψυχής δεν αποτελεί «εντελέχεια» κανενός σώματος διότι δεν υπάρχει στη φύση η κατάλληλη ύλη σώματος για να δεχτεί παθητικά την ενέργεια του αθανάτου μέρους της ψυχής και να δημιουργήσει αδιαχώριστη υλομορφική ενότητα ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή. Ο ενεργητικός αθάνατος νους παραμένει μόνο ενέργεια, δεν ενσωματώνεται σε κανενός είδος σώματος διότι δεν υπάρχει κανενός είδους σώμα ικανό να τον δεχτεί. Δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν να υπάρξει αθανασία της ύλης έτσι ώστε να δεχτεί το πάθος του ενεργητικού νου πραγματώνοντας την ενέργεια του πάνω στην ύλη. Ο ενεργητικός νους επομένως παραμένει στα όρια της πρώτης εντελέχειας είναι μόνο ενέργεια και δεν μεταβαίνει στην πραγμάτωση αυτής της ενέργειας μέσω σωματικής δυνατότητας που πηγάζει από την ψυχική ικανότητα, στην πραγμάτωση δηλαδή της δεύτερης εντελέχειας. Επομένως ο ενεργητικός νους ως μέρος της ψυχής ενέχει ψυχικές δυνάμεις αλλά αυτές οι δυνάμεις είναι αδύνατον να πραγματοποιούν μέσα στο χώρο και το χρόνο. Δεν υπάρχει η κατάλληλη ύλη ή το σώμα που να μπορεί να έχει τη δύναμη να τις δεχτεί και να τις υλοποιήσει.

«Ότι μιν ουν ουκ έστιν η ψυχή χωριστή του σώματος, ή μέρη τινά αυτής, ει μεριστή πέφυκεν, ουκ άδηλον ενίων γάρ η εντελέχεια των μερών εστί αυτών. Ου μην αλλ' ένιά γε ουθέν κωλύει, δια το μηθενός είναι σώματος εντελέχειας.»⁶²

⁶² *Περί Ψυχής* 413a3-8

Από όλα όσα έχουν αναφερθεί προκύπτει ότι μερικά τμήματα της ψυχής εάν δεχτούμε ότι διακρίνεται σε μέρη είναι αχώριστα⁶³ από το σώμα. Η ψυχή ως πρώτη «εντελέχεια» σώματος φυσικού οργανωμένου είναι αχώριστη από το σώμα του οποίου είναι «εντελέχεια». Επομένως η θρεπτική ψυχή ή η δυνατότητα της θρέψης ενός έμψυχου, η αισθητική ψυχή ή η δυνατότητα της αίσθησης ενός έμψυχου και η κινητική ψυχή ή η δυνατότητα της κίνησης όπως και η δυνατότητα μάθησης ενός έμψυχου είναι δυνατότητες που χάνονται μέσα στο πέρασμα του χρόνου παράλληλα με τη φθορά του έμψυχου διότι αποτελούν αχώριστη υλομορφική ενότητα με το μέρος εκείνο του σώματος που πραγματώνει κάθε μία από τις ψυχικές λειτουργίες, την θρεπτική λειτουργία, την αισθητική και κινητική λειτουργία. Το σώμα υπάρχει δυνάμει της ψυχής και η ψυχή έχει τη δυνατότητα να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω του σώματος. Επομένως, όταν οι δυνάμεις της ψυχής αδυνατούν να διατηρούν το σώμα οργανωμένο χάνουν τη δύναμή τους και ταυτόχρονα με το σώμα χάνεται και πεθαίνει το μέρος εκείνο της ψυχής που βρισκόταν σε αμοιβαία εξάρτηση με το σώμα. Αυτό συμβαίνει γιατί η «εντελέχεια» μερικών μερών του σώματος είναι συγχρόνως «εντελέχεια» των ίδιων μερών της ψυχής.

Η ζωή έχει για αιτία της την ψυχή. Η δυνατότητα ζωής που έχει ένα φυσικό σώμα διατηρείται όσο διατηρείται η ψυχή του. Εάν στερηθεί το φυσικό σώμα την ψυχή του αυτόματα στερείται την δυνατότητα της ζωής.⁶⁴ Η μετάβαση από την πρώτη εντελέχεια στη δεύτερη εντελέχεια επεκτείνεται και στα άψυχα αντικείμενα, όπου έχουμε μορφή αντί για ψυχή. Υπάρχουν αναλογίες πραγμάτωσης ανάμεσα στα δημιουργήματα της φύσης και στα ανθρώπινα δημιουργήματα. Η βασική διαφορά τους είναι ότι τα δημιουργήματα της φύσης είναι έμψυχα ενώ τα ανθρώπινα δημιουργήματα όπως είναι το τσεκούρι για παράδειγμα είναι άψυχα.

Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η δημιουργία του ανθρώπου και η δημιουργία της φύσης είναι ένα δείγμα της θεϊκής ψυχικής ικανότητας όπως ακριβώς τα ανθρώπινα δημιουργήματα της τέχνης ή της τεχνολογίας είναι δείγματα των ανθρώπινων ψυχικών ικανοτήτων διότι αυτές πραγματώνουν.

«Επει δε ὡσπερ εν ἀπάσῃ τῇ φύσει ἐστὶ τι το μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει
(τούτο δε ὁ πάντα δυνάμει ἐκείνα), ἕτερον δε το αἴτιον και ποιητικόν, τῷ

⁶³ Περὶ Ψυχῆς 413a2-5

⁶⁴ Περὶ Ψυχῆς 412b25-26

ποιείν πάντα, οιον η τέχνη προς την ύλην πεπονθεν, ανάγκη και εν τη ψυχή υπάρχειν ταύτας τας διαφοράς»⁶⁵

Ο Αριστοτέλης συνοψίζει⁶⁶ τα παραδείγματα που έχει αναφέρει ύλης και μορφής, ψυχής και σώματος, «εντελέχειας» πρώτης και «εντελέχειας» δεύτερης τονίζοντας τις αναλογίες τους. Η πραγμάτωση της ικανότητας του τσεκουριού να κόβει, είναι το κόψιμο, η πραγμάτωση της ικανότητας του ματιού να βλέπει είναι η όραση. Όσο η ικανότητα παραμένει μόνο ικανότητα μιλάμε για πρώτου βαθμού «εντελέχεια», όταν όμως η ικανότητα αυτή πραγματώνεται τότε μιλάμε για δεύτερου βαθμού «εντελέχεια». Όταν ένας ζωντανός οργανισμός βρίσκεται στην κατάσταση του ύπνου έχει μέσα του σε λανθάνουσα μορφή την ικανότητα της εγρήγορσης, την ενεργή δηλαδή συμμετοχή του και πραγμάτωση των ικανοτήτων μέσω των πράξεων του και βρίσκεται στην κατάσταση της πρώτης «εντελέχειας». Όταν όμως ο ίδιος αυτός ο οργανισμός αφυπνιστεί και η ικανότητά του για ενεργή συμμετοχή στη ζωή πραγματωθεί τότε η ικανότητά του αυτή αποδεικνύεται έμπρακτα μέσα από τις πράξεις του διότι γίνεται «εντελέχεια» δευτέρου βαθμού. Επομένως «εντελέχεια» πρώτη είναι η ικανότητα του τσεκουριού να κόβει, η ικανότητα του ματιού να βλέπει. Η ψυχή ως «εντελέχεια» πρώτη στα έμψυχα νοείται ως ικανότητα ζωής. Αυτή η ικανότητα ζωής πραγματώνεται πάνω σε κάποιο σώμα. Επομένως το σώμα το ίδιο αποτελεί τη δυνατότητα⁶⁷ πραγμάτωσης των όσων υπάρχουν μέσα στην ψυχή του. Από την ψυχοσωματική σχέση προκύπτει μία έμψυχη ύπαρξη. Από την κόρη και την όραση προκύπτει το μάτι. Ο συνδυασμός του σώματος και της ψυχής δίνει μία φυσική ύπαρξη, έναν ζωντανό οργανισμό, που μετέχει στη ζωή.⁶⁸

Όταν το μάτι βλέπει και η ικανότητα της όρασης ή ψυχή του ματιού βρίσκεται σε εγρήγορση, τότε πραγματώνει την δυνατότητά της να δει και τον σκοπό για τον οποίο υπάρχει. Ταυτόχρονα η κόρη, η ύλη του ματιού, είναι ενεργοποιημένη και συνεργάζεται με το μέρος της ψυχής για να πραγματοποιηθεί η ικανότητα του έμψυχου σώματος να δει. Συμπεραίνουμε ότι για να πραγματοποιηθεί η όραση πρέπει να συμμετέχουν ενεργά και η ψυχή και το σώμα δηλαδή και η ικανότητα της όρασης και η κόρη του ματιού. Απαραίτητη προϋπόθεση της όρασης είναι η παρουσία του αντικειμένου της όρασης δηλαδή αυτό που δύναται να είναι ορατό. Η εν ενεργεία όραση, η δεύτερη «εντελέχεια» πραγματώνεται με την ενεργοποίηση της ικανότητας της όρασης και της κόρης του ματιού. Το οπτικό αποτέλεσμα

⁶⁵ *Περί Ψυχής* 430a10-14

⁶⁶ *Περί Ψυχής* 412b27-413a1

⁶⁷ *Περί Ψυχής* 413a

⁶⁸ *Περί Ψυχής* 413a2-3

είναι εφικτό όταν έχει επιτευχθεί «εντελέχεια» της όρασης αλλά και «εντελέχεια» της κόρης του ματιού.⁶⁹ Η όρασή μου μέσω της οποίας αντικατοπτρίζεται στη συνείδησή μου το ορατό αντικείμενο και βρίσκεται σε ενεργή κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα να βλέπω γιατί πραγματώνεται η δεύτερη «εντελέχεια». Η μετάβαση της ικανότητας της όρασης από την ενδυνάμει στην ενεργεία κατάσταση γίνεται με τη συμμετοχή της ύλης του ματιού καθώς υφίσταται κάποια μεταβολή μέσω του πάθους που δέχεται από την ενέργεια που ασκείται πάνω στο μάτι. Η αισθητική ψυχή δεν θα μπορούσε να πραγματώσει την ικανότητά του αισθάνεσθαι, εάν δεν είχε τα κατάλληλα σωματικά όργανα που πραγματώνουν την αίσθηση καθώς δέχονται το πάθος από την ενέργεια της αισθητικής ψυχής. Αυτό το πάθος της αίσθησης επιφέρει κάποιες αλλαγές και αλλοιώσεις στα αισθητήρια όργανα, οι οποίες, όταν είναι σε ανεκτό βαθμό μεταφέρονται και αποθηκεύονται στη μνήμη του έμψυχο, ως εμπειρία, ενώ, όταν είναι σε υπερβολικό βαθμό μπορούν να καταστρέψουν το αισθητικό όργανο ή και το έμψυχο ολόκληρο.

«Φανερόν δ' εκ τούτων και διά τι ποτε των αισθητών αι υπερβολαί φθείρουσιν τα αισθητήρια»⁷⁰

«Ει δὴ ἐστὶν ἡ κίνησις καὶ ἡ ποίησις καὶ τὸ πάθος ἐν τῷ ποιουμένῳ, ἀνάγκη καὶ τὸν ψόφον καὶ τὴν ἀκοήν τὴν κατ' ἐνέργειαν ἐν τῇ κατὰ δύνάμιν εἶναι ἡ γὰρ τοῦ ποιητικοῦ καὶ κινητικοῦ ἐνέργεια ἐν τῷ πάσχοντι ἐγγίνεται **διο οὐκ ἀνάγκη τὸ κινεῖσθαι**».⁷¹

Η αισθητική ψυχή δέχεται το οπτικό ερέθισμα μέσω των σωματικών οργάνων και παράλληλα καταγράφει με τη μορφή εμπειρίας το πάθος της αίσθησης χωρίς την ύλη.

«Ἐτι δε καὶ τὸ ὁρῶν ἐστὶν ὡς κεχρωμάτισται τὸ γὰρ αισθητήριον δεκτικόν τοῦ αισθητοῦ ἀνευ τῆς ὕλης ἕκαστον. Διὸ καὶ ἀπελθόντων τῶν αισθητῶν ἐνεῖσιν αι αισθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αισθητηρίοις.»⁷²

Επομένως ορισμένα τμήματα της ψυχής βρίσκονται σε υλομορφική ενότητα με ορισμένα όργανα του σώματος αλλά παράλληλα υπάρχουν κάποια μέρη της ψυχής τα οποία δεν πραγματώνονται σε κανενός είδους σώμα. Ο ενεργητικός νους για παράδειγμα δεν αντιστοιχεί σε κανένα οργανικό μέρος του σώματος. Αυτή η καθαρότητα του ενεργητικού

⁶⁹ Περὶ Ψυχῆς 413a5-6

⁷⁰ Περὶ Ψυχῆς 424a28-29

⁷¹ Περὶ Ψυχῆς 426a1-6

⁷² Περὶ Ψυχῆς 425b23-25

νου από την ύλη και το σώμα είναι η αιτία της αθανασίας του. Ο ενεργητικός νους είναι το θεϊκό στοιχείο μέσα στην ανθρώπινη ψυχή και δεν πραγματώνεται σε κανένα σώμα γιατί δεν είναι εντελέχεια κανενός σώματος.⁷³ Ο ενεργητικός νους επειδή ακριβώς δεν είναι «εντελέχεια» κανενός σώματος δηλαδή δεν πραγματώνεται σε κανενός είδους ύλη δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός από την αισθητική ψυχή. Η ύπαρξη του ενεργητικού νου στον άνθρωπο τεκμαίρεται μέσω της δυνατότητας του ανθρώπου να σκέπτεται και να νοεί. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τον ενεργητικό νου από τον παθητικό. Ο παθητικός νους έχει την δυνατότητα όπως η ύλη να γίνει όλα τα νοητά.

Η ΔΙΑΙΩΝΙΣΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΟΠΩΣ Η ΔΙΑΙΩΝΙΣΗ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΣΤΑ ΕΜΨΥΧΑ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΔΥΝΑΤΟ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ

Η διαδικασία της μάθησης στηρίζεται στη δυνατότητα του νου να λαμβάνει παθητικά τις νοητικές μορφές στα πλαίσια μιας διδαχής. Εκείνος που γνωρίζει μεταδίδει τη γνώση του σε κάποιον που δεν γνωρίζει. Αυτό που βρίσκεται σε εντελέχεια στον γνώστη δηλαδή μία συγκεκριμένη γνώση τείνει να δημιουργηθεί στην νοητική ψυχή ή τον παθητικό νου εκείνου που δεν γνωρίζει αλλά επιθυμεί να μάθει. Έχουμε και εδώ μία ποιητική δύναμη ενεργή, της γνώσης του γνώστη η οποία γίνεται παθητικά δεκτή από κάποιον άλλο και εμφυτεύεται στην ψυχή του μαθητή με σκοπό μέσα από τα διαδοχικά στάδια της μάθησης, επανάληψη και εφαρμογή της γνώσης αυτής, η ενεργητική δύναμη της γνώσης να εμφυτευτεί και να γιγαντωθεί στην νοητική ψυχή του μαθητή. Η μάθηση είναι μία κίνηση με αφετηρία τη γνώση σε εντελέχεια από την ψυχή εκείνου που γνωρίζει, την ψυχή του γνώστη προς την ψυχή εκείνου που δεν γνωρίζει αλλά επιθυμεί και προσπαθεί να μάθει δεχόμενος παθητικά μέσω της αίσθησης της ακοής την ενέργεια της γνώσης του δασκάλου του κατά την διάρκεια της διδαχής.

Εδώ παρατηρούμε μία αναλογία, γιατί όπως με τις διαδοχικές γεννήσεις των ειδών του έμψυχου κόσμου τείνουμε προς την διαιώνιση τους το ίδιο ακριβώς με τη διδαχή τείνουμε στη διαιώνιση της γνώσης με την εμφύτευση της από νοητική ψυχή σε νοητική ψυχή.

«Ἐστι μὲν γάρ οὕτως επιστήμον τι ὡς ἂν εἴποιμεν ἄνθρωπον
επιστήμονα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῶν επιστημόνων καὶ ἐχόντων ἐπιστήμη

⁷³ *Περὶ Ψυχῆς* 413a6-7

έστι δ' ως ήδη λέγομεν επιστήμονα τον έχοντα την γραμματικήν εκάτερος δε τούτων ου τον αυτόν τρόπον δυνατός εστιν, αλλ' ο μὲν ότι το γένος τοιούτον και η ύλη, ο δε' ότι βουληθείς δυνατός θεωρείν, αν μη τι κωλύση των έξωθεν ο δ' ήδη θεωρών, εντελεχεία ων και κυρίως επιστάμενος τότε το Α. Αμφότεροι μεν ουν οι πρώτοι κατά δύναμιν επιστήμονες, αλλ' ο μεν διά μαθήσεως αλλοιωθείς και πολλάκις εξ εναντίας μεταβαλών έξεως, ο δ' εκ του έχειν την αίσθησιν ή την γραμματικήν, μη ενεργείν δ' εις το ενεργείν άλλον τρόπο.»⁷⁴

«Το μὲν ουν εις εντελέχειαν άγον εκ δυνάμει όντος κατά το νοούν και φρονούν ου διδασκαλίαν αλλ' ετέραν επωνυμίαν έχειν δίκαιον το δ' εκ δυνάμει όντος μανθάνον και λαμβάνον επιστήμην υπό του εντελεχεία όντος και διαδασκαλικού ήτοι ουδέ πάσχειν φατέον (ώσπερ είρηται) ή δύο τρόπους είναι αλλοιώσεως, την τε επί τας στερητικάς διαθέσεις μεταβολήν και την επί τας έξεις και την φύσιν»⁷⁵

Η δυνατότητα του παθητικού νου να δέχεται δηλαδή όλες τις νοητές μορφές πραγματώνεται με την παρουσία του ενεργητικού νου. Η παρέμβαση του ενεργητικού νου είναι απαραίτητη για να κατανοήσει ο παθητικός νους και να συλλάβει τις νοητές μορφές όπως ακριβώς είναι απαραίτητο το φως ανάμεσα στα μάτια και τα αντικείμενα.⁷⁶

« Και έστιν ο μεν τοιούτος νους τω πάντα γίνεσθαι, ο δε τω πάντα ποιείν, ως έξις τις, οιον το φως τρόπον γάρ τινα και το φως ποιεί τα δυνάμει όντα χρώματα ενεργεία χρώματα. Και ούτος ο νους χωριστός και απαθής και αμιγής, τη ουσία ων ενέργεια.»⁷⁷

Όταν τα μάτια έχουν την δυνατότητα να δουν και δεν τα εμποδίζει κάποια οργανική βλάβη των ματιών ή του εγκεφάλου και το ορατό αντικείμενο βρίσκεται σε απόσταση ορατότητας τότε απαιτείται η συμμετοχή του φωτός, ώστε να επιτευχθεί η ορατή εικόνα. Κάτι ανάλογο αναφέρει ο Πλάτωνας στην Πολιτεία στο έκτο κεφάλαιο.⁷⁸ Επειδή ο ενεργητικός νους δεν

⁷⁴ *Περί Ψυχής* 417 a423-417b1

⁷⁵ *Περί Ψυχής* 417b9-16

⁷⁶ Kosman L., "What does the Maker Mind Make", 346.στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992

⁷⁷ *Περί Ψυχής* 430a14-18

⁷⁸ Kosman L., "What does the Maker Mind Make", 349.στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992

μεταβαίνει στη δεύτερη εντελέχεια δεν γίνεται δηλαδή πάθος καμίας ύλης, οι αισθήσεις μας και η παρατήρησή μας δεν αρκούν για να επαληθεύσουν κανενός είδους συμπέρασμα για αυτόν.

Ο Αριστοτέλης δίνει ένα εμπειρικό παράδειγμα για να αναδείξει και να ερμηνεύσει τη σχέση σώματος ψυχής χωρίς ωστόσο να δίνει κάποια βεβαιότητα για το παράδειγμα αυτό. Ίσως η ψυχή εξαρτάται από το σώμα στον ίδιο βαθμό τον οποίο εξαρτάται το πλοίο από τον καπετάνιο του.⁷⁹

«Ἐτι δε ἀδηλον εἰ οὕτως ἐντελέχεια τοῦ σώματος ἡ
ψυχή ὡσπερ πλωτήρ πλοίου».⁸⁰

Πιστεύω ότι στην υλομορφική σχέση σώματος και ψυχής συμμετέχουν η θρεπτική ψυχή, η αισθητική ψυχή, η κινητική ψυχή και ο παθητικός νους. Επομένως στα έμψυχα η σχέση σώματος ψυχής ως ένα βαθμό είναι υλομορφική, όπου η δυνατότητα της ζωής που υπάρχει στην ψυχή μπορεί να πραγματοποιηθεί πάνω στο κατάλληλο σώμα που της αντιστοιχεί και δέχεται παθητικά την ενέργεια της ψυχής. Στην υλομορφική ενότητα των έμψυχων η ψυχή ενεργεί και το σώμα παθαίνει από την ενέργεια αυτή. Άρα τα μέρη της ψυχής τα οποία πραγματώνονται στο σώμα είναι θνητά γιατί θνητό είναι και το σώμα. Ο ενεργητικός νους το μέρος της ανθρώπινης ψυχής, το οποίο δεν πραγματώνεται σε κανένα σώμα είναι αθάνατο.

«Χωρισθείς δ' ἐστὶ μόνον τούθ' ὅπερ ἐστὶ, καὶ τούτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδῖον. Οὐ μνημονεύομεν δε, ὅτι τούτο μὲν ἀπαθές, ὁ δε παθητικὸς νους φθαρτός, καὶ ἄνευ τούτου οὐθέν νοεῖ.»⁸¹

Μέσα σε αυτό το συλλογισμό περιγράφουμε μία ψυχή η οποία πρέπει να είναι ενιαία γιατί υπάρχει για παράδειγμα μέσα σε ένα συγκεκριμένο υπαρκτό άνθρωπο. Η ψυχή αποτελείται από μέρη θνητά γιατί βρίσκονται σε στενή εξάρτηση με το σώμα το οποίο χωρίς καμία αμφιβολία είναι θνητό. Αφού λοιπόν τα θνητά μέρη της ψυχής μορφοποιούν το σώμα και επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους μέσα από την ύπαρξη του σώματος, όταν το σώμα παύει να υπάρχει ταυτόχρονα και τα μέρη της ψυχής που αντιστοιχούν στα μέρη του σώματος παύουν να υπάρχουν και να επιδρούν πάνω στο σώμα. Σύμφωνα με τον ορισμό του Αριστοτέλη η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια οργανωμένου φυσικού σώματος δηλαδή η ύπαρξη ενός οργανωμένου φυσικού σώματος για να υπάρχει προϋποθέτει την ύπαρξη της

⁷⁹ Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, στο Oxford Studies in ancient philosophy, 2002

⁸⁰ *Περὶ Ψυχῆς* 413a8-9

⁸¹ *Περὶ Ψυχῆς* 430a22-25

ψυχής. Όταν το φυσικό οργανωμένο σώμα παύει να είναι οργανωμένο και να ζει, αυτή η απουσία οργάνωσης και η απουσία ζωής σημαίνει ότι η ψυχή από την οποία αντλούσε ζωή και οργάνωση δεν ασκεί πλέον ενέργεια πάνω στο σώμα. Επομένως ένα φυσικά οργανωμένο σώμα χάνει τη ζωή του, όταν πλέον δεν ασκεί επίδραση πάνω του η ψυχή που το οργανώνει και το συντηρεί. Η θνητή λοιπόν ψυχή είναι εκείνη που εγκαταλείπει την ύλη και το σώμα και την ίδια στιγμή η εγκατάλειψη αυτή σημαίνει θάνατος και για το σώμα. Μία θέση για να θεωρηθεί επιστημονική γνώση πρέπει πάντα να συνοδεύεται με την ανάδειξη της σχέσης αίτιου και αποτελέσματος διαφορετικά δεν είναι γνώση. Για τον εμπειρικό κόσμο που μας περιβάλλει μπορούμε να διατυπώσουμε σχέσεις αιτίου και αποτελέσματος με αποτέλεσμα να προκύπτει επιστημονική γνώση. Επομένως γνωρίζουμε την ψυχή μόνο στο βαθμό που εκείνη μετέχει στην υλομορφική διάσταση των έμψυχων. Οι φυσικές επιστήμες και η ιατρική εστιάζουν σε αυτή τη γνώση. Για τον ενεργητικό νου νοούμε υποθετικά συμπεραίνουμε αλλά δεν μπορούμε να διατυπώσουμε γνώση για αυτόν διότι δεν αναδεικνύουμε τη σχέση αιτίου και αποτελέσματος στην διεξαγωγή των συμπερασμάτων μας. Τα πράγματα όμως που έχουν φύση ανώτερη από εκείνη της ύλης και είναι αθάνατα είναι πέρα από τις δυνατότητές μας να τα γνωρίσουμε με βεβαιότητα. Αρκούμαστε μόνο στις υποθέσεις.

Η θεραπευτική ψυχή είναι θνητή γιατί, όταν επέλθει η λύση του οργανωμένου φυσικού σώματος και το φυσικό σώμα χάσει τη ζωή του, αυτό συγχρόνως σημαίνει ότι χάνει την ικανότητα της θρέψης του όπως και την ικανότητα της αίσθησής του. Ο Αριστοτέλης περιγράφει όλες τις δυνατότητες της θνητής ψυχής μέσα από τις οποίες προκύπτει ζωή. Περιγράφει όλες τις δυνατές σχέσεις που μπορούν να υπάρξουν ανάμεσα στη θνητή ψυχή και το υλικό σώμα, ώστε να προκύπτει ζωή. Κάποιες δυνάμεις της ψυχής, όπως είναι η αίσθηση και η θρέψη δίνουν την δυνατότητα στο έμψυχο να έχει μία απλή μορφή ζωής και άλλες δυνάμεις ή ικανότητες της ψυχής παρέχουν στα έμψυχα τη δυνατότητα απόλαυσης μιας ανώτερης ποιοτικά ζωής όπως για παράδειγμα είναι η ικανότητα της σκέψης και της νόησης, δυνατότητες με τις οποίες είναι προικισμένοι οι άνθρωποι. Μία σημαντική ικανότητα του ανθρώπου που τον κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα είδη εμψύχων είναι η ικανότητα του να επικοινωνία δια του προφορικού του λόγου. Η πραγμάτωση του προφορικού λόγου είναι αποτέλεσμα τις συνεργασίας του σώματος και της ψυχής. Αυτό συμβαίνει διότι ο άνθρωπος σκέπτεται με το μέρος εκείνος της ψυχής που ευθύνεται για τη λειτουργία της σκέψης του και παράλληλα αρθρώνει τις σκέψεις του με τη συμμετοχή του έναρθρου λόγου ο οποίος για να παραχθεί θα πρέπει να συμμετέχουν και η σκέψη του αλλά

και τα σωματικά όργανα μέσω των οποίων παράγεται ο έναρθρος λόγος για παράδειγμα στοματική κοιλότητα, λάρυγγας, φωνητικές χορδές.

«Τας δε άλλας αισθήσεις έχει το ζώον, ώσπερ είρηται, ου του είναι ένεκα αλλά του ευ.....ακοήν δε όπως σημαίνηται τι αυτώ, γλώτταν δε όπως σημαίνει τι ετέρω.»⁸²

Επειδή τα όντα είναι θνητά και υπόκεινται στις δυνάμεις της φθοράς και του θανάτου, υπάρχει σύμφυτη και ανάλογη με την ψυχή του κάθε όντος η δυνατότητα της αναπαραγωγής δυνάμει της οποίας το ον ευελπιστεί ότι θα συνεχίσει να υπάρχει και να μετέχει στην αιωνιότητα μέσα από το όμοιό του το οποίο έχει γεννηθεί μέσα από το δικό του σώμα και την δική του ψυχή. Η αρχή αυτή της αναπαραγωγής που πηγάζει από την θεραπευτική ψυχή υπάρχει σε όλα τα όντα που έχουν ζωή και δεν έχουν στερηθεί τη δυνατότητα αυτή από κάποια αίτιο, ασθένεια ή αναπηρία.

Ο άνθρωπος λοιπόν πέρα της δυνατότητας που έχει λόγω της υλομορφικής του υπόστασης να τρέφεται, να αναπαράγει, να αισθάνεται και να κινείται έχει την ικανότητα να σκέπτεται και να νοεί πρακτική η οποία τον αίρει από το επίπεδο της απλής ζωής στο οποίο μετέχουν όλα τα έμψυχα σε ένα άλλο επίπεδο ανώτερης ποιοτικά ζωής. Αυτό το ανώτερο επίπεδο ζωής του το παρέχει η ικανότητα του σκέπτεσθαι με την οποία αναζητά τη γνώση και τις αιτίες οι οποίες διέπουν τα πράγματα που τον περιβάλλουν.

Θα έλεγε κανείς ότι μέσα στα πλαίσια της ανώτερης ποιοτικά ζωής που παρέχει σε ένα άνθρωπο η ικανότητα του σκέπτεσθαι έγκειται η επίλυση του ερωτήματος για το είδος της σχέσης που προκύπτει ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή. Όμως η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται και να αναζητά αιτίες αποδεικνύεται ότι δεν αρκεί για μία βέβαιη επίλυση του προβλήματος στο οποίο αναζητείται το είδος της σχέσης ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή.

Επομένως στα έμψυχα η σχέση σώματος ψυχής είναι υλομορφική, όπου η ικανότητα ζωής υπάρχει στην ψυχή αλλά αυτή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ύπαρξη του κατάλληλου σώματος. Άρα τα μέρη της ψυχής τα οποία πραγματώνονται στο σώμα είναι θνητά γιατί θνητό είναι και το σώμα. Υπάρχει όμως ένα μέρος της ψυχής το οποίο δεν μετουσιώνονται στο σώμα γιατί εκείνο είναι αθάνατο και το σώμα είναι θνητό. Μέσα σε αυτό το συλλογισμό περιγράψουμε μία ψυχή η οποία πρέπει να είναι ενιαία γιατί

⁸²Περί Ψυχής 435b19-25

υπάρχει για παράδειγμα μέσα σε ένα συγκεκριμένο υπαρκτό άνθρωπο. Η ψυχή αποτελείται από μέρη θνητά γιατί διαθέτει ικανότητες οι οποίες χάνονται μετά τον θάνατο και τη φθορά του έμψυχου και βρίσκονται σε στενή εξάρτηση με το σώμα το οποίο χωρίς καμία αμφιβολία είναι θνητό. Αφού λοιπόν τα θνητά μέρη της ψυχής οργανώνουν το σώμα και επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους μέσα από την ύπαρξη του σώματος όταν το σώμα παύει να υπάρχει ταυτόχρονα και τα μέρη της ψυχής που αντιστοιχούν στα μέρη του σώματος παύουν να υπάρχουν. Σύμφωνα με τον ορισμό του Αριστοτέλη η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια οργανωμένου φυσικού σώματος δηλαδή η ύπαρξη ενός οργανωμένου φυσικού σώματος για να υπάρχει προϋποθέτει την ύπαρξη της ψυχής. Όταν το φυσικό οργανωμένο σώμα παύει να είναι οργανωμένο και να ζει, αυτή η απουσία οργάνωσης και η απουσία ζωής σημαίνει ότι η ψυχή από την οποία αντλούσε ζωή και οργάνωση παύει να είναι παρούσα. Επομένως ένα φυσικά οργανωμένο σώμα χάνει τη ζωή του, όταν πάψει να ασκεί επίδραση πάνω του η ψυχή που το οργανώνει και το συντηρεί. Η θνητή λοιπόν ψυχή είναι εκείνη που εγκαταλείπει την ύλη και το σώμα και την ίδια στιγμή η εγκατάλειψη αυτή σημαίνει θάνατος και για το σώμα.

Επομένως στη βάση της ψυχοσωματικής ερμηνείας μία ψυχολογική κατάσταση συνοδεύεται πάντα από μία φυσική κατάσταση γεγονός που αποδεικνύει την ανθρώπινη υπόσταση. Ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα, είναι μία φυσική οντότητα από κύτταρα και άτομα και από την άλλη διατηρεί μία ψυχοσύνθεση η οποία περιέχει πεποιθήσεις, σκέψεις, συνείδηση επιθυμία, προθέσεις κ.λ.π. Οι έρευνες των φυσικών επιστημών έχουν ως αποτέλεσμα καλύτερη και πιο επιστημονική περιγραφή των φυσικών λειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού. Η περιγραφή και η ανάλυση της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης επιχειρείται με τις καλύτερες δυνατές ερμηνείες, ώστε το περιεχόμενο των ψυχολογικών ανθρώπινων καταστάσεων να γίνεται περισσότερο κατανοητό. Επομένως για να υπάρχει μία ορθότερη προσέγγιση του προβλήματος σώματος ψυχής θα πρέπει να συμμετέχει και η επιστημονική οπτική και εξήγηση των φυσικών επιστημών αλλά και η περιγραφή των νοητικών φαινομένων.⁸³

Ένας πλήρης ορισμός επιτυγχάνει καλύτερο γεφύρωμα ανάμεσα στο φυσικό και στο νοητό επίπεδο. Ένας σωστός ορισμός θα πρέπει να αποδίδει τις αιτίες και να αιτιολογεί⁸⁴ και όχι να αποτελεί μία απλή διατύπωση ενός συμπεράσματος. Ο Αριστοτέλης αναφέρει για παράδειγμα μία ψυχική κατάσταση, τον θυμό, ο οποίος για να ερμηνευτεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο θα πρέπει να συμμετέχει στην ερμηνευτική προσέγγιση και ο φυσικός, ο

⁸³ John Searle, *Νους εγκέφαλος και Επιστήμη* 23-24, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994

⁸⁴ *Περί ψυχής* 413a13-20

οποίος θα περιγράψει την φυσική κατάσταση του θυμού ότι δηλαδή είναι ο βρασμός⁸⁵ του αίματος γύρω από την καρδιά , ενώ ο διαλεκτικός που φέρει την ευθύνη της ερμηνείας θα αναφερθεί στο αίτιο που δημιούργησε τον θυμό και την επιθυμία να ανταποδώσει τη λύπη αυτός που έχει θυμώσει.

«Διαφερόντως δ' αν ορίσαιντο ο φυσικός τε και διαλεκτικός έκαστον αυτών, οιον οργή τι εστίν ο μεν γάρ όρεξιν αντιλυπήσεως ή τι τοιούτον, ο δε ζέσιν του περί καρδίαν αίματος ή θερμού. Τούτων δε ο μεν την ύλην αποδίδωσιν, ο δε το είδος και τον λόγον.»⁸⁶

Ο διαλεκτικός καλείται να αποδώσει με τις κατάλληλες λέξεις οι οποίες φέρουν το καλύτερο νοηματικό περιεχόμενο ώστε να ερμηνεύσει καλύτερα την ψυχική κατάσταση του θυμού η οποία αντανακλάται μέσα από συγκεκριμένη φυσική συμπεριφορά και αντίδραση του σώματος. Ο διαλεκτικός καλείται να συσχετίσει τη γνώση της φυσικής με ερμηνευτικό νοητικό περιεχόμενο το οποίο θα καθιστά κατανοητή και αποδεκτή τη γνώση της φυσικής ή οποιασδήποτε άλλης επιστήμης. Επιστρατεύεται η νόηση για να δώσει μέσω της γλώσσας αφενός τον ορισμό της ψυχολογικής κατάστασης του θυμού και αφετέρου τον ορισμό της φυσικής κατάστασης του θυμού.

Η ερμηνεία του φυσικού δεν ταυτίζεται με την ερμηνεία του διαλεκτικού απλά τονίζεται η αναγκαιότητα η μία ερμηνεία να συμπληρώνει την άλλη διότι όταν υπάρχει φυσική όψη ενός φαινομένου εμφανίζεται ταυτόχρονα και παράλληλα η ψυχολογική ή νοητική πτυχή του ίδιου φαινομένου γιατί η ζωή μας σε όλες τις της μορφές είναι δέσμια της ίδιας σχέσης, της σχέσης σώματος και ψυχής.

Η ΣΧΕΣΗ ΣΩΜΑΤΟΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΑ ΑΨΥΧΑ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΣΗ ΥΛΗΣ ΜΟΡΦΗΣ

Η πρώτη εντελέχεια γίνεται δεύτερη εντελέχεια, όταν κάποια ψυχική δύναμη ή ψυχική ικανότητα πραγματώνεται μέσα στο σώμα, αναπτύσσεται, τρέφεται, κινείται, αναπαράγεται, και στις ανώτερες μορφές ζωής έχει αίσθηση, μνήμη, αντίληψη και σκέψη και ασφαλώς γερνάει και πεθαίνει. Η σχέση σώματος ψυχής γίνεται καλύτερα κατανοητή μέσα από την ανάλυση της σχέσης της δεύτερης εντελέχειας με την πρώτη εντελέχεια. Η ανάλυση της

⁸⁵ *Περί Ψυχής* 403a28-403b1

⁸⁶ *Περί Ψυχής* 403a29-403b2

σχέσης αυτής επιτυγχάνεται μέσα από την αναφορά των τεσσάρων αιτίων του Αριστοτέλη.⁸⁷ Η προσέγγιση των τεσσάρων αιτιών δίνει τη δυνατότητα συνεργασίας των διαφορετικών τομέων γνώσης όπου αξιοποιείται εκτός από τη γνώση του φυσικού και η γνώση του διαλεκτικού. Εάν θέλω να κατανοήσω στην ολότητά του ένα είδος φυτού ή ένα είδος τέχνης θα πρέπει να ανακαλύψω τις τέσσερις αιτίες, οι οποίες το διέπουν. Η σχέση σώματος ψυχής μεταφράζεται στα άψυχα αντικείμενα τα οποία είναι ανθρώπινα δημιουργήματα ως σχέση ύλης και μορφής.

Είναι διαχρονικά σταθερή η επιθυμία του ανθρώπου να αντιγράψει⁸⁸ τη δημιουργική δύναμη της φύσης, η οποία με τη δύναμη της αναπαραγωγής αναπαράγει συνεχώς οργανωμένα νέα έμψυχα όντα. Είναι αδύνατο να φτάσει μέσα από την δημιουργία του τον βαθμό τελειότητας των δημιουργημάτων της φύσης. Τα δημιουργήματα της τέχνης και της τεχνολογίας πάντα θα υστερούν συγκριτικά με τα δημιουργήματα της φύσης διότι το ποιητικό αίτιο των δημιουργημάτων του ανθρώπου είναι πάντα στη γνώση του δημιουργού ενώ το ποιητικό αίτιο στα έμψυχα βρίσκεται μέσα στο σώμα του έμψυχου και αποτελεί τη δύναμη εκείνη που το κινεί για την πραγμάτωση της πρώτης εντελέχειας και τη μετάβαση της στη δεύτερη εντελέχεια.

«Επεὶ δ' ὡσπερ ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ἐστὶ τι τὸ μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει (τούτο δε ὁ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα), ἕτερον δε τὸ αἰτίον καὶ ποιητικόν, τὼ ποιεῖ πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς»⁸⁹

Η ύλη πραγματώνει τη μορφή ή παθαίνει από ένα συγκεκριμένο είδος ενέργειας με αποτέλεσμα να προκύπτει ένα οργανωμένο σύνολο με τέτοιο τρόπο, ώστε να επαληθεύει ως τελικό αίτιο το αρχικό αίτιο. Η μορφή πραγματώνεται στο δημιούργημα. Επομένως για να προκύψει το σύμπλεγμα σώμα και ψυχή ή ύλη και μορφή, μεσολαβεί η ύλη η οποία δέχεται παθητικά το σχέδιο ή τη μορφή και μετατρέπεται σε δημιούργημα, δηλαδή σύνθεση ύλης και μορφής ή σώματος και ψυχής. Σε αυτή τη μετάβαση το σχέδιο είναι η μορφική αιτία και το δημιούργημα είναι η τελική αιτία, η ύλη είναι το υλικό αίτιο και υπολείπεται να αναζητήσουμε το ποιητικό αίτιο. Στην περίπτωση της τέχνης το ποιητικό αίτιο είναι ο τεχνίτης ο οποίος ενεργεί σύμφωνα με την τέχνη του, ενώ στην περίπτωση της φύσης, το

⁸⁷ *Μετά τα φυσικά* 983^a24-983^b4

⁸⁸ Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, *Υπόμνημα εις το περί ψυχής Αριστοτέλους* {In Aristotelis De Anima Commentaria}, 3.15, εκδ. I. Bruns, Βερολίνο 1887

⁸⁹ *Περί Ψυχής* 430^a10-14

μορφικό αίτιο, το υλικό αίτιο καθώς και το ποιητικό αίτιο ταυτίζονται με κοινό στόχο να εξελιχθούν σε τελικό αίτιο, και να φέρουν το αποτέλεσμα που από την αρχή της δημιουργίας είχε σχεδιαστεί. Αυτή η συνεργασία των αιτίων κατά την αναπαραγωγή στη φύση συμβαίνει διότι η φυσική ύλη στην εμβρυική κατάσταση και στον καρπό φέρει ήδη ζωή είναι δηλαδή έμψυχη ύλη. Το έμβρυο για τον άνθρωπο και τα ζώα και ο καρπός για τα φυτά φέρουν μέσα τους ένυλη τη μορφή ή την ψυχή και οι φυσικές καταστάσεις του περιβάλλοντος είναι τέτοιες για να επιτρέπουν την πραγμάτωση της μορφής στην ύλη ή της ψυχής στο σώμα. Η τελειοποίηση και η ανάπτυξη του οργανισμού το γίνεσθαι δηλαδή του οργανισμού επιτυγχάνεται σε συγκεκριμένο χώρο και με τη μεσολάβηση του χρόνου και στο βαθμό που η ψυχή του επιτρέπει να πραγματοποιηθεί. Η τέχνη μιμείται τη φύση και ο άνθρωπος είναι προικισμένος από τον δημιουργό του με το χάρισμα να δημιουργεί τέχνη. Ο δημιουργός γνωρίζει καλά τα στάδια πραγμάτωσης της τέχνης του, το αρχικό στάδιο του προς δημιουργία σχεδίου μέχρι και το τελικό της στάδιο, την υλοποίηση του σχεδίου. Η κατανόηση των σταδίων δημιουργίας ενός έργου τέχνης ή ενός επιτεύγματος της τεχνολογίας έχει σημαντικές αναλογίες με τη κατανόηση της γέννησης ή της δημιουργίας μίας φυσικής οντότητας για την οποία αποκλειστική υπαιτιότητα έχει η φιλοσοφική Θεότητα ή το Ον εκείνο που είναι ανώτερο από τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος δεν είναι αθάνατος και δεν μπορεί να νικήσει το θάνατο. Οι ανθρώπινες δημιουργίες είναι αδύνατο να ξεπεράσουν το μεγαλείο των δημιουργημάτων της φύσης τα οποία ανάγονται στην αρχική αιτία του σύμπαντος η οποία δεν μπορεί να είναι άλλη από το Θεό.

Γνωρίζω σημαίνει ότι έχω τη δυνατότητα να διατυπώνω ένα σωστό ορισμό του αντικειμένου της γνώσης μου, όπου θα ορίζεται η αιτία⁹⁰ από την οποία προκύπτει και αποδεικνύεται η γνώση και δεν αποτελεί μία απλή διατύπωση ενός συμπεράσματος. Ο ορισμός για παράδειγμα του θυμού διατυπώνει τη μορφική αρχική αιτία ή την πρώτη εντελέχεια ή την ψυχή του θυμού ενώ τελικό αίτιο ή δεύτερη εντελέχεια είναι το βίωμα του θυμού όπως το παρατηρώ να πραγματώνεται και να βιώνεται από τον θυμωμένο άνθρωπο. Η μορφική αρχική αιτία για να μεταβεί και να πραγματοποιηθεί στην τελική αιτία στο βίωμα του θυμού έχει αξιοποιηθεί συγκεκριμένη ύλη του σώματος κατάλληλη να πραγματώσει και να δεχτεί το πάθος και την κίνηση της αρχικής αιτίας που προκαλεί το θυμό. Επειδή ο θυμωμένος άνθρωπος έχει σώμα και ψυχή, βιώνει το φαινόμενο του θυμού και με σώμα και με ψυχή για αυτό ακριβώς τα πάθη του σώματος είναι συγχρόνως και πάθη της ψυχής.

⁹⁰Περί ψυχής 413a13-20

Νομίζω μέχρι τώρα έχω περιγράψει τον ρόλο των τριών⁹¹ εκ των τεσσάρων αιτιών. Η κατανόηση όμως της τέταρτης αιτίας είναι περισσότερη δυσνόητη γιατί κινείται ανάμεσα στις τρεις τις οργανώνει, ώστε να υπάρξει το τελικό αίτιο. Η ποιητική αιτία είναι η τέταρτη αιτία η οποία αξιοποιεί (στα παραδείγματα της τέχνης) το υλικό αίτιο πραγματώνοντας το μορφικό αίτιο ή αρχικό σχέδιο με σκοπό την υλοποίηση του έργου τέχνης. Ο Αριστοτέλης θα αποδώσει το θυμό με δύο ορισμούς διότι ο ένας συμπληρώνει τον άλλο. Θυμός, θα πει ο διαλεκτικός, είναι η διάθεση να ανταποδώσει κάποιος την οργή του ενώ ο φυσικός θα πει ότι θυμός είναι ο βρασμός του αίματος γύρω από την περιοχή της καρδιάς. Ο ορισμός όπως τον ορίζει ο διαλεκτικός είναι η ενέργεια της ψυχής η πρώτη εντελέχεια ενώ ο ορισμός του φυσικού αποτελεί την δεύτερη εντελέχεια όπου το αίμα της καρδιάς έχει δεχτεί παθητικά την οργή του θυμού με συνέπεια η ύλη του αίματος και του σώματος να μετέχει στο θυμό. Το ποιητικό αίτιο του θυμού είναι η κίνηση μέσω της οποίας η ενέργεια του θυμού ως ψυχική ενέργεια ενεργοποιήθηκε και αφομοιώθηκε παθητικά από την ύλη του σώματος, από το αίμα της καρδιάς εκείνου που έχει θυμώσει με αποτέλεσμα να πραγματοποιηθεί ο θυμός. Επομένως η κίνηση έχει σημαντικό ρόλο στην ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο επιδρά η ψυχή στο σώμα με αποτέλεσμα να αναδύονται φαινόμενα ζωής όπως εμπειρικά εμείς τα παρατηρούμε. Η ψυχή όπως είδαμε δεν κινείται αλλά καθώς ανήκει σε κάποιο σώμα από τη σύμπραξη σώματος και ψυχής αναδύεται δυνάμει της ψυχής μία κίνηση με τάση να πραγματοποιήσει τις δυνατότητες της ψυχής πάνω στο σώμα που της αντιστοιχεί. Επίσης η έλλειψη αυτής της κίνησης δηλαδή η ακινησία είναι υπεύθυνη για τον τερματισμό της ζωής και την παρουσία του θανάτου. Άρα η ζωή πραγματώνεται μέσω της αλλαγής και της κίνησης, όπου η ψυχική ενέργεια ή η εντελέχεια πρώτη ή μορφική αιτία γίνεται δεύτερη εντελέχεια ή τελική αιτία καθώς η ενέργεια αυτή ασκείται πάνω στο σώμα. Η ενέργεια αυτή καθώς υπάρχει και ασκείται στο σώμα γίνεται αισθητή από την κίνηση και την αλλαγή του σώματος διότι την δέχεται παθητικά. Άρα ο βασικός παράγοντας της ζωής σύμφωνα με την φυσική εμπειρία μας είναι η κίνηση και η αλλαγή για παράδειγμα προς την ανάπτυξη ή την φθορά των έμψυχων σωμάτων. Εάν για κάποιο λόγο πάψει να υπάρχει κίνηση και αλλαγή παράλληλα παύει να υπάρχει ζωή. Η απουσία ζωής αυτόματα σημαίνει κυριαρχία του θανάτου. Στην περίπτωση των έμψυχων φυσικών όντων το ποιητικό αίτιο, η κίνηση βρίσκεται μέσα στην ίδια τους την υλομορφική ενότητα ενώ στην περίπτωση της τέχνης το ποιητικό αίτιο και η κίνηση βρίσκεται έξω από το υλομορφικό σύμπλεγμα των αντικειμένων δημιουργίας του

⁹¹ *Περί Φύσεως* 198a20-198b

δημιουργού βρίσκεται δηλαδή στο νου και τη γνώση του δημιουργού.⁹² Ο δημιουργός είναι το ποιητικό αίτιο και έχει συλλάβει νοητικά τη μορφή του δημιουργήματός του, το μορφικό αίτιο και με βάση αυτό το σχέδιο αναζητά την κατάλληλη ύλη για να το πραγματοποιήσει. Σε αυτό το σημείο έχει μείζων σημασία η πρόθεση του δημιουργού μέσω της οποίας ο δημιουργός ενεργοποιείται να δημιουργήσει. Στην συγκεκριμένη περίπτωση το ποιητικό αίτιο ενεργοποιεί το σχέδιο, υπάρχει δηλαδή ως ενεργητική δύναμη η τεχνογνωσία του δημιουργού, ο οποίος ξέρει ποια διαδικασία θα πρέπει να ακολουθήσει για να πραγματώσει πάνω στην ύλη το σχέδιο. Παράλληλα απαιτείται μία ύλη κατάλληλη να δεχτεί το πάθος αυτής της ενέργειας. Επομένως η σχέση σώματος και ψυχής ερμηνεύεται και κατανοείται μέσα από τη σχέση του ζεύγους ενέργειας και πάθους, όπου η ενέργεια αντλείται είτε από την οικεία δική του ψυχή, ενώ το σώμα γίνεται παθητικός αποδέκτης αυτής της ενέργειας παθαίνει δηλαδή και διαμορφώνεται από αυτή την ενέργεια. Το μεγαλύτερο μέρος της ψυχής πάσχει μαζί με το σώμα και γίνεται παθητικός δέκτης της ενέργειας διότι κάθε σωματικό όργανο βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση και άμεση επικοινωνία και ενότητα με το μέρος της ψυχής το οποίο κατά τη διάρκεια της ζωής και της κίνησης το συντηρεί. Με άλλα λόγια το σώμα είναι παθητικός δέκτης της ψυχικής ενέργειας.

Συμπεραίνουμε ότι όλα οφείλονται στο ποιητικό αίτιο το οποίο ενεργοποιεί την κινητικότητα⁹³ η οποία επιφέρει τις αλλαγές στην ύλη σύμφωνα με τις εντολές της μορφής. Το ποιητικό αίτιο ενεργοποιεί και ενώνει τη μορφή με την κατάλληλη για την μορφή ύλη. Η ύλη και η μορφή ως ενότητα συνεχίζουν το ταξίδι του γίνεσθαι, της κίνησης και της αλλαγής. Η κίνηση και η αλλαγή τερματίζεται όταν ολοκληρωθεί πάνω στην ύλη η μορφή. Η κίνηση κατά κάποιον τρόπο αποτελεί τη γέφυρα μέσω της οποίας μεταβαίνει η ενέργεια ώστε να οργανώσει λειτουργικά και προς ένα σκοπό την ύλη. Όταν η ψυχή πραγματώνεται στο σώμα γεννιέται ένας φυσικός ζωντανός οργανισμός και αποτελεί την απόδειξη και συγχρόνως το παράδειγμα αυτής της ψυχοσωματικής ενότητας.

Εάν κατανοήσουμε τη μέθοδο μέσω της οποίας η τέχνη κατορθώνει να δημιουργεί τότε είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η φύση δημιουργεί. Η φύση είναι προγραμματισμένη να λειτουργεί σύμφωνα με κάποιο σκοπό. Δίνεται η εντύπωση ότι λειτουργεί ελεύθερη και ανεξάρτητη σύμφωνα με την επιθυμία ή την προαίρεση των έμψυχων όντων της αλλά στην πραγματικότητα όλα είναι προγραμματισμένα και δρουν υλοποιώντας το μεγαλόπνοο σχέδιο του ανωτέρου θεϊκού όντος ή της δύναμης εκείνης που

⁹² *Ηθικά Νικομάχεια* 1140a13-15

⁹³ *Μετά τα φυσικά* Z 1032b17-20

δημιούργησε αυτό τον κόσμο.⁹⁴ Τα πάντα υπάρχουν και λειτουργούν προς ένα τελικό σκοπό υλοποιώντας το σχέδιο της βούλησης του ανώτερου θεού, το οποίο είναι σχεδιασμένο στον Θεϊκό νου και όλες οι κοσμικές δυνάμεις απορρέουν από αυτό το σχέδιο με κύριο στόχο την πραγμάτωση αυτής της βούλησης μέσω της υλοποίησης του Θεϊκού σχεδίου.

Αν μπορούμε στη διαδικασία να συγκρίνουμε την τέχνη με τη φύση, θα βρούμε κοινά στοιχεία αλλά και διαφορές. Η τέχνη όπως και η φύση έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί και τα δημιουργήματά της να γίνονται αντιληπτά μέσω της υλικής τους υπόστασης.⁹⁵ Όλα τα πράγματα τα οποία έχουν υλική υπόσταση οφείλουν την ύπαρξή τους σε ένα αρχικό στάδιο, το μορφικό σχέδιο, το οποίο αναδεικνύει μία σχέση αιτίου αποτελέσματος μέσω της οποίας πραγματώνεται ένα είδος οργάνωσης της ύλης. Στην περίπτωση της τέχνης το μορφικό σχέδιο υπάρχει στο μυαλό του δημιουργού. Στη περίπτωση της φύσης επειδή η φύση είναι ένας ζωντανός οργανισμός η μορφή ενυπάρχει μέσα στην ύλη και για το λόγο αυτό η ύλη φέρει τη μορφή και τη δυνατότητα της ζωής. Στην περίπτωση της φύσης η μορφή είναι η ίδια η ψυχή η οποία πραγματώνεται σε μία συγκεκριμένη ύλη, δηλαδή το σώμα.

Επομένως με την επιμονή μας για την διερεύνηση της σχέσης σώματος -ψυχής επιτυγχάνουμε δύο στόχους. Ο ένας στόχος είναι να κατανοήσουμε τα όρια της ζωής γιατί η ζωή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ψυχή. Ο δεύτερος στόχος είναι να κατανοήσουμε τη μέθοδο μέσω της οποίας προσεγγίζουμε τη γνώση διότι η γνώση δημιουργείται, ενυπάρχει και πραγματώνεται στα όρια της νοητικής ψυχής. Η επιστημονική γνώση είναι αποτέλεσμα μίας επιστημονικής διαδικασίας η οποία επιχειρεί να τακτοποιήσει τα εμπειρικά δεδομένα αναζητώντας τη σχέση αιτίου και αποτελέσματος. Η γνώση υπάρχει προς διατήρηση της ζωής. Η ιατρική γνώση για παράδειγμα στοχεύει στην υγεία του σώματος η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση της ζωής αλλά και στην διατήρησή της ως ιατρική γνώση ως ψυχική ικανότητα του γιατρού έτσι ώστε όταν πραγματώνεται να διατηρεί και να προστατεύει την υγεία των ανθρώπων Η γνώση παράλληλα συμβάλει στην εξασφάλιση μίας ανώτερης ποιότητας ζωής.

Ο Αριστοτέλης συγκρίνοντας το σπέρμα με το σπίτι συγκρίνει τη φύση με την τέχνη. Το σπέρμα⁹⁶ έχει μέσα του το ποιητικό αίτιο για να περάσει από την εν δυνάμει στην ενεργεία κατάσταση, την κίνηση εκείνη που ενώνει τη μορφή με την ύλη. Στην περίπτωση όμως του σπιτιού το ποιητικό αίτιο βρίσκεται στη γνώση του οικοδόμου ή του

⁹⁴ John Searle, *Νους εγκέφαλος και Επιστήμη*,96, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994

⁹⁵ *Μετά τα Φυσικά Ζ* 1032^a14-24

⁹⁶ *Μετά τα Φυσικά Ζ* 1034^a41

αρχιτέκτονα που εκπονεί και πραγματώνει το σχέδιο της οικοδόμησης για τη δημιουργία του σπιτιού.⁹⁷

Παρά την υλομορφική ενότητα των όντων στην εμπειρική φυσική πραγματικότητα υπάρχει χρονική προτεραιότητα⁹⁸ της μορφής της ψυχής σε σχέση με την ύλη του σώματος. Η προτεραιότητα αυτή διακρίνεται στον ορισμό της ψυχής που διατυπώνεται από τον Αριστοτέλη. Η ψυχή είναι η εντελέχεια η πρώτη φυσικού σώματος οργανωμένου.⁹⁹ Η υλομορφική ενότητα των ζωντανών οργανισμών, κατανοείται ως συνεργασία σώματος ψυχής με αποτέλεσμα να προκύπτει ζωή και δημιουργία, τα έργα δηλαδή της ψυχής τα οποία πραγματώνονται από τα όργανα του σώματος της με ενέργεια της ψυχής.

Το παράδειγμα του τσεκουριού επιβεβαιώνει ότι ο άνθρωπος μέσω της τέχνης του μιμείται τη φύση. Κατασκευάζει σύμφωνα με την τέχνη του αντικείμενα με σκοπό να επιτελούν μία συγκεκριμένη λειτουργία στο βαθμό που η οργάνωσή τους το επιτρέπει. Ο άνθρωπος μέσω της τέχνης του οργανώνει με τέτοιο τρόπο την ύλη ώστε να επιτελεί ένα συγκεκριμένο σκοπό να ανταποκρίνεται δηλαδή σε μία συγκεκριμένη λειτουργία. Το τσεκούρι επιτελεί μία λειτουργία και ένα σκοπό, δηλαδή κόβει, όποτε του ασκηθεί η ανάλογη δύναμη για να κόψει και παράγει το έργο για το οποίο είναι κατασκευασμένο να παράγει. Ας υποθέσουμε ότι το τσεκούρι είναι ζωντανό φυσικό σώμα, η αιτία της ύπαρξής του είναι ακριβώς αυτό που είναι δηλαδή τσεκούρι που κόβει και η μορφή του επίσης είναι το ίδιο πράγμα. Σύμφωνα με την υπόθεσή μας, εάν το τσεκούρι είναι ένα φυσικό σώμα, τότε το σχήμα του τσεκουριού αντιστοιχεί στην ψυχή του, στην ικανότητα δηλαδή να κόβει. Η μορφή του τσεκουριού οργανώνει την κατάλληλη ύλη που μπορεί να αποδώσει την ενέργεια της μορφής του και να έχει την ικανότητα να κόβει. Αν για κάποιο λόγο αλλάξει ο τρόπος οργάνωσης της ύλης του τσεκουριού ή το υλικό του τσεκουριού φθαρεί τότε το τσεκούρι στερείται την μορφή του ή την πρώτη εντελέχειά του, χάνει δηλαδή την ικανότητά του να κόβει. Εάν το τσεκούρι χάσει τη δυνατότητά του να κόβει την πρώτη του δηλαδή εντελέχεια συγχρόνως χάνει και την δεύτερη του εντελέχεια δεν μπορεί δηλαδή να κόψει, όταν βρεθεί κατάλληλο αντικείμενο που θα πρέπει να κοπεί. Η απώλεια της μορφής του τσεκουριού, σημαίνει απώλεια της συγκεκριμένης οργάνωσης πάνω σε συγκεκριμένη ύλη (του τσεκουριού) που δύναται να κόβει. Απώλεια της μορφής του τσεκουριού σημαίνει απώλεια της δυνατότητας να κόβει. Έτσι αποσυνδεδεμένο όπως είναι διατηρεί μόνο την ονομασία του και δεν επιτελεί πλέον το σκοπό για τον οποίο ήταν οργανωμένο να επιτελεί.

⁹⁷ *Μετά τα Φυσικά* Z 1034a26-28

⁹⁸ *Μετά τα φυσικά* Z1035b14-15, 20-24

⁹⁹ *Περί ψυχής* 412b4-5

Ψυχή όμως δεν μπορούν να έχουν όλα τα σώματα παρά μόνο εκείνα που έχουν μέσα τους την αρχή της κίνησης και της στάσης δηλαδή τις ενδείξεις του ότι έχουν ζωή. Η κατασκευή του τσεκουριού δεν στηρίζεται στην μορφή του ίδιου του τσεκουριού γιατί απλούστατα δεν είναι ζωντανό φυσικό σώμα. Το τσεκούρι όπως είναι κατασκευασμένο και επιτελεί μία λειτουργία, ουσιαστικά μιμείται την οργάνωση ενός φυσικού σώματος, όσο είναι οργανωμένο και έχει την κοφτερή του βάση συνδεδεμένη με τη λαβή μέσω της οποίας ασκείται η δύναμη (πάνω στην κοφτερή βάση) για να κόψει. Η βάση επομένως και η λαβή βρίσκονται σε λειτουργική σχέση καθώς είναι σε τέτοια θέση οργανικά τοποθετημένα, ώστε η συνεργασία τους να επιτελεί ένα σκοπό, όποτε τους ζητηθεί δηλαδή να κόβουν. Η οργάνωση που μπορεί όμως να έχει ένα τσεκούρι είναι τεχνητή και όχι φυσική. Δηλαδή το τσεκούρι δεν οφείλει την ύπαρξή του στη φύση αλλά στην επινόηση κάποιου εφευρέτη που εμπνεύστηκε να τοποθετήσει οργανικά τα μέρη του τσεκουριού, ώστε να επιτελεί τη λειτουργία που δύναται να επιτελεί. Οποιαδήποτε αιτία καταλύσει και αποδιοργανώσει αυτή την οργάνωση μπορεί να αποκατασταθεί δεν θα είναι μόνιμη όπως συμβαίνει με τη φθορά των έμψυχων σωμάτων. Το φυσικό σώμα είναι οργανωμένο εκ φύσεως και επιτελεί το έργο και τη λειτουργία που η φυσική του οργάνωση του επιτρέπει. Με την πάροδο του χρόνου και τη φθορά όμως καταργείται αυτή η οργάνωση γιατί δεν είναι αιώνια και αθάνατη αλλά θνητή. Χωρίζεται το σώμα από την ψυχή και αυτόματα ο χωρισμός αυτός είναι μόνιμος και αμετάβλητος. Τα σώματα τα οποία δεν είναι φυσικά αλλά αποτέλεσμα της ανθρώπινης επινοητικότητας, όταν επέλθει η λύση της οργανικής τους λειτουργικής συνέργειας, δύναται να διορθωθεί. Η επιδιόρθωση είναι δυνατή γιατί η ίδια τεχνική ή η τέχνη, η οποία τα έθεσε σε οργάνωση με σκοπό να επιτελούν κάποιο συγκεκριμένο έργο μπορεί να τα ξαναοργανώσει εκ νέου, όταν κάποια βλάβη τα θέσει εκτός λειτουργίας.

Η ψυχή ενσωματωμένη στη δική της σάρκα και στα δικά της οστά δίνει την δυνατότητα στο σώμα της να ακολουθήσει τα στάδια ανάπτυξης για να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά της, ώστε να φτάσει την τελική της μορφή η υλομορφική οντότητα. Το σπέρμα και ο καρπός αποτελούνται από ύλη και μορφή, συμμετέχουν δηλαδή στη ζωή με σώμα και ψυχή. Το σώμα τους είναι στο αρχικό στάδιο ανάπτυξης και έχει μέσα του την δυνατότητα¹⁰⁰ της ανάπτυξης και της εξέλιξης να γίνει τέτοιο σώμα όπως επιτρέπει η πρώτη «εντελέχεια» της ψυχής που ενυπάρχει μέσα τους. Το πέρασμα του χρόνου και η θρέψη που τους επιτρέπει η θρεπτική ψυχή τους θα οδηγήσουν το σπέρμα και τον καρπό στο τελικό

¹⁰⁰ *Περί Ψυχής* 412b26-27

στάδιο της ανάπτυξής τους δηλαδή στην τελειοποίησή τους, την αρτιότητά τους την δεύτερη εντελέχεια.

Είναι δεδομένο ότι ο σπόρος για τα φυτά και το σπέρμα για τα ζώα και τους ανθρώπους έχουν μέσα τους τη δυνατότητα ζωής διότι έχουν μέσα τους την πρώτη εντελέχεια δηλαδή την ψυχή τους η οποία αποτελεί την οργανωτική αρχή τους Η έλλειψη της κίνησης στα φυσικά σώματα σημαίνει έλλειψη ψυχής και συνεπώς στέρηση ζωής. Προσδιορίζοντας τα έμψυχα παράλληλα προσδιορίζουμε τα άψυχα διότι η οντότητα η οποία δεν έχει τη δυνατότητα ζωής δεν έχει και ψυχή άρα είναι άψυχη.

Κεφάλαιο 2 ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ή ΨΥΧΙΚΕΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΜΨΥΧΟΥ

«Των δυνάμεων της ψυχής αι λεχθείσαι τοις μὲν υπάρχουσι πάσαι, καθάπερ είπομεν, τοις δε τινές αυτών ενίοις δε μία μόνη. Δυνάμεις δε' είπομεν θρεπτικόν, ορεκτικόν, αισθητικό, κινητικόν κατά τόπον, διανοητικόν.»¹⁰¹

Η σχέση ψυχής σώματος παρουσιάζει αναλογίες με τη σχέση αρχιτεκτονικής τέχνης και οικοδομικών υλικών, όπου η αρχιτεκτονική τέχνη οργανώνει και δομεί τα υλικά με σκοπό το χτίσιμο μίας οικίας αποσκοπώντας στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για να επιτευχθεί ο σκοπός για τον οποίο επινοήθηκε η κατοικία, η κατοίκηση του ανθρώπου.¹⁰² Έτσι ακριβώς η ψυχή, όπως η αρχιτεκτονική τέχνη, οργανώνει το σώμα με σκοπό τη δημιουργία ενός έμψυχου, το οποίο αποσκοπεί να επιτελέσει συγκεκριμένες ζωτικές λειτουργίες.

Επίσης, όταν χτίζεται ένα σπίτι συμμετέχουν ενεργά τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων, όπως οι γνώστες της τέχνης της οικοδόμησης μέσω των οποίων χτίζεται το σπίτι. Αλλά μόνο η γνώση της οικοδομικής τέχνης δεν αρκεί για να οικοδομηθεί το σπίτι γιατί απαραίτητη προϋπόθεση της οικοδόμησης είναι η ύπαρξη των κατάλληλων υλικών. Επίσης απαιτείται να υπάρχουν τα απαραίτητα εργαλεία μέσω των οποίων τα κατάλληλα υλικά θα τοποθετηθούν με τον σωστό τρόπο και σύμφωνα με την τέχνη της οικοδόμησης με σκοπό την δημιουργία της οικίας.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με τα έμψυχα, η κάθε ικανότητα ψυχής έχει τα δικά της σωματικά όργανα κατάλληλα να εκτελούν ορισμένες ζωτικές λειτουργίες και όλες μαζί αρμονικά συγκροτούν μία ενότητα εμψύχου. Θεωρώ ότι η ένωση της ψυχοσωματικής οντότητας του έμψυχου επιτυγχάνεται λόγω κάποιας αιτίας που προκαλεί την κίνηση και την αλλαγή αρχικά προς την δημιουργία και την ανάπτυξή της υλομορφικής σχέσης του έμψυχου ή και στη συνέχεια πάλι κάποια αιτία οδηγεί προς την αποσύνθεση της υλομορφικής ενότητας. Στην περίπτωση του σπιτιού η ενεργοποίηση προς τη δημιουργία υποκινείται από τη γνώση του αρχιτέκτονα και τη γνώση του οικοδόμου βάσει των οποίων οικοδομείται μία οικία. Στην περίπτωση του έμψυχου αλόγου η ενεργοποίηση και η κινητήρια δύναμη

¹⁰¹ *Περί Ψυχής* 414a29-32

¹⁰² Frede M., *On Aristotle's Conception of the Soul*, 95-96, 101, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992

ανάπτυξης του ενυπάρχει έμφυτη μέσα στις ψυχικές ικανότητες του για θρέψη, αίσθηση και κίνηση. Οι ψυχικές ικανότητες συσχετίζονται και συνδέονται η μία με την άλλη όπως ακριβώς συμβαίνει κατά την συνεργασία των διαφορετικών ειδών γνώσεων, για παράδειγμα η γνώση του οικοδόμου και η γνώση του αρχιτέκτονα, οι οποίες συνεργάζονται για την οικοδόμηση ενός σπιτιού. Επίσης τα υλικά της οικοδόμησης των διαφορετικών τεχνών που συνδράμουν στην οικοδόμηση εμπλέκονται με τέτοιο τρόπο με αποτέλεσμα να μην γίνεται εύκολα διακριτός ο διαχωρισμός τους μετά την οικοδόμηση της οικίας. Ανάλογη συνεργασία υπάρχει ανάμεσα στα σωματικά όργανα ενός έμψυχου αν και δεν εκτελούν την ίδια ψυχική λειτουργία, ανήκουν στο ίδιο έμψυχο και υπάρχουν για να επιτελέσουν από κοινού την δυνατότητα ζωής του έμψυχου. Τα σωματικά όργανα των έμψυχων αντιστοιχούν σε ορισμένες ψυχικές ικανότητες. Οι ψυχικές ικανότητες επίσης, θρέψης, αίσθησης, κίνησης αλλά και νόησης βρίσκονται σε διαδοχική σειρά ανάλογη με εκείνη που παρατηρούμε ότι υπάρχει ανάμεσα στα γεωμετρικά σχήματα. Όλα αυτά αποδεικνύουν σε ένα βαθμό την ενότητα του έμψυχου. Αντίθετα η κινητική δύναμη που τελειοποιεί τα αντικείμενα που στερούνται ζωή, τα άψυχα, υποκινείται από την τεχνογνωσία εκείνου που τα εμπνεύστηκε. Η κινητική αρχή δημιουργίας των άψυχων αντικειμένων, η γνώση του τεχνίτη, υπάρχει έξω από τα άψυχα αντικείμενα ενώ η κινητική αρχή της τελειοποίησης των έμψυχων υπάρχει μέσα στα έμψυχα. διότι είναι η ίδια η ψυχή τους την οποία στερούνται τα άψυχα αντικείμενα.¹⁰³

Η ζωή είναι εκείνο που διακρίνει τα έμψυχα από τα άψυχα. Υπάρχουν πολλά φαινόμενα ζωής¹⁰⁴ τα οποία αντικατοπτρίζουν τις δυνατότητες του σώματος που υπάρχουν δυνάμει των ικανοτήτων της ψυχής του. Εάν υπάρχει έστω και ένα από αυτά τα φαινόμενα ζωής τότε το έμψυχο έχει ζωή. Όταν το έμψυχο ζει, σημαίνει ότι νοεί, αισθάνεται, κινείται κατά τόπον, αυξάνεται ή μεταβάλλεται προς την ωριμότητα ή την φθορά. Η κίνηση ή αλλαγή η οποία παρατηρείται μέσω της αύξησης πραγματοποιείται με τη θρέψη του όντος, ενώ η κίνηση ή τάση προς τη φθορά περατώνεται με την είσοδο στα γηρατειά και το θάνατο. Ο Αριστοτέλης χωρίζει νοητά την ψυχή σε τμήματα, όπου το κάθε τμήμα έχει διαφορετική ικανότητα.¹⁰⁵ Το θρεπτικό μέρος εξασφαλίζει τη θρέψη. Το αισθητικό μέρος της ψυχής ενεργοποιεί την ικανότητα της αίσθησης και αποθηκεύει με τη μορφή εμπειρίας στη μνήμη το αισθητηριακό αποτέλεσμα. Η νοητική ψυχή δηλαδή ο νους αναζητά τις σχέσεις και τις αιτίες που διέπουν τα εμπειρικά φαινόμενα και σχηματίζει μία νοητή

¹⁰³ Frede M., *On Aristotle's Conception of the Soul*, 100, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992

¹⁰⁴ *Περί ψυχής* 413a22-26

¹⁰⁵ *Περί ψυχής* 413b11-13

παράσταση, η οποία αντικατοπτρίζει αφαιρετικά και με τη μορφή διαγράμματος τα εμπειρικά δεδομένα. Η έλλογη ψυχή αναζητά τις αιτίες για να προσεγγίσει τη γνώση. Η διαδικασία της μάθησης γίνεται δυνάμει του παθητικού νου, ο οποίος αποτελεί τμήμα της ανθρώπινης ψυχής. Ο άνθρωπος δυνάμει της έλλογης φύσης του και του παθητικού νου μαθαίνει από αυτόν που έχει γνώση των όσων διδάσκει. Η διδασκαλία είναι μία διαιώνιση της γνώσης και αναπαραγωγή του γνώστη. Εάν αφυπνιστεί η ικανότητα της έλλογης ψυχής μπορούμε να γνωρίσουμε και να δημιουργήσουμε. Η δυνατότητα της θρέψης επιτυγχάνεται δυνάμει της ικανότητας της θεραπευτικής ψυχής που επιδρά στο σώμα που τρέφεται. Τα έμψυχα όντα αισθάνονται δυνάμει της ικανότητας της αισθητικής ψυχής τους η οποία επιδρά στο σώμα και το ενισχύει με την δυνατότητα της αίσθησης. Ο προφορικός λόγος πραγματοποιεί την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων και έχει ιδιαίτερη αξία διότι είναι δείγμα κάποιας ανώτερης ποιοτικά ζωής.¹⁰⁶ Η ανθρώπινη επικοινωνία προϋποθέτει τη δυνατότητα της αίσθησης, της σκέψης και του έναρθρου λόγου μεταξύ των συνομιλητών. Η κριτική ικανότητα του ανθρώπου και η δημιουργική του πνοή είναι ικανότητες που απορρέουν από την έλλογη φύση του. Η διαλεκτική επικοινωνία έχει αφετηρία τις αισθήσεις και καταλήγει στη νοητική ικανότητα του ανθρώπου μέσω της οποίας επεξεργάζεται τα όσα ακούει, βλέπει και αισθάνεται.

Ο Αριστοτέλης συσχετίζει απόλυτα τη γνώση με τη διερεύνηση της ουσίας της ψυχής και λόγω αυτής της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στη γνώση και την ψυχή βασίζει την προτεραιότητα την οποία δίνει στο εγχείρημα να μελετηθεί και να διερευνηθεί η ψυχή. Ένας από τους βασικούς στόχους του Αριστοτέλη στην πραγμάτευση της έννοιας της ψυχής είναι η αναζήτηση του τρόπου ή της μεθόδου¹⁰⁷ μέσω των οποίων κατακτιέται η γνώση. Η απόκτηση μεθόδου αναζήτησης της γνώσης είναι απαραίτητη αφενός γιατί θα πρέπει να διενεργούνται έλεγχοι με στόχο να διασφαλίζεται η ορθότητα κάποιας πεποίθησης για την ανακάλυψη της αλήθειας και αφετέρου η μέθοδος είναι χρήσιμη για να φέρει αποτέλεσμα η διδασκαλία. Η χρήση μεθόδου στην διερεύνηση της αλήθειας είναι χρήσιμη σε κάθε είδους διδασκαλία. Η ικανότητα της διδασκαλίας αποδεικνύει την κατοχή της γνώσης από το δάσκαλο ή την ύπαρξη της γνώσης μέσα στη ψυχή του δασκάλου.¹⁰⁸ Ο βασικός στόχος του Αριστοτέλη είναι η αναζήτηση εκείνης της γνώσης που διέπεται από αλήθεια.¹⁰⁹ Όλοι οι άνθρωποι έχουν μέσα τους έμφυτη την ανάγκη αναζήτησης της γνώσης. Μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την κατάκτηση της γνώσης είναι η

¹⁰⁶ *Περί ψυχής* 435b20-26

¹⁰⁷ *Περί Ψυχής* 402a14,16-22

¹⁰⁸ *Μετά τα Φυσικά* A981b5-10

¹⁰⁹ *Μετά τα Φυσικά* B 997a15-17

αισθητική ικανότητα η οποία βιώνεται δυνάμει της ικανότητας της αισθητικής ψυχής διότι από τις αισθήσεις προκύπτει η εμπειρία.¹¹⁰ Η γνώση προκύπτει από τα δεδομένα της εμπειρίας με την ανάδειξη της σχέσης αιτίου και αποτελέσματος. Η βασική προϋπόθεση της ζωής είναι η δυνατότητα της θρέψης.¹¹¹ **Οι ανώτερες μορφές πραγμάτωσης της ζωής ενέχονται πάνω στις κατώτερες μορφές πραγμάτωσης της ζωής όπως ακριβώς βρίσκονται σε συνοχή τα γεωμετρικά σχήματα, όπου για παράδειγμα η δυνατότητα ύπαρξης του τριγώνου υπάρχει μέσα στο τετράγωνο.** Η επόμενη ψυχική ικανότητα στηρίζεται στην προηγούμενη αλλά και οι σωματικές αντίστοιχες δυνατότητες ενέχονται η μία στην άλλη για παράδειγμα κάποια σωματικά όργανα της αίσθησης εμπεριέχουν και την δυνατότητα της θρέψης.

«Παραπλησίως δ' έχει τω περί των σχημάτων και τα κατά ψυχήν αεί γάρ εν τω εφεξής υπάρχει δυνάμει το πρότερον επί τε των σχημάτων και επί των εμψύχων, οιον εν τετραγώνω μεν τρίγωνον, εν αισθητικώ δε το θεραπευτικό».¹¹²

Όλα τα όντα ανεξαιρέτως έχουν τη δυνατότητα να τρέφονται και να αυξάνονται δυνάμει της θεραπευτικής ψυχής που τα συντηρεί στη ζωή. Εάν για κάποιο λόγο κάποιο φυσικά οργανωμένο σώμα στερηθεί τη θεραπευτική του ψυχή ταυτόχρονα στερείται και τις υπόλοιπες μορφές ζωής του. Η θεραπευτική ικανότητα της ψυχής μπορεί να υπάρχει χωρίς τις άλλες ψυχικές ικανότητες σε ένα έμψυχο ον αλλά οι άλλες ικανότητες της ψυχής δεν μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από την ικανότητα της θεραπευτικής ψυχής μέσω των σωματικών οργάνων που υπάρχουν για να επιτελέσουν τον σκοπό της θρέψης του έμψυχου.¹¹³ Τα φυτά διαθέτουν μόνο τη θεραπευτική ψυχική ικανότητα και τη δυνατότητα θρέψης, ενώ στερούνται τις άλλες ψυχικές ικανότητες αλλά και τα σωματικά όργανα που αντιστοιχούν σε αυτές.¹¹⁴ Η θεραπευτική ικανότητα της ψυχής των φυτών δυνάμει της οποίας υπάρχουν οι ρίζες των φυτών και μέσω των οποίων τρέφονται τα φυτά εξασφαλίζεται η διατήρηση της δικής τους φυτικής ζωής αλλά δεν διαθέτουν τις ψυχικές ικανότητες ούτε τα σωματικά όργανα δυνάμει των οποίων βιώνεται η ανώτερη ποιοτικά ζωή. Η αίσθηση, η κίνηση και η νόηση βιώνεται δυνάμει των αντίστοιχων ψυχικών ικανοτήτων και δυνάμει των κατάλληλων σωματικών οργάνων της αίσθησης, της κίνησης και της νόησης. Επειδή

¹¹⁰ *Μετά τα φυσικά* 981a

¹¹¹ *Περί Ψυχής* 413a29-30

¹¹² *Περί Ψυχής* 414b28-32

¹¹³ *Περί Ψυχής* 413a31-32

¹¹⁴ *Περί Ψυχής* 413a32-413b1

τα φυτά έχουν μόνο μία ψυχική ικανότητα, την ικανότητα της θρέψης, πολλαπλασιάζονται με σχετική ευκολία στο χώρο πρακτική την οποία στερούντα τα υπόλοιπα είδη των έμψυχων. Η ψυχική θεραπευτική ικανότητα όμως είναι η βασική προϋπόθεση της ζωής και ενώ εκείνη μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από τις άλλες ψυχικές ικανότητες των έμψυχων, η αισθητική ή νοητική ψυχική ικανότητα δεν μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από την θεραπευτική ικανότητα. Η βάση της ζωής είναι η θρέψη και όταν εξασφαλιστεί αυτή εξασφαλίζεται και η λειτουργία των υπόλοιπων ψυχικών δυνάμεων, όπως είναι η αίσθηση και η νόηση. Όλα τα έμψυχα διαθέτουν την θεραπευτική ικανότητα ενώ τα φυτά έχουν μόνο την θεραπευτική ικανότητα της ψυχής.

Τα ζώα διαφέρουν από τα φυτά διότι διαθέτουν την αισθητική ψυχική ικανότητα δυνάμει της οποίας υπάρχουν τα κατάλληλα αισθητικά σωματικά όργανα για να γίνει βιωματική εμπειρία η λειτουργία της αίσθησης¹¹⁵. Η αίσθηση των ανθρώπων και των ζώων αναλύεται στην αφή, την ακοή, την όραση, την όσφρηση και την γεύση. Βασική προϋπόθεση της ικανότητας της αίσθησης των έμψυχων είναι η ικανότητα της αφής. Όπως η θεραπευτική ικανότητα διακρίνεται από τις άλλες ικανότητες της ψυχής έτσι ακριβώς και η δυνατότητα της αφής διακρίνεται από τις άλλες ικανότητες της αίσθησης των ζώων.¹¹⁶ Αφή διαθέτουν όλα τα ζώα γιατί η αφή είναι η βασική προϋπόθεση της αίσθησης. Μπορεί κάποιο ζώο να μην έχει ακοή ή όραση αλλά αφή θα πρέπει απαραίτητα να έχει.¹¹⁷

Οι ικανότητες της ψυχής, όπως πραγματώνονται σε ένα ζωντανό οργανισμό είναι η ικανότητα της θρέψης, η ικανότητα της αίσθησης, και η ικανότητα της κίνησης.¹¹⁸ Επειδή οι δυνατότητες των σωματικών οργάνων ενέχονται διαδοχικά η μία μέσα στην άλλη χωρίς να υπάρχει διακριτός διαχωρισμός καθώς πραγματώνουν τις σωματικές τους λειτουργίες αναδύεται ο προβληματισμός μήπως και οι ψυχικές ικανότητες, οι οποίες βρίσκονται σε αμοιβαία αντιστοιχία με τις σωματικές δυνατότητες αφής, ακοής, αίσθησης, κίνησης, θρέψης, και νόησης ανήκουν σε ένα μόριο ψυχής ή κάθε μία ψυχική ικανότητα αντιστοιχεί σε διαφορετικό μόριο ψυχής. Διότι η κάθε ψυχική ικανότητα ενέχεται διαδοχικά η μία μέσα στην άλλη κατά τρόπο αλληλένδετο όπως ακριβώς συμβαίνει με τις σωματικές δυνατότητες των σωματικών οργάνων των έμψυχων. Επίσης ο Αριστοτέλης σημειώνει την απορία ότι στην περίπτωση που η κάθε δυνατότητα έμψυχου αντιστοιχεί σε ένα διαφορετικό μόριο της

¹¹⁵ *Περί Ψυχής* 413b2

¹¹⁶ *Περί Ψυχής* 413b5-8

¹¹⁷ *Περί Ψυχής* 413b8-9

¹¹⁸ *Περί Ψυχής* 413b11-13

ίδιας της ψυχής η διάκριση των μορίων της ψυχής είναι μόνο θεωρητική ή η διάκριση αυτή είναι πρακτικά εφικτή, πραγματώνεται δηλαδή και στο χώρο.¹¹⁹

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι τα όντα ανάλογα με το είδος της ψυχής τους κατατάσσονται σε κατηγορίες. Η πρώτη βασική κατηγορία των όντων η οποία διαθέτει ζωή είναι η κατηγορία των φυτών. Η θρεπτική ψυχή είναι η πρώτη και βασική προϋπόθεση ζωής. Κατά την αναπαραγωγή κάποιων φυτών παρατηρούμε ότι, εάν διαιρεθούν και χωριστούν, διατηρείται στο κάθε νέο φυτό η θρεπτική του ικανότητα και η δυνατότητα της θρέψης του από τις ρίζες του. Η ευκολία με την οποία αναπαράγονται τα φυτά μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι η θρεπτική ψυχή ενός φυτού είναι μία σε εντελέχεια και πολλές σε δυναμικότητα. Αυτό σημαίνει ότι από την ύπαρξη ενός φυτού μπορούν να αναπαραχθούν πάρα πολλά φυτά όμοια με αυτό. Η θρεπτική ψυχή των φυτών μπορεί να αναπαράγει συγχρόνως και άλλες θρεπτικές ψυχές όμοιες με αυτό. Το φυτό είναι αυτό που είναι δυνάμει της ψυχής του, τρέφεται από τις ρίζες του, ανθίζει, δίνει καρπό, και μαραίνεται, όταν στερηθεί την θρέψη του ή όταν ολοκληρώσει τον κύκλο της ζωής του. Όλες αυτές οι ζωτικές λειτουργίες όπως βιώνονται από το φυτό αποτελούν την δεύτερη εντελέχειά του. Από ένα φυτό μπορούν να παραχθούν και άλλα φυτά όμοια με αυτό με την πρακτική της διαίρεσης και της μεταφύτευσης. Επομένως στην ίδια θρεπτική ψυχή ή στην ίδια μορφή του φυτού υπάρχουν πολλές δυνατότητες για πραγμάτωση της ίδιας μορφής του φυτού, ενώ στο κάθε φυτό η πραγμάτωση ή η «εντελέχεια» της θρεπτικής ψυχής είναι μία.¹²⁰

Κάτι ανάλογο διαπιστώνεται σε μικρά όντα που έχουν ζωή δηλαδή τα έντομα. Εάν τεμαχίσουμε ένα έντομο παρατηρούμε ότι το κάθε κομμάτι του εντόμου διατηρεί και κίνηση στο χώρο και αίσθηση.¹²¹ Επομένως η θρεπτική και η αισθητική ικανότητα στα ζώα είναι μία σε «εντελέχεια» αλλά πολλές σε δυνατότητα. Το αξιοθαύμαστο στα έντομα είναι ότι οι νέες μορφές ζωής που προκύπτουν διατηρούν και την κίνηση και την αίσθηση του εντόμου από το οποίο προέρχονται. Με την αίσθηση σχετίζονται η ηδονή και η λύπη ενώ πραγματοποιείται η επιθυμία της απόλαυσης της ηδονής κάθε φορά που κάποιος επιζητά και απολαμβάνει την ηδονή ενώ αποφεύγει την λύπη.¹²² Η δυνατότητα της αίσθησης παρέχει τη δυνατότητα της παράστασης. Το αντικείμενο της αίσθησης αποθηκεύεται ως αισθητή μορφή στη μνήμη του έμψυχου με αποτέλεσμα να αποκτά αισθητηριακή εμπειρία η οποία θα καθορίζει στο μέλλον την συμπεριφορά του καθώς θα προσανατολίζει την επιθυμία προς την αποφυγή ή την επιδίωξη ανάλογης αισθητικής εμπειρίας.

¹¹⁹ *Περί Ψυχής* 413b13-16

¹²⁰ *Περί Ψυχής* 413b16-19

¹²¹ *Περί Ψυχής* 413b21-24

¹²² *Περί Ψυχής* 413b22-24

«το δη λέγειν οργίζεσθαι την ψυχὴν ὅμοιον καν εἰ τις λέγοι την ψυχὴν υφαίνειν ἢ οικοδομεῖν βέλτιον γάρ ἴσως μη λέγειν την ψυχὴν ελεεῖν ἢ μανθάνειν ἢ διανοεῖσθαι , ἀλλά τον ἄνθρωπο τη ψυχῇ.»¹²³

«Ἐπεὶ δ' ορέξεις γίνονται ἐναντία ἀλλήλαις, τούτο δε συμβαίνει ὅταν ο λόγος και αι ἐπιθυμῖαι ἐναντία ὡσι, γίνεται δ' ἐν τοῖς χρόνου αἰσθησιν ἔχουσιν (ο μὲν γάρ νους δια το μέλλον ἀνθέλκειν κελεύει, η δ' ἐπιθυμία δια το ἤδη φαίνεται γάρ το ἤδη ἡδύ και ἀπλῶς ἡδύ και ἀγαθόν ἀπλῶς, διὰ το μη ὀρᾶν το μέλλον). . . . »¹²⁴

¹²³ *Περὶ Ψυχῆς* 408b11-15

¹²⁴ *Περὶ Ψυχῆς* 433b5-10

Κεφάλαιο 3 Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ

Στο «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής»¹²⁵ έχουμε σε ελληνική μετάφραση το λατινικό κείμενο του 13^{ου} αιώνα «Liber de pomo sive morte Aristotelis». Ο Αριστοτέλης είναι βαριά άρρωστος. Κρατά στο χέρι του ένα μήλο και μυρίζει το μήλο ώστε να παρατείνει για λίγο τη ζωή του και να προλάβει να δώσει τις τελευταίες συμβουλές στους παρευρισκόμενους πριν φύγει από τη ζωή για να μπορέσουν να αναζητήσουν το πραγματικό και αληθινό νόημα της φιλοσοφίας. Ο τελευταίος αυτός λόγος του Αριστοτέλη είναι προτρεπτικός προς το φιλοσοφείν. Πέρα από τις αμφιβολίες που αιωρούνται για την γνησιότητα του έργου εγώ θα επικεντρωθώ σε κάποια σημεία τα οποία τα εντοπίζω παράλληλα στο Περί Ψυχής του Αριστοτέλη.

Στο λατινικό κείμενο συναντάμε την ίδια διάκριση των μερών της ψυχής που υπάρχει και στο περί ψυχής, όπου η μία δύναμη ή ψυχική ικανότητα αντιστοιχεί και σε μία ποιότητα ζωής και η κατώτερη βαθμίδα ζωής συνδέεται με την ανώτερη. Η θρεπτική ψυχή ή η θρεπτική ικανότητα της ψυχής για παράδειγμα ενισχύει και υποστηρίζει την λειτουργία της θρέψης που μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την παρουσία της τροφής και τα κατάλληλα σωματικά όργανα μέσω των οποίων θα γίνει η λήψη της τροφής και η πέψη της. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα η όσφρηση¹²⁶ του μήλου διατηρεί την ενότητα ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή του Αριστοτέλη δηλαδή την επιβίωσή του. Παράλληλα με την διατήρηση της ενότητας ανάμεσα στην ψυχή και το σώμα του Αριστοτέλη διατηρείται η παρουσία του ενεργητικού του νου διότι στοχάζεται και επικοινωνεί με τους μαθητές του. Επομένως ο Αριστοτέλης δυνάμει της όσφρησης του μήλου διατηρεί εν ενεργεία την αισθητική του ψυχή και αυτή με τη σειρά της ενεργοποιεί τα υπόλοιπα μέρη της ψυχής διότι βρίσκονται σε συνάφεια και σε εγγύτητα μεταξύ τους. Παράλληλα η ενεργοποίηση των ψυχικών ικανοτήτων κινητοποιεί τα σωματικά όργανα με τα οποία βρίσκονται οι ψυχικές ικανότητες σε αντιστοιχία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο Αριστοτέλης να διατηρείται στη ζωή. Η ανώτερη ψυχή είναι η νοητική ψυχή η οποία εξουσιάζει όλες τις υπόλοιπες. Η νοητική ψυχή διακρίνει το καλό από το κακό. Η νοητική ψυχή είναι το μοναδικό τμήμα της ψυχής που έχει την ικανότητα να γνωρίσει μέσω της έρευνας και της διαλεκτικής μεθόδου τον δημιουργό της.¹²⁷

¹²⁵ Κοτζιά Β., «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής», σελ. 39, Θεσσαλονίκη 2007

¹²⁶ Κοτζιά Β «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής», 39 (4)-5,8 σελ. 643

¹²⁷ Βούλα Κοτζιά «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής» σελ.41,(6)

Θάνατος σημαίνει αναχώρηση της ψυχής από το σώμα.¹²⁸ Αυτή η πεποίθηση περί θανάτου έχει ομοιότητες με το πέμπτο κεφάλαιο του τρίτου βιβλίου του περί ψυχής του Αριστοτέλη, όπου γίνεται μνεία για την αθανασία της ψυχής. Ομοιότητες επίσης εντοπίζουμε στο *Φαίδρο* του Πλάτωνα όπου μιλάει περί Αθανασίας της Ψυχής.

«Αρχή δε αποδείξεως ήδε ψυχή πάσα αθάνατος. Το γάρ αεικίνητον αθάνατον το δ' άλλο κινούν και υπ' άλλου κινούμενον, παύλαν έχον κινήσεως, παύλαν έχει ζωής.»¹²⁹

Ο Αριστοτέλης προτρέπει στην μύηση¹³⁰ της φιλοσοφίας, η οποία υπόσχεται τη σωστή μέθοδο αναζήτησης της γνώσης και της αλήθειας. Αρχικά ως προπαιδεία προτείνει την ανάγνωση των πρώτων οκτώ βιβλίων του. Η μελέτη του περί ψυχής και ο προβληματισμός των ερωτημάτων που τίθενται οδηγούν στην αναζήτηση του δημιουργού του φυσικού κόσμου και των όντων. Ο Αριστοτέλης εκφράζει την πεποίθηση ότι αυτό το στάδιο είναι το υψηλότερο στάδιο αναβαθμού αναζήτησης της γνώσης. Όταν κάποιος φτάσει σε αυτό τον αναβαθμό αναζήτησης της γνώσης δεν φοβάται τον θάνατο, αναζητεί τη γνώση μέσα από την παιδείωση της ψυχής του επιδιώκει το αγαθό και αποφεύγει το κακό¹³¹.

Το ανώτερο στερέωμα και τα άστρα ανήκουν σε μία άλλη φύση διαφορετική από την φύση του υποσελήνιου τόπου μία φύση, όπου δεν έχουμε την δυνατότητα αλλά ούτε την ικανότητα να γνωρίσουμε.¹³² Το περί ψυχής διακρίνει μέρη της ψυχής, όπου τα περισσότερα είναι θνητά γιατί αντιστοιχούν σε κάποιο σώμα αλλά διακρίνει και ένα μέρος της ψυχής το οποίο δεν αντιστοιχεί σε κανένα όργανο του σώματος και είναι αθάνατο.

Η αισθητική ψυχή είναι η ικανότητα αίσθησης των ζώων και των ανθρώπων. Η επιστήμη της νευρολογίας και της νευροφυσιολογίας ερευνά τη λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου με την οποία σχετίζονται η μετάδοση των ερεθισμάτων από το περιβάλλον προς το κεντρικό νευρικό σύστημα, όπου αποθηκεύονται με την μορφή εμπειρίας. Οι αισθήσεις διακρίνονται στην αφή, την όραση, την ακοή, την όσφρηση και την γεύση. Η κάθε αισθητική λειτουργία αντιστοιχεί σε μία

¹²⁸ Βούλα Κοτζιά «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής 10, σελ 45,

¹²⁹ *Φαίδρος* 245c

¹³⁰ Βούλα Κοτζιά «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής σελ 53, (18)

¹³¹ Βούλα Κοτζιά «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής σελ 53,19

¹³² Βούλα Κοτζιά «Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους τελευτής σελ 57, 24

ψυχική ικανότητα και σε ένα σωματικό όργανο. Η αισθητική ψυχή εφάπτεται με την θεραπευτική ψυχή στην αίσθηση της αφής. Η βασική αίσθηση της αισθητικής ψυχής και βασική προϋπόθεση των υπολοίπων αισθήσεων είναι η αφή. Η γεύση συγχρόνως αποτελεί κριτήριο της θεραπευτικής ψυχής διότι συνδέεται με την τροφή. Η γεύση επίσης είναι ένα είδος αφής.¹³³ Ενώ αντίθετα μπορεί κάποιος να μην έχει όραση και ακοή αλλά να έχει αφή. Επίσης οι πέντε αισθήσεις υπάρχουν για να εξασφαλιστεί η επιβίωση διότι επαγρυπνούν και ενημερώνουν για τυχόν κινδύνους, ενώ παράλληλα συμβάλουν στην αναζήτηση¹³⁴ της τροφής. Συνεπώς η θεραπευτική ψυχή στηρίζεται στην αισθητική ψυχή για την αναζήτηση της τροφής. Ο λόγος για τον οποίο υπάρχουν οι αισθήσεις είναι αφενός η εξασφάλιση της επιβίωσης και αφετέρου συμβάλουν στην επίτευξη μιας ανώτερης ποιοτικά ζωής.

Η υλομορφική ενότητα του σώματος και της ψυχής ενός έμψυχου αποδεικνύεται στη λειτουργία της αίσθησης διότι απαραίτητη προϋπόθεση της αίσθησης είναι η ύπαρξη της ψυχικής ικανότητας για αίσθηση αλλά και η ύπαρξη των οργάνων εκείνων του σώματος μέσω των οποίων πραγματώνεται η λειτουργία της αίσθησης. Τέλος για να ενεργοποιηθεί η ψυχική ικανότητα και η σωματική δυνατότητα για αίσθηση θα πρέπει να υπάρχει το αντικείμενο της αίσθησης.¹³⁵ Με άλλα λόγια η λειτουργία της αίσθησης πραγματοποιείται δια του σώματος και της ψυχής. Η λειτουργία της αίσθησης δυνάμει της αισθητικής ψυχής πραγματώνεται στο έμψυχο σώμα που διαθέτει τα κατάλληλα σωματικά όργανα για την αίσθηση. Η όραση για παράδειγμα πραγματώνεται μόνο μέσω των οφθαλμών. Η ικανότητα της αίσθησης δίνει τη δυνατότητα πραγμάτωσης της επόμενης βαθμίδας ζωής ένα σκαλοπάτι πιο πάνω από το επίπεδο της θρέψης. Η λειτουργία της όρασης είναι μία λειτουργία μέσω της οποίας αντικατοπτρίζεται το είδωλό του οπτικού αντικειμένου.¹³⁶ Ο εγκέφαλος και η καρδιά είναι τα βασικά ζωτικά όργανα¹³⁷ και μέσω της λειτουργίας του εγκεφάλου και της καρδιάς πραγματώνεται η ψυχοσωματική ή υλομορφική σχέση και ενότητα από την οποία πηγάζει η ζωή ενός έμψυχου όντος. Απαραίτητη προϋπόθεση ενεργοποίησης της ικανότητας της αίσθησης είναι η ύπαρξη του αισθητού αντικειμένου. Η λειτουργία της αίσθησης υπάρχει δυνάμει δηλαδή υπολανθάνει, όταν ο οργανισμός έχει τη δυνατότητα να αισθανθεί μέσω της αισθητικής του ψυχής και των αισθητηρίων οργάνων με την παρουσία του αισθητού

¹³³ Μικρά φυσικά 441a

¹³⁴ Μικρά φυσικά 463b

¹³⁵ Μικρά φυσικά 436a

¹³⁶ Μικρά Φυσικά 438a

¹³⁷ Μικρά Φυσικά 438b-439 a

αντικείμενου. Όταν το αισθητό αντικείμενο εμφανιστεί τότε κινητοποιείται ολόκληρος ο εν δυνάμει μηχανισμός και μετατρέπεται¹³⁸ από υπό λανθάνουσα σε ενεργή κατάσταση. Με την παρουσία του αισθητικού αντικείμενου και ενώ συντρέχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις της αίσθησης, δηλαδή καλή ψυχική ικανότητα της αίσθησης και υγιές σωματικό όργανο της αίσθησης, επιτυγχάνεται το πέρασμα από την πρώτη εντελέχεια στη δεύτερη εντελέχεια. Το αντικείμενο της αίσθησης είναι η αφορμή για να πραγματοποιηθεί η λειτουργία της αίσθησης ή διαφορετικά το αισθητό αντικείμενο είναι ο παράγοντας, ο οποίος ενεργοποιεί και πραγματώνει την εν δυνάμει πραγμάτωση της αίσθησης. Η ικανότητα της αίσθησης μπορεί να πραγματοποιηθεί στην περίπτωση που ο οργανισμός διαθέτει όλους εκείνους τους νευρώνες μέσω των οποίων μπορεί να αντιληφθεί το αισθητό αντικείμενο. Η λειτουργία της αίσθησης αλλοιώνεται σε περίπτωση που υποστούν αλλοίωση τα σωματικά όργανα της αίσθησης. Η λειτουργία της όρασης για παράδειγμα δεν πραγματοποιείται στο επιθυμητό βαθμό σε περίπτωση που υποστούν βλάβη τα σωματικά όργανα μέσω των οποίων το έμψυχο μπορεί να δει.

Η ίδια αρχή που διέπει την λειτουργία της θρέψης διέπει και την λειτουργία της αίσθησης. Το ενάντιο γίνεται όμοιο. Στην αίσθηση αποτυπώνεται η μορφή του αισθητού αντικείμενου. Υπάρχει ομοιότητα στο αποτύπωμα του αισθητού και του ίδιου του αισθητού αντικείμενου. Η εμπειρία, το ζύμωμα μέσα στον εμπειρικό κόσμο μέσω των αισθήσεων αξιοποιείται από τα έλλογα όντα επειδή παράλληλα διαθέτουν νοητικές λειτουργίες, όπως είναι η μνήμη, η νόηση, η ανάμνηση.¹³⁹ Κάθε κίνηση στο φυσικό περιβάλλον συνοδεύεται από μεταβολές και αλλοιώσεις. Το εντύπωμα των αισθητών μορφών των αισθητών αντικειμένων εντυπώνεται στον εγκέφαλο και στο κεντρικό νευρικό σύστημα, το οποίο αντανακλά μία μορφή συνείδησης. Ο πόνος για παράδειγμα που προέκυψε από την ρίψη μιας πέτρας στο κεφάλι κάποιου εντυπώνεται ως εμπειρία στο κέντρο της μνήμης που βρίσκεται στον εγκέφαλο. Ο πόνος που προκάλεσε το χτύπημα της πέτρας αντιστοιχεί σε εντύπωμα στον εγκέφαλο και ερμηνεύεται ως εσωτερική τραυματική εμπειρία εγκλωβισμένη στον ψυχισμό εκείνου που δέχτηκε το χτύπημα.

Αυτό το είδος του εντύπου στη μνήμη ο Αριστοτέλης στα *Μικρά Φυσικά* θα το παρομοιάσει με ένα είδος ζωγραφιάς. Όλη τη διαδικασία του αισθητικού αυτού πάθους την περιγράφει ο Αριστοτέλης ως ένα είδος κίνησης που προκαλεί αλλοίωση δηλαδή μεταβολή διότι εγχαράσσει στην ψυχή το αποτύπωμα του αισθήματος.

¹³⁸ *Μικρά Φυσικά* 439a

¹³⁹ *Μικρά Φυσικά* 450a

«Απορήσειε δ' αν τις πως ποτέ του μὲν πάθους παρόντος του δε πράγματος απόντος μνημονεύεται το μη παρόν. Δήλον γάρ ότι δει νοήσαι τοιούτον το γινόμενον διά της αισθήσεως εν τη ψυχῇ και τω μορίω του σώματος τω έχοντι αυτήν, οιον ζωγράφημά τι το πάθος, ου φαμέν την ἔξιν μνήμην εἶναι η γάρ γινομένη κίνησις ενσημαίνεται οιον τύπον τινά του αισθήματος; Καθάπερ οι σφραγιζόμενοι τοις δακτυλίοις.»¹⁴⁰

Η λειτουργία των αισθήσεων στην κατάσταση του ύπνου είναι ανενεργή και ενεργοποιείται ξανά στην αφύπνιση, ενώ αντίθετα η θρεπτική λειτουργία είναι ενεργή και στην κατάσταση του ύπνου.¹⁴¹ Τα ζώα που μεταβαίνουν από τον ύπνο στην εγρήγορση συγχρόνως αποδεικνύουν ότι διαθέτουν την λειτουργία της αισθήσεως. Τα αισθήματα της λύπης και της χαράς υπάρχουν λόγω της αισθητικής λειτουργίας.¹⁴² Μετέχουμε στην λύπη και την ηδονή λόγω της ικανότητας μας για αίσθηση. Χωρίς την αίσθηση δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ούτε λύπη, ούτε ηδονή.¹⁴³ Η επιθυμία οριοθετείται ανάμεσα στα όρια επίτευξης της ηδονής και αποφυγῆς της λύπης. Όταν η επιθυμία επιδιώκεται στα όρια ικανοποίησης των αισθήσεών η επιθυμία αυτή είναι επιθυμία ορέξεων.¹⁴⁴

Η ικανότητα της αίσθησης φύεται αυτόματα στον οργανισμό με τη γέννησή του.¹⁴⁵ Ο Αριστοτέλης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η πρώτη μεταβολή που υφίσταται ένας ζωντανός οργανισμός είναι η μεταβολή που προκύπτει με τη γέννησή του. Η αισθητική ικανότητα της ψυχῆς μετά τη γέννηση βρίσκεται σε εντελέχεια πρώτη, σε εν δυνάμει δηλαδή κατάσταση να πραγματωθεί με την εμφάνιση μίας αφορμῆς από φυσικό περιβάλλον, με την πρώτη αισθητή επαφή με αισθητό αντικείμενο. Με άλλα λόγια υπάρχει αυτόματα μετά τη γέννηση έμφυτη η ικανότητα για αίσθηση, ο ζωντανός οργανισμός έχει όλες τις δυνατότητες να μετέχει στη διαδικασία της αίσθησης αλλά η πραγμάτωσή της είναι αδύνατη χωρίς το αντικείμενο της αίσθησης χωρίς την αισθητική δηλαδή επικοινωνία και επαφή με τον φυσικό κόσμο.

Η αίσθηση γεννιέται ταυτόχρονα με την γέννηση του αισθητού.¹⁴⁶ Η αίσθηση χωρίς την ύπαρξη του αισθητού είναι αδύνατη. Στην πραγμάτωση της δυνατότητας της αίσθησης

¹⁴⁰ *Μικρά Φυσικά* 450a

¹⁴¹ *Μικρά Φυσικά* 454 a-b

¹⁴² *Μικρά Φυσικά* 454 a-b

¹⁴³ *Περί Ψυχῆς* 413b20-23

¹⁴⁴ *Μικρά Φυσικά* 414b14-16

¹⁴⁵ *Περί ψυχῆς* 417 b16-18

¹⁴⁶ *Θεαίτητος* 156a-c

το υποκειμενικό έμψυχο ον επικοινωνεί¹⁴⁷ με το αντικειμενικό, το αισθητό αντικείμενο της εμπειρικής πραγματικότητας. Η ικανότητα της αίσθησης βρίσκεται μέσα στο έμψυχο ως μία εν δυνάμει¹⁴⁸ κατάσταση στο επίπεδο δηλαδή της πρώτης εντελέχειας και γίνεται μία ενεργεία κατάσταση όταν το αισθητό και η ικανότητα για αίσθηση ταυτιστούν στην ενέργεια του αισθάνεσθαι. Η αίσθηση πραγματώνεται μέσα από την διαδικασία της κίνησης και του πάθους. Το αισθητικό πάθος, το εντύπωμα χωρίς την ύλη του αισθητού είναι αποτέλεσμα κάποιας κίνησης που πηγάζει από το αισθητό αντικείμενο. Το υποκείμενο που έχει την ικανότητα της αίσθησης και αισθάνεται αποθηκεύει στην αισθητική του ψυχή το αισθητικό πάθος. Σε μερικά πράγματα δεν αρκεί η παρουσία της αίσθησης και του αισθητού, ώστε να ισχυριστούμε ότι τα γνωρίζουμε.

Για παράδειγμα στον *Θεαίτητο*¹⁴⁹ αναφέρει ο Σωκράτης τη γλώσσα των βαρβάρων, όπου εάν δεν έχει προηγηθεί το εντύπωμα των ένυλων λόγων ή των αισθητών μορφών στην αισθητική ψυχή είτε βλέπουμε την άγνωστη γλώσσα είτε όχι, είτε ακούμε την άγνωστη γλώσσα είτε όχι δεν έχουμε την δυνατότητα να την κατανοήσουμε.¹⁵⁰ Σε αυτή την περίπτωση δεν αρκεί η αίσθηση και το αισθητό για να ισχυριστούμε ότι γνωρίζουμε τη γλώσσα.

ΣΩ. «Ἡ οὖν ομολογήσομεν, α τω οράν αισθανόμεθα ἢ τω ακούειν, πάντα ταῦτα ἅμα και ἐπίστασθαι; Οἷον τῶν βαρβάρων πρὶν μαθεῖν τὴν φωνὴν πότερον οὐ φήσομεν ακούειν ὅταν φθέγγωνται, ἢ ακούειν τε και ἐπίστασθαι α λέγουσι; Και αὐ γράμματα μὴ ἐπιστάμενοι, βλέποντες εἰς αὐτὰ πότερον οὐχ οράν ἢ ἐπίστασθαι, εἴπερ ορώμεν, δυσχυριούμεθα;»¹⁵¹

Ο συνδυασμός των συμβόλων του αλφάβητου σχηματίζουν λέξεις και ονόματα. Η εκμάθηση μίας άγνωστης γλώσσας ισοδυναμεί με την δυνατότητα αναγνώρισης των εικονικών και ηχητικών συμβόλων της γλώσσας. Η εσωτερική εμπειρία ή εσωτερικός κόσμος της συνείδησης αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες κάθε φορά λέξεις ενώ οι λέξεις βρίσκονται παράλληλα σε αντιστοιχία με τα πράγματα. Γνωρίζω μία γλώσσα σημαίνει μπορώ να αντιστοιχήσω τις λέξεις της γλώσσας με τα πράγματα του εμπειρικού κόσμου. Γνωρίζω μία γλώσσα σημαίνει ότι κατέχω με ακρίβεια το νοηματικό περιεχόμενο που ενέχουν οι λέξεις

¹⁴⁷ Kahn, C., 'Aristotle on thinking', 364-365 στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη

¹⁴⁸ *Περί ψυχής* 417a6-7

¹⁴⁹ *Θεαίτητος* 163b-c

¹⁵⁰ Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, 111, στο *Oxford Studies in ancient philosophy*, 2002

¹⁵¹ *Θεαίτητος* 156a

για τον εμπειρικό και πραγματικό κόσμο. Ο σχηματισμός των λέξεων έγινε σταδιακά με σκοπό να ονοματίσει και να ερμηνεύσει τον εμπειρικό κόσμο αλλά και τον μεταφυσικό κόσμο. Εκείνος που θέλει να μάθει να χρησιμοποιεί μία άγνωστη γλώσσα ως εργαλείο στην καθημερινή του επικοινωνία θα πρέπει να αναζητήσει κατά το δυνατόν και εφικτό τη διαδρομή του παρελθόντος η οποία οδήγησε στον σχηματισμό και την επινόηση αυτών των λέξεων και των ονομάτων. Θα πρέπει δηλαδή να αναζητήσει τα αίτια¹⁵² που οδήγησαν στην επιλογή ενός συγκεκριμένου συνδυασμού γραμματικών συμβόλων. Η γνώση αυτών των αιτιών οδηγεί γρηγορότερα στο εντύπωμα των λέξεων και των γραμματικών φαινομένων της ανοίκειας γλώσσας ώστε να γίνει περισσότερο οικεία. Οι αισθητικές εικόνες των αισθητών θα πρέπει κατ' επανάληψη να έρθουν σε αισθητηριακή επαφή με την αισθητική ψυχή, ώστε να προκύψει η αναγνώρισή τους κατά την ανάγνωσή τους ή το άκουσμά τους. Η αισθητική ικανότητα γεννιέται στον άνθρωπο ταυτόχρονα με την γέννησή του αλλά αυτή η ικανότητά του δεν του εξασφαλίζει την πραγματική γνώση και την γνώση για την ουσία των πραγμάτων. Θα πρέπει ο άνθρωπος να κάνει αρκετούς συλλογισμούς¹⁵³ και να παιδευτεί αρκετά στηριζόμενος σε αυτές τις εντυπώσεις για να φτάσει σε κάποια βεβαιότητα γνώσης που σχετίζεται ή κάποιες φορές μπορεί να αποδειχθεί με αυτές τις εντυπώσεις.

Συμβαίνει συχνά όταν το αισθητό είναι παρόν το νέο εντύπωμα που δημιουργεί στην αισθητική ψυχή να μην μπορεί εύκολα να ταυτιστεί με το εντύπωμα που έχει προκαλέσει το ίδιο αισθητό κατά το παρελθόν αλλά να συγχέεται με το εντύπωμα ενός άλλου αισθητού. Σε αυτή την περίπτωση δημιουργείται σύγχυση και σαφώς αυτός που κάνει λάθος αντιστοίχισης του αισθητού με το εντύπωμά του βρίσκεται σε πλάνη.¹⁵⁴ Αυτό το πάθος του υποκειμένου, η δημιουργία δηλαδή του εντυπώματος που αντιστοιχεί σε ένα αισθητό αντικείμενο επειδή επιφέρει μία αλλαγή ερμηνεύεται ως μία αλλοίωση.¹⁵⁵

ΣΩ «Λείπεται τοίνυν τα ψευδή δοξάσαι εν τωδε, όταν γινώσκων σε και Θεόδωρον, και έχων εν εκείνω τω κηρίνω ώσπερ δακτυλίων σφον αμφοιν σημεία, διά μακρού και μη ικανώς ορών άμφω προθυμηθώ, το οικείον εκατέρου σημείον αποδούς τη οικεία όψει, εμβιβάσας προσαρμόσαι εις το εαυτής ίχνος, ίνα γένηται αναγνώρισις, είτα τούτων αποτυχόν και ώσπερ οι έμπαλιν υποδοόμενοι παραλλάξας προσβάλω την εκατέρου όψιν προς το αλλότριον σημείον, ή και οια τα εν τοις κατοπτροις της όψεως πάθη,

¹⁵² Θεαίτητος 203a

¹⁵³ Θεαίτητος 186 b-c

¹⁵⁴ Θεαίτητος 192c-193 d

¹⁵⁵ Περί ψυχής 416 b32-34

δεξιά εις αριστερά μεταρρεούσης, ταυτόν παθών διαμάρτω τότε δή συμβαίνει η ετεροδοξία και το ψευδή δοξάζειν.»¹⁵⁶

Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι ο λόγος ύπαρξης της αισθητικής ικανότητας των έμψυχων οργανισμών είναι η εξασφάλιση της επιβίωσής¹⁵⁷ τους διότι οι αισθήσεις τους επιτρέπουν την αναγνώριση του κινδύνου που τους απειλεί ώστε να τον αποφύγουν. Επειδή η αίσθηση εντυπώνει ένα είδος κίνησης αυτό σημαίνει ότι εντυπώνει το αισθητό αντικείμενο το οποίο είναι ατελές διότι κινείται προς την τελειοποίησή του.

«Πρώτον μεν ουν ως του αυτού όντος του πάσχειν και του κινείσθαι και του ενεργείν λέγωμεν και γάρ έστιν η κίνησης ενέργειά τις, ατελής μέντοι, καθάπερ εν ετέροις είρηται. Πάντα δε πάσχει και κινείται υπό του ποιητικού και ενεργεία όντος. Διό έστι μεν ως υπό του ομοίου μέν γάρ το ανόμοιον, πεπονθός δ' όμοιον εστιν.»¹⁵⁸

Η εν ενεργεία αίσθηση αντιλαμβάνεται το κάθε ένα από τα αισθητά αντικείμενα χωριστά ενώ η εν ενεργεία επιστήμη αντιλαμβάνεται τα αντικείμενα της στην ολότητά τους.¹⁵⁹ Η κίνηση αυτή προκαλείται από το τέλειο το οποίο ως ποιητική δύναμη κινητοποιεί το ατελές προς ένα μηχανισμό τελειοποίησης. Μέσα από την κίνηση του πάθους, το ατελές δηλαδή το ανόμοιο ως προς το τέλειο γίνεται όμοιο με το τέλειο δηλαδή τέλειο.¹⁶⁰

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τα αισθητά είναι αισθητά μέσα από τρεις οπτικές. Με τις δύο από τις τρεις οπτικές τα αισθητά μας παρουσιάζονται τα ίδια καθ' εαυτά και με την τρίτη οπτική τα αισθητά μας παρουσιάζονται κατά περίσταση. Το λευκό για παράδειγμα μίας επιφάνειας μας παρουσιάζει την επιφάνεια τυχαία λευκή θα μπορούσε αντί λευκό να είχε κάποιο άλλο χρώμα.¹⁶¹ Η κάθε αίσθηση έχει το ιδιαίτερό της αισθητό και είναι αδύνατον να απατηθεί από αυτό. Η όραση για παράδειγμα είναι αδύνατον να απατηθεί από το ιδιαίτερο αισθητό της, το οποίο είναι το χρώμα. Υπάρχουν αισθητά, τα οποία είναι κοινά για όλες τις αισθήσεις και γίνονται αντιληπτά από όλες τις αισθήσεις. Τα κοινά αισθητά είναι

¹⁵⁶ *Θεαίτητος* 193b-c

¹⁵⁷ *Περί ψυχής* 435b20-25

¹⁵⁸ *Περί ψυχής* 417a14-21

¹⁵⁹ *Περί Ψυχής* 417b22-24

¹⁶⁰ *Περί ψυχής* 417a18-21

¹⁶¹ *Περί ψυχής* 418 a

το μέγεθος, το σχήμα, ο αριθμός, η ηρεμία, η κίνηση.¹⁶² Οι αισθήσεις δεν αποτελούν γνώση από μόνες τους συμμετέχουν όμως στην διαδικασία της απόκτησης της γνώσης με την δυνατότητα που παρέχουν για εμπειρική εποπτεία. Οι αισθήσεις υποκινούν τον μηχανισμό της γνώσης με την ταυτόχρονη ενεργοποίηση της δυνατότητας για κρίση. Συμπεραίνουμε ότι στην περίπτωση του ανθρώπου, ο οποίος είναι έλλογο ον, η αισθητική ικανότητα του συμβάλλει στην αντιληπτική και κριτική¹⁶³ του ικανότητα καθώς εποπτεύεται¹⁶⁴ από την έλλογη και νοητική του ψυχή. Η αισθητική και η φανταστική ψυχή των άλογων ζώων αντιστοιχεί στην κριτική ικανότητα των έλλογων¹⁶⁵. Λειτουργίες των έλλογων όντων όπως μνήμη, φαντασία, ηδονή, πόνος, επιθυμία, κίνηση βρίσκονται ανάμεσα στην αισθητική λειτουργία και τη νοητική λειτουργία¹⁶⁶. Οι αισθήσεις μέσω της μνήμης δίνουν την δυνατότητα καταγραφής μίας εξωτερικής εμπειρίας με την μετατροπή της σε εσωτερική εμπειρία. Ο άνθρωπος έχει αναπτύξει περισσότερο από άλλα ζώα την αίσθηση της αφής και λιγότερο την αίσθηση της όσφρησης.¹⁶⁷ Η ικανότητα της αίσθησης με το αισθητήριο όργανο πραγματώνει τη σχέση σώματος ψυχής ή ύλης μορφής. Το αισθητήριο όργανο είναι το σωματικό όργανο και η ικανότητα για αίσθηση είναι η μορφή ή ψυχή του σωματικού οργάνου χάριν στην οποία υπάρχει το αισθητήριο όργανο με σκοπό να πραγματώνει την ικανότητα της αίσθησης. Η αίσθηση προσλαμβάνει μέσω των αισθητηρίων οργάνων την αισθητή μορφή χωρίς την ύλη του αισθητού αντικειμένου.¹⁶⁸

«Καθόλου δε περί πάσης αισθήσεως δε λαβείν ότι η μὲν αἴσθησις ἐστὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αισθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρός τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον, λαμβάνει δε τὸ χρυσοῦν ἢ τὸ χαλκῶν σημεῖον, ἀλλ' οὐχ ἡ χρυσός ἢ χαλκός.»¹⁶⁹

Η δυνατότητα παραμονής¹⁷⁰ της αισθητικής εικόνας στα αισθητήρια όργανα κατά την απομάκρυνση του αισθητού επιτρέπει στην αισθητική εικόνα να συγκριθεί με τη

¹⁶² *Περὶ ψυχῆς* 418 a

¹⁶³ Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, στο *Oxford Studies in ancient philosophy* 2002, 130

¹⁶⁴ Kahn, C., 'Aristotle on thinking', 365 στο *Essays on Aristotle's de Anima* Οξφόρδη

¹⁶⁵ Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, *Υπόμνημα εἰς τὸ περὶ ψυχῆς Ἀριστοτέλους* {In Aristotelis De Anima Commentaria}, 73, 11-13 εκδ. I. Bruns, Βερολίνο 1887,

¹⁶⁶ Kahn, C., 'Aristotle on thinking', 375 στο *Essays on Aristotle's de Anima* Οξφόρδη,

¹⁶⁷ *Περὶ Ψυχῆς* 421a 20-23

¹⁶⁸ Cohen Marc S. *Hylomorphism and Functionalism* 60, στο *Essays on Aristotle's de Anima* Οξφόρδη

¹⁶⁹ *Περὶ Ψυχῆς* 424a17-20

¹⁷⁰ *Περὶ Ψυχῆς* 425b25-27

φαντασία¹⁷¹. Η εικόνα της αίσθησης στα αισθητήρια όργανα, αφού απομακρυνθεί το αισθητό δεν αρκεί για να αποδείξει ότι το αισθητό ήταν παρόν και απομακρύνθηκε. Η φανταστική εικόνα συγχέεται με την αισθητική εικόνα, όταν το αισθητό δεν είναι παρόν. Η ακοή για να επιτευχθεί απαιτείται να βρίσκονται σε εν ενεργεία δύο δυνατότητες.¹⁷² Η μία δυνατότητα είναι η δυνατότητα παραγωγής ήχου και η δεύτερη δυνατότητα είναι η δυνατότητα πρόσληψης του ηχητικού μηνύματος. Εάν απουσιάζει μία από τις δύο δυνατότητες είναι αδύνατον να υπάρξει η εν ενεργεία ακοή. Η αίσθηση αντιλαμβάνεται τη μορφή των αισθητών χωρίς την ύλη των αισθητών. Η αίσθηση για να είναι μία εν ενεργεία κατάσταση έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την ύπαρξη του σώματος. Είναι αδύνατον να υπάρχει αίσθηση χωρίς το σώμα. Η αίσθηση είναι ένα από τα κοινά πάθη του σώματος και της ψυχής.¹⁷³ Η αισθητική λειτουργία ερμηνεύεται ως υλομορφική ή ψυχοσωματική. Μέσω της αίσθησης επικοινωνεί η ψυχή με το σώμα. Οι ικανότητες της ψυχής πραγματώνουν τη γεφύρωση ανάμεσα στην ψυχή και το σώμα. Ο άνθρωπος ως έλλογο ον, για να σκεφτεί ή να κρίνει τα γεγονότα της εμπειρικής του πραγματικότητας αξιοποιεί τις αισθητικές μορφές, οι οποίες έχουν καταχωρηθεί στην μνήμη του ως εμπειρική γνώση. Οι αισθητικές μορφές αντιπροσωπεύουν τα εμπειρικά βιώματα. Τα πάθη, τα εντυπώματα της αισθητικής ψυχής αποτελούν πυξίδα προσανατολισμού μέσα στον χώρο και τον χρόνο της εμπειρικής πραγματικότητας. Τα πάθη που προκαλούν οι αισθητικές μορφές των αισθητικών αντικειμένων είναι σημάδια μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η αναγνώριση¹⁷⁴ των αισθητών αντικειμένων, όταν θα βρεθούν ξανά παρόν και θα εκπέμπουν ερεθίσματα στα αισθητήρια όργανα της αισθητικής ψυχής. Οι αισθητές μορφές αποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία θα αναζητηθεί και θα χτιστεί η γνώση.

Η φαντασία ακροβατεί ανάμεσα στο λόγο και την αίσθηση. Η ικανότητα της αίσθησης έχει σημαντικό ρόλο για την επιβίωση του έμψυχου όντος αφενός γιατί μέσω της αίσθησης μπορεί να αναγνωρίσει την κατάλληλη για αυτό τροφή και να αποφύγει την βλαβερή και αφετέρου μέσω της αίσθησης μπορεί να αντιληφθεί τους κινδύνους που τυχόν το πλησιάζουν και το απειλούν, ώστε να τους αποφύγει. Επομένως οι αισθήσεις έχουν σημαντικό ρόλο στην επιβίωση και παράλληλα συνεισφέρουν σε μία ποιοτική ζωή διότι πραγματώνουν την συνομιλία την επικοινωνία.

¹⁷¹ Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, *Υπόμνημα εις το περί ψυχής Αριστοτέλους* {In Aristotelis De Anima Commentaria}, 22,24 εκδ. I. Bruns, Βερολίνο 1887

¹⁷² *Περί Ψυχής* 425b27-28

¹⁷³ *Περί Ψυχής* 432 a1-3

¹⁷⁴ Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, 135, στο Oxford Studies in ancient philosophy, London 2002,

Η αισθητική ψυχή μέσω της αίσθησης διακρίνει το ευχάριστο από το δυσάρεστο, τη λύπη από την ηδονή. Η ηδονή και το ευχάριστο αποτελούν την κατάσταση στην οποία επιθυμεί να βρίσκεται η αισθητική ψυχή. Η αισθητική ψυχή ορέγεται να απολαμβάνει την ηδονή και το ευχάριστο και ταυτόχρονα αποφεύγει τη δοκιμασία της λύπης και του δυσάρεστου. Ένα έμψυχο ον το οποίο διαθέτει μόνο αισθητική ψυχή ή κυριαρχείται κατά κύριο λόγο από την αισθητική του ψυχή οι επιλογές του και οι κινήσεις του και η συμπεριφορά του καθορίζονται με κίνητρο την ηδονή και το ευχάριστο και με αντικίνητρο το δυσάρεστο και τη λύπη. Αυτό συμβαίνει κυρίως στα ζώα τα οποία διαθέτουν μόνο αισθητική ψυχή και είναι αναγκασμένα να επιβιώνουν μέσω της θεραπευτικής και αισθητικής τους ψυχής. Η λειτουργία της αίσθησης ερμηνεύεται επιστημονικά μέσα από τον μηχανισμό¹⁷⁵ της νευροφυσιολογίας του εγκεφάλου, αλλά η περιγραφή του μηχανισμού αυτού δεν αρκεί για να ερμηνευτεί η ίδια η αίσθηση, το πάθος εκείνο που αισθάνεται το υποκείμενο μέσα από την ενεργοποίηση του μηχανισμού της αίσθησης.

Η αισθητική ψυχή όταν επιδιώκει την ηδονή και το ευχάριστο και αποφεύγει τη λύπη και το δυσάρεστο ενεργεί ενώ είναι άμεσα εγκλωβισμένη στο παρόν και υπό την επήρεια των ορέξεων της.¹⁷⁶ Τα ζώα έχουν μόνο αισθητική ψυχή ενώ οι άνθρωποι εκτός από την αισθητική ψυχή διαθέτουν και διανοητική ψυχή. Όμως η διανοητική ψυχή είναι μία έμφυτη κατάσταση για την οποία απαιτείται ιδιαίτερη μάθηση και εξάσκηση ώστε να πραγματώνεται στην ελεύθερη βούληση του σκεπτόμενου υποκειμένου με αποτέλεσμα το κριτήριο της επιλογής του και της συμπεριφοράς να είναι το αγαθό και όχι το ευχάριστο και η ηδονή της αισθητικής ψυχής. Η διανοητική¹⁷⁷ ψυχή απελευθερώνει το σκεπτόμενο υποκείμενο από το χρονικό εγκλωβισμό του στο τώρα, τον ταξιδεύει μέσω της νόησης πέρα από το παρόν και έτσι συνοπτικά καθώς μπορεί να συναιρέσει στη σκέψη του παρελθόν, παρόν και μέλλον μπορεί να δει καθαρότερα ποιο είναι το πραγματικά ευχάριστο και η ουσιαστική ηδονή. Μέσα από αυτό τον διαλογισμό επιθυμεί ως πραγματικά ελεύθερος το αληθινό αγαθό. Το αγαθό το οποίο σχετίζεται με την διανοητική ηδονή η οποία για να αποκτηθεί ίσως θα πρέπει να γευτεί η αισθητική του ψυχή μέρος της λύπης και του δυσάρεστου. Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι κατά κάποιον τρόπο θυσιάζει την απόλαυση ή την ηδονή της αισθητικής του ψυχής για χάρη της μελλοντικής απόλαυσης της διανοητικής ηδονής από την διανοητική του ψυχή. Αλλά ξέρει μέσα από το διαλογισμό του το σκεπτόμενο υποκείμενο ότι αυτή η γεύση του δυσάρεστου και η δοκιμασία της λύπης είναι

¹⁷⁵ Kahn, C., 'Aristotle on thinking', 366 στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη

¹⁷⁶ *Περί Ψυχής* 414 b1-10

¹⁷⁷ *Περί ψυχής*-431b

πρόσκαιρη όσο πρόσκαιρο μπορεί να είναι το τώρα στο οποίο ενυπάρχει η λύπη και η ηδονή της αισθητικής ψυχής.

Η αίσθηση στα όρια της άεντελέχεια είναι ακριβώς όπως η επιστήμη στην περίπτωση του επιστήμονα που γνωρίζει επιστήμη αλλά δεν τη χρησιμοποιεί με τη διαφορά ότι η επιστήμη είναι κάτι που υπάρχει μέσα στην ψυχή του σκεπτόμενου υποκειμένου ενώ η αίσθηση για να πραγματοποιηθεί χρειάζεται ένα εξωτερικό ερέθισμα.¹⁷⁸ Η επιστήμη αναφέρεται στα καθολικά ενώ η αίσθηση στα ατομικά και τα περιστασιακά.¹⁷⁹ Η αίσθηση είναι έμφυτη και δωρίζεται από τη φύση, ενώ η επιστήμη αποκτιέται με επίπονη προσπάθεια και με άσκηση του ανθρώπου που έχει έμφυτη την ικανότητα για μάθηση.

Συγκρίνοντας την επιστήμη με τις αισθήσεις μπορούμε να συγκρίνουμε την επιστήμη με την τέχνη, καθώς η επιστήμη αναφέρεται στα καθολικά και η τέχνη στα αισθητά. Η τέχνη κατά κύριο λόγο απευθύνεται και συγκινεί τις αισθήσεις η οποία λόγω της φύσης της, λαμβάνει διαστάσεις χώρου και αναφέρεται στο καθ' έναστο ανάλογα κάθε φορά τι εικονίζει. Για παράδειγμα η ζωγραφική ενός πίνακα έχει συγκεκριμένο μέγεθος, συγκεκριμένο χρωματισμό και σχήμα και αναπαριστά μία συγκεκριμένη εικόνα. Η τέχνη εγείρει τις αισθήσεις και η αισθητική ψυχή καταγράφει τη συγκίνηση. Η επιστήμη αναφέρεται στα καθολικά αναζητά την απόδειξη και δεν είναι απαραίτητο το ερέθισμα, τα εξωτερικά αισθητά αντικείμενα, ώστε ο επιστήμονας να πραγματώνει την επιστήμη του.

Στην περίπτωση της επιστήμης αρκεί ο εσωτερικός διαλογισμός εκείνου που αναζητά τις αιτίες, οι οποίες οδηγούν στη γνώση. Όταν ο οργανισμός έχει έμφυτη και άρτια την ικανότητα να αισθανθεί δεν αρκεί η θέλησή του και η επιθυμία του να ενεργοποιήσει τις αισθήσεις του για να πραγματώσει την ικανότητά του για αίσθηση αλλά απαιτείται η παρουσία του αισθητού στη σωστή αναλογία του ψυχρού και του θερμού, ώστε να μην καταστρέφει τα αισθητήρια όργανα¹⁸⁰. Το αισθητό μεταβαίνει στα αισθητήρια όργανα εκείνου που αισθάνεται με τη μεσολάβηση ενός ενδιάμεσου στοιχείου για παράδειγμα η ακοή πραγματώνεται με την κίνηση του ήχου από την πηγή του ήχου και δια μέσου του αέρα¹⁸¹ περνά στο αισθητήριο όργανο της ακοής.

Θα μπορούσαμε κάπως περιγραφικά να δώσουμε τη διαδικασία της μάθησης. Η μάθηση είναι μία διαδικασία, όπως τόσες άλλες διαδικασίες που πραγματώνονται και διαδραματίζονται στον φυσικό κόσμο. Το κύριο χαρακτηριστικό μιας φυσικής διαδικασίας

¹⁷⁸ *Περί ψυχής* 417 b

¹⁷⁹ *Περί ψυχής* 417 b22-24

¹⁸⁰ *Περί ψυχής* 417 b

¹⁸¹ *Περί ψυχής* 421 b

που συμβαίνει στον φυσικό κόσμο είναι η αλλαγή. Η αλλαγή είναι αδύνατη χωρίς τη κίνηση. Το κύριο γνώρισμα του φυσικού κόσμου είναι η αλλαγή. Καμία φυσική κατάσταση δεν είναι μόνιμη κατάσταση αλλά επιδέχεται αλλαγές των ιδιοτήτων της. Η κίνηση σημαίνει συγχρόνως μεταβολή και αλλαγή των ιδιοτήτων των φυσικών οργανισμών και κατά συνέπεια των φυσικών φαινομένων αλλά παράλληλα μέσα από τη μεταβολή αναζητούμε τη σταθερότητα γιατί η σταθερότητα είναι ένας βασικός παράγοντας για να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε. Η κίνηση ως κίνηση είναι ατελής και τείνει προς την πραγμάτωση κάποιας τελειότητας, δηλαδή ακινησίας και σταθερότητας. Η επιστημονική σταθερότητα η οποία ερμηνεύει και εξηγεί το φυσικό γίνεσθαι μπορεί να απεικονισθεί με μία θεωρητική παράσταση, όπου συνδέονται τα φυσικά γεγονότα με σχέση αιτίου αποτελέσματος.

Επομένως αναμφίβολα η επιστήμη μελετά το σύνολο των ικανοτήτων των έμψυχων όντων ως ψυχικές ικανότητες και λειτουργίες οι οποίες μπορεί να είναι ικανότητες θρέψης ή ικανότητες αίσθησης ή ικανότητες αναπαραγωγής ή νοητικές ικανότητες που έχουν την δυνατότητα να καταγραφούν ως γνώση. Οι αλλαγές σημειώνονται μέσα από την κίνηση στο χώρο και τον χρόνο. Ο χώρος και ο χρόνος είναι φυσικά μεγέθη και πέρα από τα φυσικά όρια δεν υπάρχουν. Η αλλαγή ή αλλοίωση των φυσικών καταστάσεων συμβαίνει μέσα στο χρόνο και στο χώρο γιατί απαραίτητη προϋπόθεση της κίνησης είναι ο χρόνος¹⁸² και ο χώρος.

Θεωρώ ότι η κίνηση που συμβαίνει μέσα σε ορισμένο χρόνο και χώρο είναι εκείνη που πραγματώνει την ένωση της σταθερότητας με την αλλαγή το διότι με το ότι την ψυχή με το σώμα, την οργάνωση μίας ορισμένης λειτουργίας με την πραγμάτωση της ίδιας της λειτουργίας, την πρώτη εντελέχεια του θεωρητικού επιπέδου με την δεύτερη εντελέχεια της εμπειρικής πραγματικότητας. Η ψυχή φαίνεται να μην έχει δική της κίνηση, διότι το χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η σταθερότητα, αλλά έχει τέτοια ενέργεια και επιρροή στον φυσικό κόσμο με αποτέλεσμα να δημιουργεί, να γεννά, να συντηρεί ζωή, να αυξάνει και τρέφει, να νοεί, να σκέφτεται και να μαθαίνει, να ανακαλύπτει και να δημιουργεί επιστήμη αλλά και τέχνη. Με λίγα λόγια η σταθερότητα των ψυχικών δυνάμεων κινητοποιεί την αλλαγή και την ροή του φυσικού κόσμου, τη γέννηση, την ανάπτυξη, το μαρασμό και το θάνατο. Το φυσικό και το ιστορικό γίνεσθαι πραγματώνεται μέσα στο χρόνο και το χώρο. Όλες αυτές οι αλλαγές πραγματώνονται διότι επιδρά μία σταθερή δύναμη μέσω της κίνησης στον φυσικό κόσμο με συνέπεια να σημειώνονται οι μεταβολές και οι αλλαγές. Αυτό που ενώνει τη σταθερότητα με την αλλαγή είναι η κίνηση. Η μοναδική περίπτωση κίνησης της

¹⁸² Φυσικά 219a1-10

ψυχής είναι η κίνηση που πραγματώνεται μέσω του σώματος καθώς είναι αναμειγμένη με το σώμα. Η ψυχή επομένως κινείται μόνο όταν είναι ενσωματωμένη με το σώμα γιατί το δικό της χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η σταθερότητα και η ακινησία. Η φύση όμως χαρακτηρίζεται από κίνηση και αλλαγή άρα η ψυχή λόγω της σταθερότητά της και της ακινησίας της αναγκαία δεν είναι μέρος του φυσικού γίνεσθαι αλλά της μεταφυσικής¹⁸³ σταθερότητας. Η δική μας φυσική υπόσταση δεν επιτρέπει τη μετάβαση στο μεταφυσικό επίπεδο για να γνωρίσουμε τη μεταφυσική της ψυχής διότι είμαστε ως παρατηρητές αναπόσπαστο τμήμα του φυσικού κόσμου. Η μοναδική πρόσβαση που έχουμε στο μεταφυσικό επίπεδο είναι μέσω του φυσικού μας κόσμου, διότι το γίνεσθαι του φυσικού κόσμου αντανακλά σε μεγάλο βαθμό το μεταφυσικό κόσμο. Το μόνο που μπορούμε να αντιληφθούμε είναι ο άρτιος τρόπος ή η σοφός τρόπος με τον οποίο είναι δομημένος ο φυσικός κόσμος.

Υποθέτω ότι η ουσιαστική σοφία δεν εξαντλείται στον φυσικό κόσμο, διότι η σοφία στα μάτια ενός φυσικού παρατηρητή είναι απροσπέλαστη και μόνο ένας Θεϊκός νους μπορεί να κατέχει. Οι ψυχικές δυνάμεις είναι μεταφυσικής υφής ωστόσο μετέχουν στον φυσικό κόσμο καθώς συμβάλλουν στην γέννηση, την πραγμάτωση και το πέρας του γίνεσθαι μία διαδικασία που ως φαίνεται ανανεώνεται με νέες γεννήσεις που διαδέχονται νέους θανάτους με μία ατέλειωτη και συνεχή ροή μέσα στον φυσικό χώρο και ταυτόχρονη με την κίνηση του χρόνου. Ο φυσικός κόσμος είναι μέχρι ένα ορισμένο βαθμό ο καθρέφτης του μεταφυσικού κόσμου ενός μεταφυσικού που μπορεί να πλαισιωθεί μόνο μέσα σε ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο συμβατό με την ανθρώπινη φύση και επίσης συμβατό με τον ανθρώπινο έναρθο λόγο. Το τι υπάρχει πριν από τη γέννηση του φυσικού κόσμου και μετά το θάνατο του φυσικού κόσμου δυστυχώς είμαστε αδύναμοι και ανίσχυροι να γνωρίσουμε διότι δεν έχουμε κανενός είδους εμπειρία επειδή είμαστε έμψυχες υπάρξεις του φυσικού κόσμου. Η υλομορφική σχέση του ανθρώπινου σώματος και της ανθρώπινης ψυχής προάγει μία ανώτερη ποιοτική ζωή, καθώς το σώμα αποτελεί τη μοναδική διέξοδο πραγμάτωσης των ψυχικών δυνάμεων και τη δυνατότητα έκφρασης της ψυχής χωρίς το σώμα ως ύλη, να κατορθώνει να ξεπερνάει τα δικά του όρια και να πραγματώνει την ενέργεια της ψυχής στην ολότητά της. Το σώμα και η ύλη είναι τα υλικά τα οποία μορφοποιούνται με την επίδραση του αρχικού αιτίου με τελικό σκοπό την πραγμάτωση ενός σχεδίου. Επομένως η ψυχή είναι η αρχική αιτία δημιουργίας του έμψυχου και το έμψυχο ως ψυχοσωματική ή έμψυχη οντότητα αποτελεί τη πραγμάτωση του αρχικού αιτίου δηλαδή της

¹⁸³ *Μετά τα φυσικά* E1026a15-25

ψυχής του. Ο μεταφυσικός κόσμος δεν εξαντλείται στις δυνατότητες πραγμάτωσης των δραστηριοτήτων και της ζωής του ανθρώπου.

Η διαδικασία μέσω της οποίας ο άνθρωπος διατυπώνει επιστημονική γνώση και αιτιολογεί τα φυσικά φαινόμενα είναι αρκετά επίπονη και απαιτούνται αρκετές επαληθεύσεις ώστε να αποκτήσει τη βεβαιότητα ότι βρίσκεται πράγματι σε γνώση και όχι σε πλάνη. Πολλές φορές οι αισθήσεις του ανθρώπου είναι ψευδαισθήσεις και πλανάται από αυτές¹⁸⁴. Η αίσθηση είναι η λειτουργία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ο διαχωρισμός της μορφής από την ύλη. Η αίσθηση είναι ένα πάθος¹⁸⁵ άνευ της ύλης το οποίο παθαίνει από το αισθητό αντικείμενο το αισθητήριο όργανο και κατ' επέκταση το υποκείμενο στο οποίο ανήκει αυτό το αισθητήριο όργανο. Η αίσθηση ως λειτουργία είναι αδύνατη έξω από το φυσικό περιβάλλον. Απαραίτητη προϋπόθεση της αίσθησης είναι να βρίσκεται το αισθητήριο όργανο και το αισθητό αντικείμενο στην κατάλληλη αναλογία θερμού, ψυχρού, υγρού και ξηρού η οποία να επιτρέπει τη μετάβαση του πάθους ώστε να μη καταστρέφει το αισθητήριο όργανο και το υποκείμενο στο οποίο ανήκει το αισθητήριο όργανο. Η επαφή του αισθητηρίου οργάνου με το αισθητό αντικείμενο είναι μία μορφή επικοινωνίας. Το αισθητήριο όργανο καταγράφει την εμπειρία της αισθήσεως και μεταφέρει μέσω του νευρικού ιστού την πληροφορία στον εγκέφαλο, αποκομμένη πλέον από το περιεχόμενό της, την υλική πηγή της. Στερημένη ύλης η πληροφορία αποθηκεύεται στην μνήμη ως εμπειρία στα έμψυχα εκείνα όντα που έχουν μνήμη. Η διαδικασία της πρόσληψης και καταγραφής της αισθητικής εμπειρίας είναι αδύνατη χωρίς τον παθητικό νου. Ο παθητικός νους προσλαμβάνει με τη μορφή πάθους όλα τα εμπειρικά δεδομένα. Η καταγραφή της αισθητικής εμπειρίας αντανακλά ένα πραγματικό φυσικό φαινόμενο αλλά η καταγραφή και η ερμηνεία του φυσικού αυτού φαινομένου στηρίζεται στη λειτουργία της γλώσσας.

Επομένως η ίδια η ζωή σε όλες της τις μορφές και τις δραστηριότητες διαθέτει πάντα δύο όψεις από τη μία μεριά συνδέεται με το φυσικό κόσμο και από την άλλη με το μεταφυσικό. Η φυσική ανθρώπινη οπτική συνδέεται κατά κύριο λόγο με τη λειτουργία του ανθρωπίνου σώματος και η μεταφυσική του οπτική συνδέεται κατά κύριο λόγο με τη λειτουργία του νου του. Τα αισθητηριακά δεδομένα επεξεργάζονται από τον εγκέφαλο και τη νόηση ενώ η έρρυθμη λειτουργία του εγκεφάλου και κατ' επέκταση του νου εξασφαλίζεται κάτω από ορισμένες φυσιολογικές και συμβατές συνθήκες με την ανθρώπινη φύση. Επομένως το μεταφυσικό με το φυσικό ανθρώπινο πεδίο περιπλέκονται με τέτοιο τρόπο που δεν μπορούμε να διακρίνουμε ευκρινώς τα όριά τους.

¹⁸⁴ *Περί Ψυχής* 428a

¹⁸⁵ *Φυσικής Ακροάσεως* H244b

Η θεραπευτική ψυχή έχει μέσα της την δυνατότητα της αναπαραγωγής και της γέννησης, η αισθητική ψυχή έχει μέσα της την δυνατότητα της καταγραφής των όσων συμβαίνουν και προκύπτουν μέσα στο γίνεσθαι του χώρου και του χρόνου. Η έλλογη ψυχή έχει την δυνατότητα να εξουσιάζει, να κατευθύνει, να ελέγχει καθώς και να ερμηνεύει αναζητώντας τις αιτίες ύπαρξης της θεραπευτικής και αισθητικής ψυχής. Η αιτία ύπαρξης των δυνάμεων της ψυχής εντοπίζεται και ερμηνεύεται στη σχέση σώματος και ψυχής. Η μία δύναμη βασίζεται στην άλλη με αποτέλεσμα την δημιουργία του τελειότερου δημιουργήματος της φύσης, δηλαδή του ανθρώπου. Ο δημιουργός του σύμπαντος ακόμα και κάτω από μία επίπονη αναζήτηση (*Τίμαιος*) είναι δύσκολο να βρεθεί αλλά ακόμα και εάν κάποιος ανακάλυπτε τον δημιουργό του κόσμου δύσκολα θα μπορούσε να τον φανερώσει στους ανθρώπους.¹⁸⁶ Στον *Τίμαιο* ο Πλάτωνας θα πει ότι τα αισθητά αντικείμενα είναι πράγματα που έχουν γεννηθεί και υπόκεινται στην μεταβολή.¹⁸⁷

«τον μεν ουν ποιητήν και πατέρα τούδε του παντός ευρείν τε έργον και ευρόντα εις πάντας αδύνατον λέγειν»¹⁸⁸

Έχω την πεποίθηση ότι η υλομορφική ερμηνεία της ψυχής γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στον ασώματο νου και την ύλη του σώματος καθώς η δομή της ψυχής είναι τέτοια ώστε να μετέχει συγχρόνως και στον ασώματο νου αλλά και στο σώμα.¹⁸⁹

¹⁸⁶ *Τίμαιος* 27d-28c

¹⁸⁷ *Τίμαιος* 27d-28c

¹⁸⁸ *Τίμαιος* 28c

¹⁸⁹ Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, 83-84, 89 στο Oxford Studies in ancient philosophy, 2002

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαία κείμενα

1. Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, μετ. Τατάκης Β., εκδ. Ζαχαρόπουλος, ανατ. Αθήνα 2006
2. Aristotelis, *De Anima*, Oxford Classical Texts, Oxford University Press, 1956
3. Aristotelis, *De Anima*, Hamlyn D.W., Translated with Introduction and Notes, Clarendon Press- Oxford 1993
4. Αριστοτέλης, *Μικρά Φυσικά*, μετ., Σωτηράκης Ν. –Ευσταθίου Α., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2006
5. Αριστοτέλης, *Περί φύσεως*. Το 2^ο βιβλίο των Φυσικών, Κάλφας Β., εισαγωγή, μετάφραση, σχολιασμός, Αθήνα 1999.
6. Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά*. Βιβλίο Α', εισαγωγή, μετάφραση, σχολιασμός, Κάλφας, Β., Αθήνα 2009
7. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλία 1,2,3, εκδ.Κάκτος, Αθήνα 1993
8. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, μετ. Παρίτση Ν., εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1940
9. Αριστοτέλους, *Μετά τα φυσικά*, μτφ. Κυργιοπούλου, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1975
10. Αριστοτέλους, *Τα φυσικά*, μτφ. Κυργιοπούλου, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1975
11. Aristotelis, *Categories et Liber de Interpretatione*, Oxford University Press, 1949
12. Ιπποκράτης, *Ιατρική θεωρία και πράξη*, μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: Λυπουρλής Δ, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000
13. Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφ: Σκουτερόπουλος Ν., εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002
14. Πλάτων, *Θεαίτητος*, μετ. Τατάκης Β., εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1990
15. Πλάτων, *Φαίδων*, μετ. Αραποπούλου Κ., εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1956
16. Πλάτων, *Τίμαιος*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Κάλφας, Β., Αθήνα 1995.
17. Πλάτωνος *Φαίδρος*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Θεοδωρακόπουλος, Ι., εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1948
18. Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, *Υπόμνημα εις το περί ψυχής Αριστοτέλους* {In Aristotelis De Anima Commentaria}, εκδ. I. Bruns, Βερολίνο 1887
19. Σιμπλίκιος, *In libros Aristotelis De Anima Commentaria*, Ed. M.Hayduck, Berlin 1882
20. Φιλόπονος Ι. In Aristoteiis *De Anima* libros commentaria στο Com. in Ar. Gr., X V, Ed. M. Hayduck, Berlin 1897.

Μελέτες

21. Brentano, F., *Nous Poietikos*, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
22. Cohen Marc S., *Hylomorphism and Functionalism*, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
23. Cohen, M. S., *Aristotle's Metaphysics* στο *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
<http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-metaphysics/24-02-10>
24. Frede Dorothea, *The Cognitive Role of Phantasia*, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
25. Frede, M., "On Aristotle's conception of the soul", στο M. Nussbaum-A. Rorty (εκδ.), *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
26. Kahn, C., 'Aristotle on thinking', στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη
27. Kosman L. A., "What does the Maker Mind Make", στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
28. Κοτζιά Π., *Περί του Μήλου ή Περί της Αριστοτέλους Τελευτής* (Liber de pomo), Εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2007
29. Lloyd G.E R., *Aristotle's Psychology and Zoology*, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992
30. Menn, S., *Aristotle's Definition of the Soul and the Programme of the De anima*, στο *Oxford Studies in ancient philosophy*, London 2002
31. Nussbaum M. and Rorty A. (εκδ.), *Essays on Aristotle's De Anima*, Oxford University Press 1992
32. Ross D., *Αριστοτέλης*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2001
33. Ross D., *Aristotle de anima*, Oxford University Press 1961
34. Searle J., *Νους εγκέφαλος και Επιστήμη*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994
35. Shields, C., *Aristotle's Psychology* στο *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
<http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-metaphysics/24-02-10>
36. Sorabji R., *Body and Soul in Aristotle*, στο *Articles on Aristotle*, Gerald Duckworth & Company Limited, 1979
37. Witt C., *Dialectic, Motion, and Perception*, στο *Essays on Aristotle's de Anima*, Οξφόρδη 1992